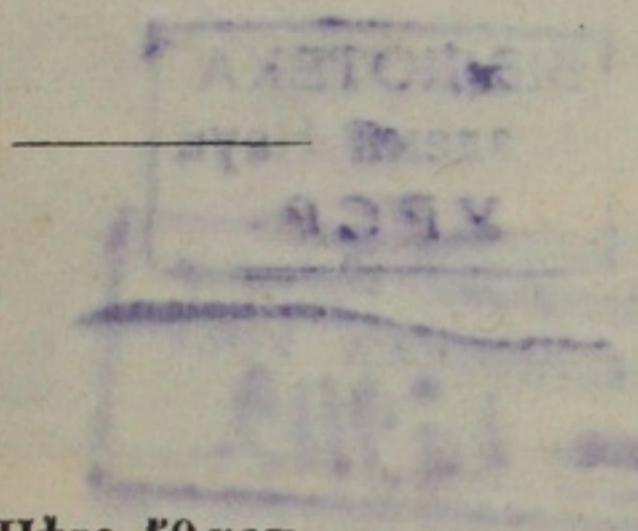

ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА.

Цѣна 50 коп.

С. ПЕТЕРВУРГЪ.

Издание Яковлева.

1865 г.

Зр 50

Одобрено цензурою, 12 Февраля 1865 года.

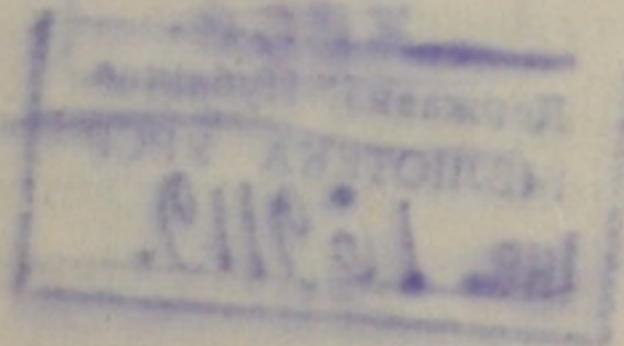

У друкарні П. А. Куліша.

ОГЛАВЛЕНИЕ.

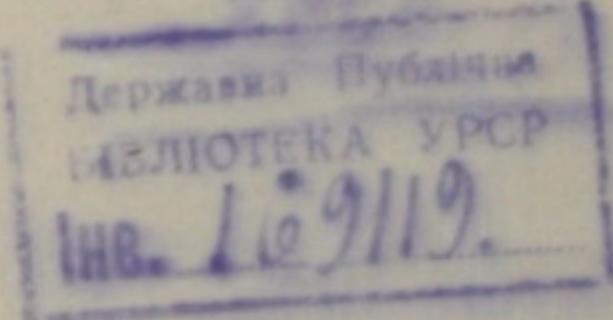
	Стр.
Бармелюкъ	1
Невільничка	45
Дев'ять братівъ и десята сестриця Галія	63
Ведмідь	134

23-08542

Аи 15765¹

СИРИУС-70

Звірник-85

Ру 15 № 5

КАРМЕЛЮКЪ.

(П.—А.—К.)

Хто бувавъ на Україні? Хто зна Україну? Хто бувавъ и знае, той нехай згадає, а хто не бувавъ и не знає, той нехай собі уявить, що тамъ скрізь білі хати у вишневихъ садкахъ, и весною... весною тамъ дуже гарно, якъ усі садочки зацвітуть и усі соловейки защебечуть. Скільки соловейківъ тоді щебече—и злічти здається неможна. Одного разу, у дорозі вилучилося мині заночувати на селі, у маленькій такій хатці у вишневімъ садочку. Приїхали ми пізно ввечері и заразъ спати полягали. На селі хутеніко, якъ сонечко закотилось, помовкли голоси и рухъ усякий позмеръ. Усе округи дуже тихо було,—чутно тільки шорошать листя підъ віконечкомъ, та леліня води річкової коло млина, та десь недалечко хтось потихесечку дитину люлявъ—и очи стулялися. И вже почало снить й мати, що бистра річка, що якъ минали—въ очи ли-снула, приливає усе ближче та ближче, що дерева

2
ростуть й шелестять не підъ віконечкомъ, а надъ самісенькимъ узголовьечкомъ, и дитинка небачана колисана узяла на себе ликъ прудкого, змореного хлопчика, а та що ёго колисала—ликъ молодої, ставної, задумшливої козачки, коли підъ віконечкомъ соловейко у вишняхъ свиснувъ, трохи oddalikъ другий, третій, и вже незнаю скільки ихъ почало посвистувать, наче въни бъ перегуковались. Пере-
гуковались—перегуковались, та потімъ якъ усі разомъ укупі защебетали, усе поглушили: ні шорошу листя, ні леліня води, ані колисаня,—и ввесь сонъ одігнали, усю дрему й мару. Що зімкнешъ очи, то щебетанье здається голоснішъ, роскочується та истнішъ. Втома томить усе гіршъ, сонъ усе хилить міцнішъ, та ні втома томяща, ані сонъ міцний не змогли сёго щебетаня. Лучче вже, думаю, устати та сісти посидіти коло віконечка. Узеньку вуличку якъ заразъ бачу попередъ со-
бою и біленькі хатки зъ темними віконечками, черезъ низькі ліси вишенникъ у білихъ сяючихъ квітахъ. Непевний світъ місяця—молодика серпоп-
рогого, зорі меркающи, и якъ заразъ чую якъ було свіжо, пахучо й тепло.... А щебетанне греміло й роскочувалося до самого світу—такъ-таки и не дали соловейки спати до ранку божого.

Ось така то колись була деревня на Україні. Невеличка була: усёго хатокъ ізъ двадцять, и небагати люди жили тамъ.

3

У одній хатці що въ край стояла, къ полю, жила удова, а у вдовиці бувъ синъ, дитина едина, и звали того сина Иванъ, а на прозване Кармель Смільчака такого, такого красеня, такого розумниці, якъ цей хлопчикъ удався, пошукати по цілімъ широкімъ й великомъ світі, та ще у день при ясному сонцеві, та ще изъ свічою пламенистою. Найглибші річкові пороги й нурти перепливати у самісенькі пущі лісові забиратись, на височенні дерева узлізти, у самі пропастні яри спускатись, то ему було все одно, що вамъ або намъ водиці испити. Тежъ, кудою его послати, то найде дорогу, за що візьмется, усemu кінець доведе А вже якъ товаришъ попросить объ чімъ, то вінь здається зъ підъ землі дістане, а не одмовиться. А коли бідолаха який вбогий ему вклонится, то вінь здається головононькою своєю наляже, а вже вдовольнить. Голодъ, холодъ, усяку біду й напасть вінь готовий приняти для іншого. Шобільшъ вироставъ той хлопчикъ, то вінь кращавъ та луччавъ, и отъ се вінь рісь—рісь й вирісь, и якъ уступивъ вінь у вісімнадцятий рікъ, такимъ вінь зборивсь красенемъ невимовленнимъ, невиписанимъ, що хто его уперше стрічавъ, то й стане піредъ нимъ й оніміє й потімъ ніколи вже не змігъ забути его обличчя красного. А мати те зроду не примогла споглянути на его безъ усміху й безъ поцілунку. Жили вони сліве такъ само,—

якъ й усі люди на селі—трохи заможній відъ однихъ, трохи вбогше відъ другихъ. Тільки разомъ скоилось лихо, біда прийшла на молодого Кармеля: що день въ Бога, що година у дні, Кармель усе смутнишъ та смутнішъ, а що за смутокъ такий за кимъ й за чимъ—ніхто того не знає, ані мати ни товариші, ні чужі люде. Перше міжъ товариствомъ его голосъ чутнішъ одъ усіхъ, его сміхъ дзіня одъ усіхъ, а теперъ сміхъ его не розносится и голосъ его ледві почуешъ, та й его самого сливе що не видати стало, хиба випадкомъ стрінется та зійдется зъ товариствомъ блідий та мовчущий.

Що було ввечері по роботі зъ товаришами походити, поговорити, то теперъ вінъ усе править куди небудь отъ усіхъ заховатись—до гаю, або у поле, чи у степъ далеко самъ утікає.

Мати не прибере що ій робити, якъ ій бути, зовсімъ стара изнудилася. Вже якъ вона собі голову мутила й журила, чи не хоче вінъ того, іншого, п'ятого, десятого, сотого—усего що тільки бъ її сила та воля ему дати,—ні, вінъ нічого не жадає!

Зъ боку дивовали люди, що се таке зъ нимъ поробилося. Почали люди обсужати та розбірати, й пішла чутка така, щосе зъ того часу ему сталося, якъ почавъ вінъ по чужихъ сelaхъ іздити та зъ чужими людьми знатись, й думали, що може подруживсь вінъ зъ якимъ недобримъ чоловікомъ та й

5

смутится й мутится. Якъ тільки почула це его мати, заразъ стала питати его: Ти туди й туди іздишъ, сину (а вінъ іздивъ по сільськихъ ярмаркахъ, по хуторахъ, по деревняхъ й містахъ зъ житомъ, зъ усякимъ зерномъ, овошомъ, съ плодомъ, свое власне що було на спродажъ спродавати и тежъ людське, часомъ наймавсь, возивъ, і було ему найлюбше приятство отъ такенъки де небудь поїхати)—якихъ ти тамъ людей бачишъ?

— Якихъ же я людей бачу? — одказуе Кармель — богатихъ та вбогихъ.

— Зъ якими ти людьми, сину, подругуешь? — пита мати.

— Мои друзі вбогі бідолахи,—говорить Кармель, отъ моі друзі!

Ну, мати вже заразъ думає, що его хто небудь зъ багачівъ обідивъ, або скривдивъ, и заразъ випитує: „мое ти сердечко міле, хто жъ се тебе обідивъ, хто скривдивъ, кажи мині!“ И вже обіймає его и до серця пригортає, — дожида тільки щобъ вінъ ій поскарживсь, а вона тутенька его и пожалує, и попестить, и покохає. Та вінъ нічого не казавъ, — тільки подививсь на неї. Мати ще гіршъ тревожиться та непокоїтся, и вже незнати що думає й собі уявляє, якъ тамъ обідили й скривдили ій сина, и усе „кажи“ та „кажи“ вговоряє его та благає.

— Ні, говорить Кармель — мене не обижали и не кривдили мене.

— Та чи таєть, мій г лубчику, срібро мое, золото мое! Чи справді не обіжали?

— Поправді не обижали — говорить Кармель.

— То чому ж ти такий въ мене зробивсь? Зачимъ сумуешъ? Що бракує тобі?

Тоді й каже Ка́рмель мамі: „Скрізь, “каже, „скрізь де я не піду, де ни поїду, скрізь бачу вбогихъ людей, бідаківъ роботягихъ. Отъ що мою душу розриває! Отъ що мое серце розшарпue! „Мати почала его вговоряти та тішити якъ мога: „такеньки вже ведется „бачъ“ зъ роду віку „та“ такеньки мабіть судилося „та“ нічого вже здається робити, „тішила й вговоряла, якъ вміла, а де слівъ не вистарчало, то вона замісць ихъ ніжепнамъ та пестіннямъ наділяла. Тільки що Кармель нічимъ не втішается, нічимъ не успокоюється.

Одного вечора — чудовий такий бувъ вечіръ весняний, що сама веснянка на думку наверталась — одного вечора удова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежучи думала та горувала, що то за біда така зъ їй Иvasемъ. Сонечко вже закотилося и зорі меркали у ханге віконце, здалека заносилися дівочі голоси — співали веснянку, неуповні розквітши квітки ледві пахли, соловейки тільки ще свое щебетанне налачували, — якъ почулася хода тиха, двери хатні розчинилися й увійшовъ Кармель у хату, оглянувсь по

хаті, не зобачивъ неньку и сівъ коло віконци. Шо то
то відъ непевного світа вечірнёго здалося удові, що
вінъ такий блідий—тільки здалося ій, що вінъ страхъ
блідий й вимучений, и серце въ неї такенъки сти-
снулось тісно й такечки жалко ій стало свое дитя
коханее, що й голосу не найшлося слова вимовити
до его. Мечки й нишкомъ-тихенько вона лежала й
на его дивилася. А вінъ дививсь у віконце, дививсь,
й заспівавъ... Ахъ, що то яка пісня була! Смутна
та сумна, зъ певного та широго серця виходила!

Й идутъ дні за днями,
Часъ за часами,
А я щастя не зазнаю,
Горе миші зъ вами!

Нещасливъ уродився,
Нещасливъ згину,
Мене мати породила
Въ нещасну годину.

П здається молодому
Нічого журиться,
А прийдется молодому,
Зъ туги утопиться!

Болить моя головонька,
Очепъкамъ мружу;
Самъ незнаю, не відаю,
За чимъ же я тужу!

Вбогі люде! вбогі люде!
Скрізь васъ, всюду бачу.
Якъ згадаю вашу муку,
Самъ неразъ заплачу.

Весно моя, весняночко,
Усімъ песьешъ дарв,
Тілько мині бещасному
Жадної відради!

Скрізь дивляться ти очи,
Що меркнуть відъ муки,
Скрізь усюди потомлені
Простягають руки.

Ізъ за квіту пахучого
Якъ сонце злотится,
Зъ за дерева веселого
Якъ місяць яснится

Въ день и ночі и ввечірі
И всяку годину!
Я-жъ не маю порадоньки!
Я отъ журби згину!

Проспівавъ вінъ та й змовкъ, и тоді ледві схаменулася стара мати, и каже: Кармелю! де, въ кого ти навчився таку пісню?

Кармелъ издрігнувсь почувши голось,—пізнавъ неньку, и одказує ій: сама ця пісня въ мене складася. И вже які вінъ пісні складувавъ й якъ іхъ співавъ, Господи милий Боже! Чарівничі се були чисто пісні! Іншому трапилося підслухати якъ вінъ співавъ й де-що переняти—тільки що не на веселі радощі ці пісні були складені,—и хто іхъ перенявъ, хто почувъ, коженъ голову склонить и задумается.

II.

Одного разу поіхавъ Кармель у чуже село, верстъ може за двадцать неміряннихъ, у млинъ. Ранопораненько вінъ виіхавъ и довго іхавъ усе полемъ. Ранокъ бувъ ясний-найясний и теплий-найтеплий—поле зеленілось якъ оксамитъ зелений, росиночки блискали, сонечко зіходило, жайворінки співали підъ оболоками; по ночнімъ дощичку порохъ ледві знімавсь надъ шляхомъ, свіжестъ така округи и широта й благодать, що не надихається. Вінъ усе іхавъ та співавъ. То тихенько співавъ, про себе, то зновъ голосно, на усе поле пісня розносилась его. Та и цімъ ранкомъ, ясненькимъ, ликуючимъ ранкомъ усе таки объ тімъ самімъ співалося у его сумуючій питаючій пісні,—усе про халося ради, спокію, вияви, усе мабіть тіжъ сампостаті вбогі й скривджені уявлялися, якъ очима перебігавъ вінъ квітущи поля округи.

Вже великий гай ему на дорозі и шляхъ пішовъ тимъ гаемъ. Величенні, посплічні, міцні дуби стоять не шумлять й не шелестять, а поміжъ ними проквітають калинові кущі, проквітає рожа гаева, а при самій землі росте трава густо и усяке зілля. Кармель іде гаемъ й співає, коли бачить не далечко відъ шляху—молода дівчина зрива якесь зілля й плаче гірькими слізьми. И у такій вона тузі була

й у такому смутку, що ледві чи оглянулася почувши его пісню. А Кармель въ одинъ меть якъ ії зобачивъ, скочивъ зъ воза и опинився коло дівчини: „добриденъ“ каже ій.

— Добриденъ!—одказала дівчина, глянула на его смутними очима и зщухли слези ії: зъ роду віку ще вона не бачила, не снила такого красеня, який стоявъ передъ нею. И нечуе вона, що вінъ ії питает: чого ти, дівчино, плачешъ? А вінъ дожида ії слова одвітного и глядячи на дівчину, очима бъ випитавъ якъ-би примігъ,—и бачить вінъ, що се вбога и гірька дівчина: ії білі плечі сквозують крізь плохеньку сорочку, спідниця на ій вицвіла и уся у латкахъ; на молодімъ личку нема рум'янцю; устоньки рожеві не мають звичаю всміхатись, хороші очи впали й смутні, и слези по щічкахъ якъ зупинились побачивши его, такъ краплями й дріжать. У рукахъ дівчина держала зілля зіране.

— Чого ти, дівчино, плачешъ? спитавъ зновъ Кармель, и тоді дівчина дочула его питання, та хоть дочула, вона нічого не відказала, перестала дивитись на его, а утопила очи у гаеву гущу.

— Чия ти, дівчино? Де живешъ? пита Кармель.

— Я наймичка зъ Ланівъ, служу тамъ у хазяївъ у Книшівъ—, одказала ему дівчина.

— Лихі мабіть люди ці Книші? каже Кармель.

Дівчина на це не одказала, почала зривати та збирати зілля.

Кармель тежъ поручъ за нею идучи, зілля зри-
ває та дівчині подає, а дівчина бере,—и усе Кар-
мель питає її про житте, та про битте. Та якъ
ставъ вінъ говорити, яково важко у чужихъ людей
жити, та яково сумно, почала тоді дівчина зновъ
жильне й гірко плакати. Такъ слези й ллються,
сакъ й котуються по личеньку біленькому. А Кар-
мелю такенъки жаль дівчину, що хочъ вмірати лягти!

— Не плачъ! Не плачъ! говорить вінъ до неї.

— Якъ же не плакати мині? одказала дівчина,—
сами слези ллються!

И довго лилися слези передъ Кармелемъ. Наче
солодко було ій передъ нимъ свое горе виплакати.

Потімъ дівчина каже: „часть мині до дому, хаз-
зайка зъ зіллямъ дожида!”

Дві слізки остатні скотилися, рожеві устонька
всміхнулися любо та смутно, хороші очи глянули
ясно та широко. Прощавайте! промовила дівчина.

А Камелю зъ нею прощаватися усе одно, що
ніжъ гострий у серце, и просить вінъ дівчину:
Сідай, дівчино, на мій візъ, я підвезу тебе до
Ланівъ, мині подорозі!

Зиркъ! а візъ его далеченько—воли звернули у
бікъ и пасутся. Кинувсь Кармель, вивівъ волівъ
на шляхъ, посадивъ дівчину на візъ, самъ сівъ
коло неї й поіхали.

Ідуть, мовчать та думають, ідуть зеленимъ га-
емъ. Вони разомъ наче опинилися у якімсь божімъ

рай, въ якімъ не певнімъ щастячку: на лиці живцемъ румъянець зарумъянівъ, уста злехка розтулилися, немовъ серце міцнішъ б'ється. И здалося імъ, що доіхали вони до села хутенько такъ, якъ би птахъ легокрилий перепурхнувъ. Ось кінець гаю, видно у бікъ село Лани, велике, багате село, панський будинокъ зъ білого каменю стоїть немовъ палацъ надъ усімъ селомъ, на узгір'ячку, округи его квітники рябі, аллеї темні... Пишний це бувъ будинокъ й вкинувся Кармелеві въ вічі своею пишнотою. Якась наче хмара темна повіла его обличче гарне. Ясні очи дівочі дивилися на Кармеля, и у той самий черкъ й собі посмутилися й тихий голосъ поспитавъ его: Чи ви знаете цей будинокъ?

— У перше бачу! одказавъ Кармель, та багато-багато я бачивъ вже такихъ скрізь.

Уїзжають вони у саме село Лани—проіхали три улиці й дівчина усталла зъ возу, подякувала, попрощалася, пішла й зникла у заулочку, а Кармель далі поіхавъ.

Іхавъ Кармель далі, та все тільки оглядавсь на село Лани, жаліючи що вже попрощавсь зъ дівчиною, та запевняючи себе, що зновъ зъ нею побачится хутко—и до млина вінъ приіхавъ—дівчина въ его зъ думки не йшла, и почавъ вінъ розпитувати мелника (мірошника), що ті за такі люде Книші й якъ вони живуть и який въ іхъ звичай.

13

А мелникъ той бувъ чоловікъ дуже понурий, дуже довгоусий й дуже високий, и балакати не любивъ, а ще гіршъ не любивъ росказувати, й відъ его Кармель не довідавсь би зъ-роду нічого, колибъ не було мелникової дочки. Мелникова дочка любила балакати, а ще лучче любила вона росказувати, а ще лучче мабіть любила вона розпитувати—вона жъ то и почала було питаннями, та відъ Кармеля не примогла жодного путя доброго допитатися. Якъ нарожденець нічого не відає й тільки повертає очи до світу и ручиці простягає до світу, такъ само Кармель не туравъ ні прощо, тільки усе питавъ про свое. Вбачаючи тее, мелникова дочка покинула сама питати та почала оповідати. Маненька вона була й пруденька, немовъ пташка, та жадна пташка мабіть не напідбече у годину такого, якъ вона нащебетала Кармелеві. Хутко довідавсь відъ неї Кармель, що Книшъ зъ Книшихою багаті люди, що въ іхъ сімь паръ волівъ, держуть вони дві корови, и пшениця у іхъ сего року гарно зійшла и той рікъ тежъ усе поле въ іхъ уродило; що дочка въ іхъ заміжъ пішла, тежъ за багатого, и носить золоті очіпки; що въ старихъ Книшівъ наймичка служить Маруся сирота, нема ані родини, ані дружини-и що мала плата Марусі й важка праця.

Може довгенько-бъ ще мельникова дочка щебетала, колибъ Кармель хоть времъямъ словечечко

було, вінъ сидівъ якъ німий передъ нею, и мелникова дочка знутилася зъ тимъ безмовнимъ гостемъ мабіть на кінцю, бо покинула балакати, узяла шитво свое и сіла oddalікъ, й заспівала. Пісня давінко співалася, шитво хутенько шилося й понурій мелникъ, стоячи у дверяхъ у млині, дивлячись та слухаючи, подумавъ: нема въ світі нічого такого недбайливого, веселого, якъ ті дурні молоденські дівчата. Тежъ ще не виявивъ світъ нічого такого хитливого—бачъ очима разъ у разъ зиркає у воду—не може на себе надивитися, хвастлива!

Мельникова дочка справді частенько зазирала у воду, де відкидалося ії личенько смуглувее та рум'яне зъ блискучими оченятами, та може що вона й не однимъ своімъ личенькомъ любовала, бо окрімъ его вода отдавала ввесь зелений покотъ узгірья, на котрімъ вона сиділа, старі дуби, котримъ мелникъ ціни не складавъ, козака що задумавсь, замисливсь и здається забувъ ввесь світъ й усе у світі,— такъ, може, не однімъ своимъ личенькомъ любовала мелникова дочка, та мелникъ бувъ, якъ вжи казано, чоловікъ понурій—не можна его було нічімъ урезонити, и зъ того часу якъ вінъ, поховавши жінку, одшукавъ въ неї сімъ дзеркальцівъ, якихъ вже смирихъ й пістнихъ жінокъ й дівчатъ вінъ стричавъ на вику, такъ не помоглося: зосталося таке въ его переконаня, що кожнісенька вдивляється у

сімъ ажъ дзеркальцівъ,—и зосталося те переконаня
немовъ гвоздемъ вбитे. А мелникова дочка... Та,
мелникова дочка, бувай здоровая. Не будемо вже
тутъ знати, якъ ти заспіваешъ далі и що зробишъ
далі—мелникъ кличе Кармеля,—отъ складують му-
ку на візъ, іде росплата, й Кармель іде до дому.

Іде Кармель до дому та все дума про дівчину,
про наймичку. Мина село Лани вже такъ поти-
сеньку, наче-бъ недужого візъ, а очи то якъ роз-
бігаються на всі боки! Та ніхто не показавсь на
улиці—и ажъ до самого дому, до господи зітхавъ
Кармель. Дівчина зъ ума не йде. Перебувъ день
Кармель зъ своїми думками—важко й солодко; пе-
ребувъ другий день—ще важче, ще солодше; пе-
ребувъ третій день—зовсімъ вже не сила. Голова
горить й серденько кипить й тіло болить. Ще
ледві перемігся вінъ до півдня, а тамъ запрігъ та
й поїхавъ у село Лани.

Вінъ не знавъ, не бачивъ якъ переіхавъ чи-
стимъ полемъ, якъ проминувъ темнимъ гаемъ, тільке
усе поганявъ та й поганявъ, бо поле здавалось
ему розбігалося усе ширше та далій, гай усе роз-
роставсь довший та непроглядній.

Приіхавъ таки у Лани. Приіхавъ. Тихий вечіръ,
сонце низенько, на селі пусто—ще люди зъ ро-
боти не повернулися—тільки стричалися на улиці
діти, що бавились та грались, та наймички дві
пішли поводу. „Вийде и вона“ подумавъ собі Кар-

мель, и повернувъ коня до ріки и ставъ на березі дожидати. И вона уявилася зъ відрами, и вона прийшла—Кармель й охнути-бъ тоді не змігъ, та-кечки духъ ему заняло. А дівчина, побачивши его, уялась рожевимъ румъянцемъ мовъ огнемъ й по-ломъямъ. Нікого не було надъ рікою, тільки ниво сами двойко.

— Ти підешъ за мене, дівчино кохано? питав Кармель.

А вона ему одказала: „Я твоя“.

Посідали вони поручъ надъ рікою, на зеленімъ низькімъ березі, й просиділи вони тамъ укупі ажъ до зірокъ ясненькихъ. Й не чула того вечера Маруся наймичка, якъ хазяйка сварила на неї за гаяння, якъ дорікала й докоряла, и не доходило їй а нішо гіркее до серденька, що трепехалося зъ роскоши любої та нової. Якъ полягали усі спати, сиділа Маруся край віконця й дивилася на зорі лискучі, на небо прозоре. И іхавъ Кармель до дому по малу й тежъ дививсь на зорі лискучі, на небо прозоре. Такенъки дивлються у небо ті люди, що вони дуже кохають на землі.

Говорить Кармель до своеї неньки: хочу я, нене, одружитися, хочу взяти за себе наймичку Марусю.

Мати почала его вговоряти й прохати: Не же-нися ти, мій соколе, на тій Марусі! Не бери, мій сину, наймичку! Візьми ти краще багату жінку!

— Нене! Нене! промовивъ Кармель, а самъ такъ ввесь и затрусишь й затрепехавсь. Чижъ ти мині не рідная мати!

Старенька злякалася его обличчя й виду: „оженися, любенький, оженися зъ нею! Коли вже вона тобі така мила, то й мині тежъ буде дорогою невісткою!

И оженивсь Кармель зъ наймичкою Марусею.

III.

Перший рікъ одружившишь, Кармель бувъ зовсімъ поправився: суму того не було й віди, жінка въ его пишнилась якъ пишна рожа, й жили вони зъ нею, якъ риба зъ водою. Народилася дочка въ іхъ, усе у господі велося добре, й стара Кармеліха казала, дякуючи Господеві, що крашої вже долі ні діткамъ, ані собі не жадає вона.

Коли отсежъ зновъ засумовавъ Кармель. Засумовавъ та й засумовавъ. Зновъ почавъ зъ хати втікати, блукати на самоті, зновъ почавъ бліdnіти й зітхати.

Зъ чого те лихо повернулося? Звідки нагналося? Чижъ не бувъ вінъ щасливий, и коханий и на все довольний?

До чого же гнати? Чого жадати?

Отожъ власно, одного разу сиділи вони усі вкупі ввечері, по роботі, тоді, знаете, якъ вже усе

стихне, сонечко вже запало за зелений гай и отъ
нахватится перва зірочка, тоді якъ чоловікъ
потомлений денною потомою одпочивае й обійма-
ють его думки та гадки, и чує вінъ истнішъ свою
кривду чи правду, вживае лучче свое щастя або
безталання — тоді сиділи отсе вони усі вкупі —
и дивилися takenьки наче бъ справді не прибирали
вже собі чого пожадати—навіть дитинка маленька
нічого здається не жадала собі у забавку, бо сидячи
тихесечко міжъ ними тілько всміхалося рожевими
устоньками та блискотіло ясними віченьками,—чого
справді було ще жадати собі? Коли жъ разомъ
якась думка замутила й засмутила Кармеля, наче
злякала, наче світъ ему завъязала. Весь вінъ
змінивсь наче переродивсь й вийшовъ зъ хати—
каже, „душно мині щось, піду трохи“. Мати стара
потурбовалася, чи не хворість яка викидається. Вінъ
її заспокоївъ: „ні, ненько, я здухаю“. Вірна дружина
очима любими питалася его—вінъ на одвітъ при-
горнувъ її міцненько.—Пізно вінъ повернувсь до
хати своеї—вже й місяць и зорі ссяли въ небі—
усе село поснуло; спала дочка его маленька, спала
стара мати—не заснула тільки молодая его дру-
жина--вона стояла на хатнёму порозі й дожидала
й виглядала его, стріла й пригорнулася, наче бъ
запиталася: чи не треба її життя, або смерті, її
напасти чи роскоши?

— Марусе кохана! каже вінъ пригортуючи її,—

Марусе кохана—я не зношу людського лиха й вбожества! Я мушу тому запобігти! Я хочу поправити тсе бйття!

19

Та й ставъ думати, думати та гадати, гадати та тужити.

Стара мати кидається тудою й сюдою, шукає ліківъ, зъ усіма радится та плаче, біжить отсе до лікарки, то зновъ поспішається до знахорки: синъ въяне! синъ нудиться! Зовсімъ старенька зъ сили вибилася, зъ журби та зъ трівоги зовсімъ тямъ свій розгубила.

Молода дружина Кармелева не кличе знахорокъ ані лікарокъ, не радится нікого, не скаржиться никому,—що въ неї тамъ на серці й на душі по-таювае вона про себе, мовчить, нікому не каже. Тільки румъянці зникли въ неї зъ личенька, пісні її змовкли и очи хороші осмутніли.

Подумати бъ людямъ, що въ Кармеля зъ жінкою щось не гараздъ, такъ ні жъ бо: глянути на іхъ, то й сліпі же зобачять яке вірне, незмінне тутъ коханне, яка порада и приязнь добра. Господарство въ іхъ тежъ у гаразді... И балакали люди добрі про Кармеля, що „зовсімъ вінъ щасливий чоловікъ—чого бъ то ще ему треба? Усімъ его Богъ втішивъ, усімъ одаривъ—чого бъ то ще справді ще треба! Зовсімъ вінъ щасливий! Зъ свого щастячка попсуваєсь, вередує, да отъ себе дурить и людей дивить!“ Инші то й въ вічі Кармелеві дорікали

20
тими словами. Кармель нічого не одказувавъ—ходивъ вінъ часомъ дні цілісенькі не промовляючи ні до кого словечка, скорбючи та сумуючи, а часомъ несподіванночувсьегоголосъ, пісня, ^т не мовъ кличъ який...

Кажуть люди, щомъ щасливий, я зъ того сміюся,^т
Бо не знають, якъ я часто слезами зальюся
Куди піду и попиуся, скрізь багачъ пашуе.
У роскошахъ превеликихъ длює и очуе.

Молодосте—молодосте, едипая сило!
Літа жъ мої, літа мої, літа молоденькі
Ой колиже ви такъ даремні, будьте коротенькі,

И нашлися поміжъ людьми люде, что издрігалися на сей кличъ и зупінялися, чигаючи наче доброго спасеного суду, несподіваного, жданого визволіня. Може не одинъ наймить гіркий, котрий, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, „що не має гірше такъ нікому, якъ бурлаці молодому“, почувши Кармелеву пісню, вмовкнувъ й повернувсь до хазяйської хати задуманий и того вечора не чувъ лайки, не потуравъ ганьби, не вважавъ на хлібъ ему відкрайний на вечерю; а на другий день робивсь немовъ хорої, пемовъ до своеї робити й служби незгожий, не приймавъ хазяйської страви, а очи мавъ близкучі й ясні, и наче молодівъ й зацвітавъ цвітомъ.

Може не одинъ багачъ, почувши ту Кармелеву

пісню, покидавъ співати тежъ свою недбалу та 21 потішну и обертахъ свій поглядъ задивований у всі боки й ішовъ оглядати свої вжитки усі, и бувъ прискорбенъ, якъ той колишній цнотливий багачъ, що усі его знають; може тежъ вишукавсь не одинъ и такий багачъ, що важкі скарби віджалувавъ зъ лехкою душою.

Коли хутко разомъ зникъ Кармель зъ дому, зъ села. Нема его день, нема другий, третій, нема его цілий тиждень. Зникъ якъ вода у мила, нікому не кажучи нічого.

Стара мати сливе що стратила розумъ зъ горенька та зъ жаху, зъ ляку,—ходить, шука его наче голку по всіхъ куткахъ и закуточкахъ; дружина сидить у хаті немовъ зъ хреста знята; малесенька дочка кличе: тату! Питає: де тато?

— Марусе! що маемо робити? Якъ маемо бути? Де его шукати маемо?—пита стара Кармелиха молодої невістки.

А невістка одказує: „будемо его дожидати, мамо.“

— Дожидати! Може его вже, Марусе, й на світі нема!

Маруся тоді говорить старій: у ту нічъ, якъ вінъ пішовъ, я чула и питала его: що намъ робити, серце? а вінъ казавъ мині: не шукай мене, не питай про мене—дожидай мене, я самъ прийду!

— Ну добре жъ, добре, будимо его дожидати! промовляє стара Кармелиха. Будемо его дожидати!

И такеньки вона зраділа, наче Кармель вже на шляху до дому: и въ віконце виглянула, и на хатній порігъ вийшла, на всі боки подивилася. Протежъ проходють—минають дні за днями—усе вони дожидають Кармеля, и все Кармеля не діждутся, усе нема Кармеля.

Отсе одного разу—було свято тоді й погода—сиділа стара Кармелиха коло своеї хати на призбі, дивилася у поле на шляхъ, а невістка сиділа поругъ зъ дочкою на рукахъ, и дочка щебетала: „мамо, ти жъ теперки німа й глуха“ и тягнула маму за намисто, и прикладала дрібненькі пучечки мамі до усть и до вушокъ, и все дратувала: мамо, ти теперки стала німа й глуха! Німа й глуха!

Молода Кармелиха часомъ всміхалася дочці, часомъ міцнішъ пригортала дитинку до себе. Підійшовъ до іхъ сусіда, привітавсь та й каже: „А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? Ані перейти теперки тудою, чутно, ані переїхати.“ Стара Кармелиха була стрепенулася, якъ сусідъ промовивъ: „ачи ви чули“, та якъ почула, що тсе річъ про Чо ний гай, то й перестала вважати: Чорний гай далеко, у іншому повіті, и Кармелю туди нема по що братись,—хочъ би не сказала и того стара, чого ему й у своєму повіті зникнути и почому вона порішала, що вінъ близько десь, а не далеко,—перестала вона слухати сусідову мову и зновъ задивилася на шляхъ.

Смутні жъ хороші очи молодої Кармеліхи не однімалися, не відривалися відъ сусіди и пильнопильненько вона его мову прислухала.

А сусіда расказує: „Отъ, расказуе, крамарівъ розбили, панівъ розбили. Тільки що—є тутъ диво...

— Яке диво?—спитала молода Кармеліха.

— А таке диво, — говорить сусіда и сідає на призбі коло неї,—таке диво, що никого тамъ не ріжуть ані забивають, тільки обберуть та й пустясть на волю, коли ти багачъ; а зобачять—ти вбогий бідний чоловікъ, такъ йди собі цілий якъ бувъ—и пучкою до тебе не доторкнутся. Отъ, кажуть, іхавъ одинъ бідолака, стрівсь изъ ними, молодцями, та й засміявся: „не боюсь я васъ, каже, пани мої молодці! Голому розбій не страшний, и життя не дуже его дороге-оцінне. Коли забжть то бийте, а ні, то пускайте—мині нема часу стоять, треба іхать—хазлінъ дожидає, буде лаяти!“ „Тоді кажуть виявивсь старший іхъ, отаманъ, й кинувъ ему капшукъ грошей и промовивъ: „ідь собі, друже“, й самъ й усі его молодці зникли у пущі. А той бідолака зовсімъ стороопівъ відъ такого доброго дива, и до дому приіхавъ самъ не при собі й привізъ капшукъ грошей —саме що найчистійше срібло!

Нічого не промовила на се молода Кармеліха, тільки збліла наче біла хустка и поцілувала свою дочку маленьку, що вона втихла въ еі на рукахъ й тежъ слухала наставивши ушечка.

Зновъ идуть дні за днями и часи за часами, и що день, що година, то більше усе вістокъ, більшъ та більшъ чутокъ про розбійниківъ у Чорному лісі.

Справді, чудні та не бувалі це розбійники уявилися и чудний й небувалий вони тежъ розбій правили, що попадавсь имъ багачъ у руки—вони его оббирали, попадавсь вбогий—вони его наділяли; нікого не забивали, не різали. Тежъ чудний та дивний въ іхъ отаманъ бувъ: ишла чутка, що така була краса его невиписанна, не вималёванна, невымовлена, що неможна словомъ росказати, а ні перомъ описати, та славили, що неможна й очима було надивитися, бо сліпила вона якъ те сонечко пламенисте.

Іхала, кажуть, одна скуча пані и везла зъ собою усі свої скарби великі,—така вона скуча була, що ніколи зъ роду не розлучалася зъ тими скарбами своими ні въ день, ні въ ночі,—іхала вона Чорнимъ гаемъ, и попалася розбійникамъ. Оступили ії колясу; возниць ії, слугъ у бікъ, говорять до неї: „пані, гроші віддавай!“ А пані страшно закричала та несамовито на ввесь гай темний, и учепилась руками немовъ заліznimi кихтями у

свое добро — не дае. Хотіли въ неї видяти, віді-
брati, такъ тільки хрумають ії старі пучки, а не
відриваються, и очі хижі блискають у світі місяце-
вому, наче въ хижої, голодної вовчиці. Виходить
тоді отаманъ самъ зъ пущі и промовляє до неї:
„Віддай, пані, гроші! Пожила ти у золоті, у рос-
коші, — буде вже съ тебе — дай іншимъ!„ Якъ
глянула пані на отамана, то навіть скарби свої
зъ рукъ впустила,—якъ блискавиця вразила ії та
краса чарующа—впала пані безъ пам'яті, бо ску-
пощі ії ажъ за серце вхопили, а та краса збавила
силу усю.

25

И іхала тежъ молода дівчина багата зъ братомъ
своімъ, и тежъ попалися розбійникамъ. Братъ
бувъ чоловікъ хоробрий, оглянувсь округи—гай
стоіть стіною чорною отусюди, отусюди обступили
люди високі, кріпкі, міцні, бачить вінь—не гарне
діло, а таки дума собі: „Зпробую одбиватися! Сиди
тихенько, сестро, „каже сестрі, не бійся,“ и обертаю-
чись до розбійниківъ, говорить:“ пропустіть, люде
добрі!“ а вони ему на тее „давай гроші, багачу!“
Сестра вже чи жива, чи мертвa сидить. „Нема въ
мене про васъ грошей!“ одказує братъ. „Давай бо
по волі, а то візьмемо силоміць“—грозять вони
ему, и ближе підступаютъ. Сестра заплакала, за-
кричала и затулилася руками. И чуе вона поміжъ
гоміномъ, говіркою та сваркою—чийсь голсъ ії
вговоряє: „неплачъ, дівчино, и небійсь!“ Хутенько

26
відняла вона руки відъ личка и глянула, хто по-
передъ нею стоіть,—и вже до віку зъ памъяті въ
неї не вийшла та краса чудова. Страхъ ії и жахъ
минувсь ввесь и такий спокій обинявъ ії, що хочъ
жити, хочъ помирати заразъ—усе те за рівно. Вона
склала руки, дивилася та слухала.

Одібрали гроші въ брата, та й пустили ихъ.

„Багато вбогихъ бідолаківъ у світі нищить го-
лодъ й холодъ—памъятайте!“—промовивъ той го-
лось самий, що вговорявъ дівчину „не плачъ, не
бійсь“ отаманівъ голосъ.

Ніхто въ дівчини незнявъ зъ шиі дорогого на-
миста зъ дукачами—вона сама зняла его и кинула
отаманові підъ ноги, и чула відъ его: спасибі, дів-
чино!“—зъ того жъ часу все для дівчини якось наче
помарніло й повъяло: и місця и обличчя усі по-
робилися безъ цвіту и безъ квіту наче. Каже дів-
чина отцю й ненъці: тату, мамо! піду я у ма-
настиръ!—и пішла у черниці.

А братъ ії, не кажучи слова, не давши віди
жадної отцю, а ні матери, а ні приятелеві, ні то-
варишові, зібравъ усе добро, яке собі мавъ, поки-
нувъ усю придобу, залишивъ й спокію, втікъ й
приставъ самъ до громади у Чорному лісі.

V.

Коли отсе у Кармелевімъ селі прошла чутка, що
се іхъ Кармель отаманує у Чорному лісі,—прой-

27

шла чутка и зрушила старого й малого, доброго й лихого. Которий козакъ стрічавсь, то усе козакъ заклопотаний; котра козачка проходила, то все козачка розтурбована, у трівозі! Дійшла чутка до Кармелевої матері старої и до его молодої дружини. Стара мати говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки: „Отъ люде лихі! отъ недобрі, Марусечко! Отъ поговіръ який на мого Кармеля, отъ поглодійка яка на мою кохану дитину! Не йму я віри сему! Не йму віри! А якъ віри пійму, то вмру! А ти жъ, Марусе? Що жъ ти?“

— Я житиму й кохатиму,—говорить Маруся; а малесенька дочка стояла тутъ та слухала и собі тежъ бубонить: и я зъ мамою! и я зъ мамою!

Проминуло ще багато днівъ, и одного разу у ночі—нічъ була ясна та тепла, місяць світивъ и зорі, сади у квіту стояли, хати утиші й у сні, соловейки щебетали,—Кармелева дочка спала солодко й легенько дихала; заснула тежъ и стара мати, нагорувавши та наболівшися, и спала невпокійнимъ сномъ—то зітхала вона у сні, то зновъ скрикувала, схлипувала,—сонъ хочъ змігъ неміцну старенку, та спокою ій не давъ.

Не спала Кармелиха-дружина. Вже багато ночей вона не спить и багато мабіть ще не спатиме, бо вона молода й кріпка, а що день, що година ії тугу прибільшує.

Не спала вона и думала объ тімъ, кого вона кохала. Коли слышить—тихенько-тихенько відчинаються двері и бачить вона—уступає вінъ, и чуе его у своіхъ рученькахъ. И не знала вона, чи стемнівъ тоді світъ божий чи зассявъ, чи то була роскішъ чи біль,—и якъ вже скаменулася вона у садку и бачила округи себе пахучі квіти, ясний місяць й зорі, и тоді ще довго-довгенько вона нічого не розуміла незнала, тільки тее, що вона у его на рукахъ, що вінъ тутъ коло неі. И все вона дивилася на его, и по троху опам'ятоvalася. И почали вони розмовляти по-тиху, по-вірну, и цілісеньку ніченську розмовляли. Місяць скотивсь изъ неба, зорі поховалися, соловейки позмовкали, рожевий розсвітъ почавъ рожевіти и древесні листочки затрепехалися, и Кармелъ обнявъ-поціувавъ дружину прощаючись. И пішли вони разомъ обойко полемъ, шляхомъ до долини за селомъ,—у долині три коні паслося воронихъ и два товариша дожидали, палячи люльки; тутенька ще попрощавсь Кармелъ зъ дружиною, и чули товарищі, що промовивъ вінъ до дружини: „буду до тебе.“ И усі троє спали на коней, та й помкнули — тілки іскра зъ підъ копитъ кінськихъ сипнула, та й зъ очей зникли.

А Маруся повернулася до дому. И дома и у сусідівъ всі й усе ще спало—тільки що розсвітъ порожевівъ пломенистій та древесні листочки жвавій трепехалися.

И зновъ пішли дні за днями и часи за часами. И що дня, що години розбійничя зграя у Чорному лісі прибільшалася, и що дня, що години багаті та вельможні люди гіршъ та гіршъ лякалися й трівожилися. И порішили вони чи такъ, чи інакъ, не жалуючи нічого зловити отамана, и вирядили шукачівъ та слідцівъ и обіцяли велику імъ плату и нагороду, „аби ви намъ того отамана узяли“; отсе жъ тиі шукачі й слідці розроїлися скрізь купами, шукаючи та висліжуючи.

29

Проте часъ минавъ, а отамана усе не примогли ще піймати. Не разъ розбігалася чутка: „зловили отамана!“ и цілі тичби людей збігалися на его дивитися, порушені причаствомъ, недовірствомъ, дивомъ, цікавостю, непевностю — ажежъ чутка показувалася неправдива. Правда, що зловили десь у лісі чоловіка непевного, та се бувъ якийсь бідолака, що его вигнала на великий шляхъ нужданька та бідонька, або й зовсімъ безвинний перехожий часомъ бувъ схоплений. Чутка така тежъ розбігалася, що чаровавъ усіхъ отаманъ, що очи одводивъ, доторкавсь серця; розбігалась чутка, що его голоса чути, его погляда стріти, а его краси бачити ніхто у світі не примігъ безпричансно та недбало, — що вінъ кожного чарувавъ приманювавъ до себе. Була навіть така чутка, що багато шукачівъ и слідцівъ его у руці держали

вже, та пускали оманені, а потімъ вже до віку не були годилися на свою службу.

Та знаходяться жъ у світові красному людѣ, що іхъ жадна краса не вчарує, жадна не омане омана—и отъ знайшлися такі на отамана и узялися его слідити та висліжувасти, безодпочинно, безусипливо, такъ якъ безодпочинно й безусипливо вінъ втікавъ відъ нихъ,—у день и у ночі, и ввечері и ранкомъ темними гаями, широкими полями, безкраїми степами, низькими долинами та лугами, високими горами....

VI.

Одної темної ночі, якъ усі спали, Кармелева дружина стояла у своєму садочку підъ вишнею не мовъ измурювана, поки не виявилася висока постать відъ долинки,—тоді вона кинулася на зустрічъ—якъ душа до раю—до свого Кармеля.

Вінъ задиханий, зморений, потомлений, помучений, пригорнувши її, незмігъ довгенько придержати у своїхъ зомлілихъ рукахъ, ледві змігъ слова промовляти: „Гонять мене якъ хижого звіра, Марусе, „промовивъ Кармель.“ Вже три дні и чотири ночі никаю не зупиняючись... товаришівъ розпустивъ...—„О коханий, каже Маруся, и въ нась тутъ були, питалися усіхъ—усі одказали: нічого незнаемо! учора... Що се—таке? спитала—вона

змираючи, бо тоді саме щось стукнуло й грухнуло
десь, и хата всвітилася ясно світломъ, у хаті го-
вірка голосна почулася, склики й скарги, и близ-
енько коло іхъ у садку голоси и люде зъ усіхъ
боківъ.

— Держи! лови! Маємо! держимо! — рознеслося
потихій погоді у ночі.

Схопили Кармеля.

— Марусе! — промовивъ вінъ хутенько й тихень-
ко, — кажи, що нічого незнаєшъ; чуешъ мене, Ма-
русе?

— Чую, — одказала Маруся.

Стара мати прибігла зъ плачемъ, питуючи чи
сему правда, благаючи, щобъ відпустили сина її
единого, побиваючись що беруть. Маленька дочка
прохинулась, и якъ була у сорочецці розхрістана —
кинулася до тата, и вхопилася за его рученятами.
Усіхъ одірвали відъ Кармеля, укинули его у візокъ
и повезли шляхомъ, а все-усе село знялося наче
рій и гудучи дівилися у слідъ, а за возикошъ³¹
поспішалася Кармелева дружина съ дитинкою на
рукахъ. Стара мати нездужала пішки побратись;
омліваючи разъ у разъ, вона дожидала поки запря-
гали для неї коня паробки порушені духомъ, до-
торкнуті до серця, непевними руками.

И привезли Кармеля у велике місто у кайданахъ,
и зачинили у кам'яну, темну темницю. Багачі
кричали: „дождавсь Кармелюкъ! Одже й заплата

Кармелюкові!“ Вбогі люди по-тиху розмовляли. Молодиці й дівчата плакали, старі люди хрестилися, благаючи: „помилуй, Боже милив!“

За Кармелемъ у слідъ прийшла его дружина зъ дитинкою и привезли его стару неньку.

Почали судити Кармеля. и судили его чималий часть.

Чи хто йшовъ тоді, чи хто іхавъ минаючи, каженъ бачивъ по всяку годину на плацу проти німої зачиненої темниці стару, прибиту на остатній своїй літній силі, що тутъ сиділа на великому камені та плакала; якъ хто до неї підійде, свое лихо росказувала побиваючись, и молодую молодицю, що безмовно сиділа, наче стратиєши таки дощенту усе дороге та любе, якъ дощенту рум'янець зъ лиця въ неї зникъ, а біля неї маленьку дівчинку. Ніколи не бачили, щобъ ся дівчинка гралася, або пустовала, або опинилася на улиці прилеглій и де видко було—спродавалися ласощі й грашки,—ніколи! Смирнссенсько коло молодиці сиділа ся дівчинка малая, часомъ тихесенсько щось питуючи въ неї, або до неї промовляючи, часомъ горнувшись до старої, що ії зъ плачемъ обнімала й пригортала слабими, недолугліми руками. Вони сливе жили тутенька проти темниці—тутъ на великому серому камені, що его незвісно хто, коли, й для чого поклавъ середъ плацу; вони свій обідъ мали и вечерю,—мабіть вонибъ и ночували тутъ, да не по-

зволяли на се міські порядки, то мусили що ночі 33
братись до хижки, де найшли собі містечко, и таль
лягати звечера. Остатній поглядъ бувъ на темницю,
на ії понурі віконечка, и думка остатня понадъ
нею носилася; у ранці думка перша у темницю
летіла, и перший поглядъ жадавъ того жъ понурого
образу темниці. Жадної полегкости, жадної зміни
не робилося, тільки що погода усе холодшала,
осінні морози пали — вечори й ранки стали морози-
ти — усі люди вже загорнулися у кожухи, усюди у
печі запалили по хатахъ, и малая дівчинка хутче та
хутче бігла ввечері до хижки, а ранкомъ на своє
місце на великому камені проти темниці, а стара вже
не мала сили кроку перейти, не опираючись на мо-
лоду невістку.

Усі вони знали, який судъ буде, и тільки дожидали
того дня коли скінчиться. Прийшовъ день той—ясний
холодний, сніжокъ потроху порошивъ,—коли відчи-
нилася темниця, и глухо брязкаючи кайданами, по-
чали виходити злочинці, пара по парі. На плацу
зібралась купка людей, дві якіс жінки плакали,
виглядаючи своїхъ поміжъ парами у кайданахъ.
Якovo лихихъ, розплачливихъ голівъ пройшло по-
міжъ тими парами! Отъ Кармель. Хто має зъ
кимъ попрощатися, позволили попрощати. Кар-
мелева мати упала, побачивши его; жінка его зъ
дочкою були коло его, зовсімъ на поготові за нимъ
йти у далеку дорогу, та Кармель попрощавшися

зъ ненькою, ставъ прощатися й зъ жінкою, й зъ дочкою, и щось тихенько промовляти. Жінка спахнула на лиці почувши его слово, якъ відъ не-превіденого жалю, а дочка скликнула: „ми тебе не хочемо кидати, тато!“ двочи чи тричи, а далі обхопивши батька закованого, ручечками, заплакала. Тимъ часомъ пронеслося поміжъ купою: „Кармелюкъ. Кармелюкъ! Се Кармелюкъ! Де вінь? Отъ вінь!“ и ціла купа наче хвиля морська порушалася й колисалася.

Казано рушати ссильнимъ и рушили. Купа людей бігла за ними, проводила іхъ за місто далеко на шляхъ, и купа усе прибльшалося, усе голоснішъ чулося: „Кармелюкъ! Кармелюкъ!“ Кидано гроши зъ усіхъ боківъ, посыпано у слідъ: „помагай бігъ!“. Вели мати за Кармелемъ, йшли жінка зъ дочкою коло его. Колижъ казано усій купи завернутися.

— Умру я... хутенько вмру!, — промовила стара мати ледві дихаючи, а дочка мала. цілуочи й милуючи тата, скликнула: „колибъ же изъ тобою йти!“

„Усе буде якъ кажешъ“, промовила вірна піддана дружина.

— Сподіваймося на ліпши часи! — промовивъ Кармель.— Рушать! Рушать! — и рушили. Усе далій та далій. Вже нечути глухого брязкання відъ кайданівъ. Ледві вже постнаті мріють. Отъ и зовсімъ зникли—

тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небові зъ того краю кудою зникли.

Стару мати вели люди, молода жінка несла дочку плачущу, купа уся посувала жалкуючи, судячи, та радячи... Того жъ дня виїхавъ возикъ зъ міста у Кармелево село, и повізъ туди до дому его семью. Зновъ засвітилося у его хаті ввечері, и усі тамъ сумуючи не розлучалися зъ нимъ у думці,—проводили его душою не знакомимъ шляхомъ у незнану ссылку.

VII.

Минувъ рікъ по тому. Стара мати якъ по обіцялася хутенько вмерти, такъ и вмерла, и на весні її могилка вже травою заросла густо й високо.

У хаті жила Кармелева дружина зъ дочкою. Колись хутенько після того, якъ Кармеля зіслали, сусіда, гладячи по голівці его дочку малу, любенько спитала: „що ви поробляете зъ мамою, маленька?“ а маленька одказала ій: „дожидаемо!“ бо вони дожидали. Казавъ Кармель дожидати его, зістatisя у лома: „легшъ визволюся й повернуся самъ“ — Буде якъ кажешъ—на то одказала вірна дружина и на все згодилася. Далі вже мала дочка підросла навчилася ошамненько у мові повадитись — нихто вже нечувъ що вони дожидають Кармеля, та вони

дожидали его. Дожидали що дня, кожної ночі, кожної години. Дожидали у досвіту, и ранкомъ, и у день и ввечері й о півночі—одъ зоряниці до зоряниці, відъ ночі до ночі—усе дожидали. И минали імъ такечки години, дни, тиждни й місяци. У день праца, робота, клопітъ, и все тая сподівонка й дожиданне; ввечері відпочинокъ, и все тая сподиванка й дожиданне. У день часомъ сусіда увіходила до іхъ, й денний гукъ й гоминъ й клопітъ, й іхъ трохи поїдавъ собою, а ввечері, якъ усе втихало й незнімалося жадного округи поруху, мати зъ дочкою тихенько сиділи засвітивши у хаті, наче на привітанне. Дочка малая не бралась до играшекъ—любила вона зъ ненькою розмовляти, та часомъ співала маленькимъ голосечкомъ батькови пісні, и якъ вже старалася мала виспіувати краще—такъ старалася маленька, що личенько починало палати, сердечко колотитися, и вся сама маленька трепехалася. Мамини очи дивились на неї й руки простягалися—брала ії мати до себе й пригортала—маленьки рученятки обиймалися коло маминої шиї, и такеньки довгенько—довгенько вони засталися, довгенько—часомъ до глухої ночі. Пізно—пізно! Нічъ вже минає, світло згасає—дитинку, що нерадилася лягти у постільку зможе сонъ коло неньки, и молода Кармеліха, у до смертній тузі та печали, затулить личенько біліми руками.

И такеньки часъ минавъ, та минавъ, та минавъ;

а вони дожидали, та дожидали, та дожидали. Одного вечера сиділи вони у хаті, засвітивши світло якъ завсігди, й думали усе тиі-жъ думки, й сподівалися усе тими зъ сподівонками. Котрого вже то вечера, у котрий то вже разъ дочка мала промовивши: „може сего́дня“ до неньки, обойко вони сиділи тутенька! Коли-жъ хатні двери відчинилися й вінъ, дожиданий, уявивсь попередъ ними!....

Боже світе! Боже світе!

На другий день у селі усе прокидалося й сповнялося село спокійнимъ, що деннимъ гоміномъ, и сонечко ясненько зіходило, и якъ першъ виходила уранці на роботу Кармелиха молода, такъ й теперъ вийшла вона. Вийшла й подивилася округи, подивилася наче-бъ усе округи змінилося, та якъ заплаче силненько, якъ за ридае! Не зъ жалю, бо якъ дочка мала кинулася до неї вона жъ благенько такенъки всміхнулася, якъ споглянула—такъ же бо променіло зъ очей хорошихъ—відрада сама!

Хутенько потімъ Кармелиха спродала хату свою, попрощалася зъ усіма и покинула село зъ дочкою. Чули відъ неї люде, що може поберется вона до блигомого міста, и тамъ оселиться, тежъ може и дочапає ажъ до сирого Києва—на певно нихто не знавъ кудою вона побралася, ані де вона пристала на житте. Правда плескавъ хтось-десь-щось ніба то бачили молоду Кармелиху зъ малою дочкою у хуторі далекому, глухому, де вона заробляла;

друга зновъ віда така була, що вона у місті ходила на поденщину,—усі хто знавъ ії, жалкували молоду, тиху молодицю й ії дочку малу, згадуючи ихъ перший таланъ, та балакаючи про біду ихъ теперейшу—сючасну, що й лихо и вбожество разомъ спостигло, бо зъ того часу якъ лихо схоілося вони втратилися багато, та може тежъ и не такъ якъ колись дбали добре та піклувались щиро...

У ихъ хаті інша сем'я домувала, господарувала, у садочку позрубовані були стари дерева, деяки, понасаджувані молоденьки; у городі інши квітки позасіювані були цієї весни... Цієї жъ таки весни прочулося скрізь, що зновъ уявилися розбійники, Кармелюкови товаріство, що зновъ Кармелюкъ отамануе, визволивсь, повернувсь. Вбоги люде ніби здоровішъ зробилися на виду, й не одинъ поподавсь тоді бідакъ який одежиною драний, такий постатью багатий; не въ одного тоді на облічю, що его ссушила журба, скрушила нужда, гравъ усміхъ завзятий, блискали очи жrawo та хупово...

А багачи зновъ заметушилися, зновъ перелякалися свої ради збирають, та свої громади; суди усі сколошили сиплячи грішми, закупляючи судську дію—хочуть вони Кармелюка зновъ скопти, та міцнішъ зачинити, та дальшъ зіслати. И почали зновъ часати за Кармелемъ шукачи, почали зновъ слідці Кармеля висліжувати. Та багато жъ и ро-

боти було імъ, бо товариства зібралось теперки
невзауміру більшъ, залягло сливе що по всіхъ
гаяхъ великихъ й ярахъ глибокихъ, по різнихъ
повітахъ.

VIII.

Бувъ гай великій, що не дуже далеко відъ міста,
а близенько коло маленького хуторця глухенького,
темнозеленівъ та шумівъ. Коли бъ это балакливый
ходивъ тими глухими, нелюдними шляшками, то бъ
рассказувавъ якъ частенько вінъ стрічавъ молоди-
цю зъ дівчинкою невеличкою. Молодиця йшла зъ
кошикомъ, дівчинка зъ другимъ и якъ поспитати
іхъ—кудою? Одказували вони: „по гриби, або по
ягоду на спродажъ у місто,“ и справді що тижня,
що три дня, можно бъ було ихъ бачити у місті—у
базарі зъ грибами, або зъ ягодою.

У сему великому гаі спокійно було, й ще нико-
ли не чутко про разбої жадні.

Молодиця зъ дівчинкою йшла, уступала у гай,
и якось разомъ зникала крізь дерева, наче крізь
зелену стіну, вужъхутко, шпарко—въ одинъ метъ—
незупинаючись, знакомыми гаевыми ходами и стеж-
ками доходили до лапку у пущи самій, и тамъ сі-
дали одпочивати.

У непроглядному гаю тихо якъ у церкви. Сто-

літні дерева підпіралися молодими; міцні, широкі іхъ віти лежали на молоденькихъ гнучкихъ верховинахъ, и гнули іхъ до долу своею важкою силою, а де не де, гнучка гіллячка сковзала міжъ ними, та й росла, росла, росла у вишень, звиваючись, кидаючись зъ боку у другий, наче бъ то жахаючись, що ії зупинять, що ій перешкодять. Долі поросли кущи усяки. Сонце зопадало тудою тільки іскорцями, и квітки тамъ роспуковались у тіні, та въ прохолоді. Калиновий цвітъ й бузиновий роспускавсь тамъ у два раза більшъ дужішъ; червона, пломеніста шепшина—росквітала тутъ пишніша й блідша, и пахла легшъ.

Тутъ молодиця зъ дівчинкою сиділи й одпочивали, прислухаючи. Нихто, ні що не перебивавъ прислухати—ані птиця не порхала, ані вітеръ не віявъ,—непроглядний гай стоїть тихий та спокийний, темний та свіжий.

Тихо. Тихо поки захрускають віти легенько, и обое—молодиця й дівчинка всміхнутся й стрепехнутся, и уявится чоловікъ,—хочъ блідий, задиханий, зморений, голодний, порохомъ припалий, та гарний якъ сонце. Тутъ его стрічали, тутъ мавъ вінъ й страву, и спочинокъ; тутъ его узивали коханимъ и жалували; тутъ молодиця перекозувала усе, що чула, бачила, думала й гадала; дівчинка тішила своїмъ дитячимъ щебетаннемъ, приносила часомъ якись ласощи, що вінъ за іхъ дяковавъ дуже и

взміхавсь до неї любенько, и клавъ свою голову зму-
чену молодиці на коліна и всиплявъ, а маленька сто-
рожа—сторожила щиро та жваво—дурно тривоги не
збивала, та вчасу завіщала коли що де не певно
було.

Минала година віджалувана й відмірена на спо-
чинокъ, прощалися якъ кохалися—зъ жалемъ та
зъ болемъ, великимъ та ще більшою вірою й на-
дією. Зникавъ чоловікъ у гаї; молодиця зъ дівчин-
кою поверталися до міста. Три дня и три ночі пе-
режидали вони, поки до гаю зновъ побратися, и мо-
лодиця ходила тимъ часомъ на поденну роботу, зо-
ставляючи дівчинку саму у хатці;—якусь малесе-
чку хатку вони наймали; прилпнувшу підъ горою,
сливе за містомъ, недалечко відъ річки. Молодиця
день цілий робіла на поденщині; дівчинка хочъ не-
величка, тежъ не гуляла: воду бралася сусіді но-
сити, у городі въ неї полоти. „Якажъ дівчинка
розумнененька!“ що вечера казала сусіда стара, гла-
дячи дівчинку по голівці, та даючи у дрібненьки
рученятки шажокъ й другий й—йшла у свою хату
ва спокій, завізвавши дівчинку й на завтра робити
до себе.

Мала виходила на береги туди, звідки видно до
гаю й думала тамъ сама собі, и гадала, и часомъ
співала пісні—ти і пісні що тато навчивъ держу-
чи ії у своихъ рукахъ, та пригортуючи до собе,
тамъ, у зеленому гаї.

Повернувся я зъ Сибірі, немажъ ми пі долі!
Хотя же я не въ кайдавихъ, еднакъ же въ певолі!
Слідять мене въ день и въ ночі й всяку годину,
Нігде ми пі подитися, відъ журби я згину!
Зібрахъ собі жлавихъ хлонцівъ и щожъ ми пі зъ того?
Засідають по дорогахъ, ждутъ подорожнєго,
Ой чи іде, чи не іде, дарма, треба ждати!
Ой прийдется Кармелюку марно пропадати!
Зовуть мене розбійникомъ, кажуть що вбиваю,
Я жъ никого не вбиваю, бо самъ душу маю!
Якъ що візьму въ багатого, я вбогому даю,
І такъ гроши поділивши, я гріха незнаю.
Маю жінку, маю дитя—коли жъ я ихъ бачу?
Якъ згадаю про іхъ лихо, може й самъ я плачу!
Шійшовъ же бъ я до іхъ въ село—красу мою знають.
Куди тільки повернуся, то заразъ піймають.
Пришла туга до сердечка—якъ у світі жити?
Світъ великий й роскішний, та нігде ся діти!
У неділю дуже рано у всі дзвони дзвонять.
Ой а мене Кармелюка якъ звірюку гонять.
Нехай гонять, нехай ловлять, нехай загоняють.
Нехай мене, Кармелюка, въ світі споминаю!

Відъ міста шляхомъ надходила молодиця, й стрічалися вони зъ дівчинкою, й разомъ до дому поверталися, вірнесько розмовляючи, згадаючи, чи сподіваючись, чи горуючи....

IX.

А тимъ часомъ Кармелеві вороги не всипляли: казано взбройти шукачивъ й слідцівъ, повеліно стріляти, якъ що не можно буде живцемъ взяти.

43

Багато—багато тихъ днівъ минуло, що кожного дні молодиця й дівчинка стрічали кожне облічче, чи не несе воно страшної віди, прислухали до кожного слова, чи не промовится гірка вість. Багато—багато перебулося тихъ днівъ, пока ажъ прийшовъ той день, що по місті новина якъ стріла пролетіла: Кармелюкъ ранний, Кармелюка везуть!

И привезли его. И зновъ ему темниця темна, судъ угніваний, важці та кріпші кайдани, и ссылька дольша та скрутніша; зновъ его стріла й провела людська зграя купами, гомонячи, жалкуючи. Тоді знайшлася его жінка й дочка, Якъ першого разу—вони теперъ его провожали, якъ першого разу—вірна дружина зновъ промовила до его: „буде якъ кажешъ“, а дитина плакала й цілувала его, а вінъ якъ першъ—сподіавсь на ліпши часи; зновъ казано сильнимъ рушати, й рушили, й зникъ вінъ зновъ зъ очей, и якъ першъ—тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небові зъ того краю...

Его гнали усе далі та далі, а вони зоставшися—тяжче, та тяжче заробляли та....та дожидали. И зникли вони усі. Въ остатне бачили люде молодицу зъ дівчинкою тоді, якъ въ остатне чутка була розбіглася, що Кармелюкъ визволивсь, повернувшись—чутка та пропала, и Кармелюка, ані дружини его, ані дитини—вже не знайшлося повікъ.

Де вони поділися? Якъ загинули? Не зна нихто

й досі. Зникли вони й згинули: якъ багато де чого зникає, та страчувається доброго й лихого, благого й злого, кохання и ненавість, сила й слава — тільки де неде зостається пам'ять живлюща.

НЕВІЛЬНИЧКА

(Б.—А.—М.)

Давно колись, у Овручеві, коли знаете, народивсь хлопчикъ Остапъ, и якъ тільки ставъ вінъ на свої ніжки, заразъ пішовъ по Овручеві, подивись усюди—та й каже: „Ге-ге! погано жити людямъ у Овручі! Треба бъ сему лиху запобігти!„ Бо тоді, бачте, набігала на Країну усяка невіра—Турки, Татари, —не такъ якъ теперъ, що хочъ бува тежъ по-діяла вже інша, християнська—чогось не такъ мабуть обидно-чи що? То жъ, кажу, тоді набігала усяка невіра—Турки й Татари. Нищано міста красні, чи мало козацства зведеного зъ світу, багато дівчатъ й жінокъ у полонъ забрато.

Приходить Остапъ до дому, а батько й мати его питаютъ—бо сказано одинець-дитина-то въ вічи ій дивлються, и заразъ вже постережуть усе,—питаютъ:

„чого се ти, синку, задумався?“—Відъ того я, каже Остапъ, задумався, що погано людямъ у місті Овручі жити!

— Ге-ге-ге!—каже батько, а мати тільки зітхнула важенько.

— Треба сему запобігти!—каже Остапъ.

— Ге-ге-ге!—зновъ вимовивъ батько. „Радъ би у рай та..., а мати ще важче зітхнула, та й на тімъ размова й скінчалася на цей разъ, ще батько й мати зажурилися, кажне по своему: батько охмурнівъ, повисивши голову, а мати головоньку схиливши осмутніла, а Остапъ зновъ пішовъ по місті Овручі похожати, та оглядяти, та свою думу думати, свою раду радити.

А по тимъ часъ пливъ своимъ пливомъ—якъ за всігdi й Остапъ рісъ своимъ рістомъ—якъ звичайно. Тільки, що якъ впало ему у думку и въ душу, що въ Овручі погано людямъ жити, то якъ наче зернятко яке принялося, розвилося, розкоренілося: вінъ вже не заспокоївся зъ тиеi години, и усе тільки думавъ та гадавъ, та замишлявъ. Тимъ часомъ якъ інши хлопці билися изъ собою, немовъ півні за яку свою погану, або якъ ведміді посідали одно дного за яки цацьки, або гралися та пустували хорошенько, Остапъ тимъ часомъ усе похожавъ, та поглядавъ, та замишлявъ.

Якъ усі тиі, що дуже собі головоньку жують, чи клопочуть, або дуже у чімсь кохаються, Остапъ

47

часомъ якъ пійде ходити, то й далеко зайде, поки
его що схаменить—отсе одного разу дуже вінъ да-
леко зайшовъ у своїй такій журбоњці, коли жъ
ось шурхнуло—наче птиця пурхнула, брязнуло—на-
че стріла за стрілою пролетіла—ледві его не зки-
нуло зъ місця, ледві вінъ встігъ зобачити взброє-
ного Турчина на легкімъ коні, а въ Турчина—дів-
чину зъ русою косою, що простягнула руки до его
ї вимовила: „рятуй, козаче!“ и усе зникло якъ не
було николи.—Коли бъ же сила моя та літа мої!—
промовивъ Остапъ и дуже гірко ему стало, що не
міцна ще сила его, не велики ще літа.

Отсе якъ би намъ зъ вами, вамъ та мині, таке
трапилось, тобъ ми, я та ви, ахнули й зітхнули—
(чого поминати маємо, що тежъ дуже перелякалися?)
прийшли до дому, поговорили и зъ сусідями, та й за-
були,—а Остапъ ні—не забувавъ.

Зновъ одного разу пославъ батько Остапа у лісъ
по дрова. Сами мабіть знаете, якъ то веселенько
іхати веселенькимъ ранкомъ до гаю—самъ гай на-
че сміється шумлячи на зустрічъ вамъ,—усяке, зда-
єтся серце радується, усяке око тішиться,—а Остапъ
що погляне то око его гіршъ засмутиться, серденько
більшъ принудиться.

Коли отъ ярокъ по підъ самимъ гаемъ, и тільки
що у ярокъ кінь якъ шаражне у бікъ,—бачить Ос-
тапъ лежить при дорозі козакъ вбитий: молодий
у самому квіті своему, міцний у самій силі своїй,

лежить згублений на віки. Остапъ прихилявся й склонявся до его, прислушаючи—не дише, ні.—

Якъ би таке намъ, вамъ та мині, то що жъ робити; чи жъ се перший випадокъ лихий? Ми бъ, ви та я, повотужили, може й попоплакали, та й дали собі покій, а Остапъ ні—собі покію не дававъ.

Третёго разу випало ему проступити ажъ у самую країну одъ східъ до західъ сонця, відъ півдня й відъ півночи, и така скрізь країна поруйнована, поневілена показувалася, що Остапъ ажъ за голову взявсь.

Коли бъ се ми, ви та я, то-бъ ми пожалкували звичайненько, та загородивши собі якусь придобоньку, у куточку за нею сідили тихо—а Остапъ ні,—незанедбавъ.

Не було Остапові сну, а ні відпочинку; не було спокію, а ні відради. Який жаль его, яка его туга посідала— ви, діточки, того, не можете й не мусите знати. Наче голось який кликавъ его—неначе ціла Країна рідна гукала на его, не мовъ усе лихо людське благало—рятуй,—рятуй!

Чи жъ то кожного такий голось хоть часочкомъ не покликавъ? Эге! Чому ні! Та бачте іншихъ багато тежъ голосівъ гукає: а що тобі буде? А якъ тобі прійдется? та й поглушають...

Почали люди добрі на Остапа поглядати, почали трохи зъ его й кепкувати—хто гірко, а хто лю-

бенько, а хто то й засмутивсь, а хто то й зля-
кавсь... 49

Я знаю що якъ би зъ нась, зъ васть та зъ мене, почали люди такъ чи такъ кепкувати, то бъ ми за- соромились страхъ, почервоніли червонішъ півонії, усе покинули й втікли й сковалися; я знаю, діточки, що якъ би ми, ви та я, кого такенъки засмутили або перелякали, то бъ ми хутесенько й за- спокоіли — та Остапъ, бачте, не такий бувъ, — а якъ вінъ бувъ не такий то не такъ й робивъ.

Одже жъ тоді за тсе почалися ему усяки напа- сти, біда та лиxo. Отъ якъ у казці, що бабуся ко- лись росказувала, козаку треба було гори крутиі переходити, ріки бистриі перепливати, огонь па- лючий перестрібувати,—пам'ятаєте? Пам'ятаєте, ми ще тоді зъ вами радили тому козакові невго- мованому, усе тес занедбати та до дому поверну- тися — хай ему усе добре! — и тоді жъ, пам'я- таете, ми изъ вами передъ своею душою заре- клися що сами зъ роду віку у таке клопітиє не вберемось — пам'ятаєте?

Отже Остапъ ввібралась, завзятий! И увісилась по передъ нимъ гори крутиі таки, що й не при- ступити — наче стіпи голі; й поплили передъ нимъ ріки глибоки та бистрі, що кручи рвуть, сип- ють якъ діаментъ й мечутся хвилею, нібо зъ плов- цівъ кепкуючи; й западавъ огонь по передъ нимъ, паличи усе округи себе якъ зъїдаючи.

Діточки, що якъ би намъ таке? Ніжечки жъ наши бистрівки! було вамъ тоді роботи! Та маю таки надію, що не попустили бъ насъ загинуть, а хиба занесли бъ хиба у другий кінець світа божого, де нема огня, хиба щобъ тільки кашу вариги або у хаті засвітити; де по рікахъ перевізчики а у горахъ шляхи пробити....

Отже ви й почали любо маріти яка то країна та славна—годі бо—теперъ перша річъ, нехай проводится річъ про Остапа, що вінъ дравсь на круті гори, сривавсь, котивсь до долу, зновъ чеплявсь, зновъ зривавсь та зновъ-зновъ-зновъ, поки ажъ верховини дочапавъ; що вінъ пливъ бистрею рікою, захлескувавсь, тонувъ, вибайкувавсь и зновъ-зновъ-зновъ поки ажъ на березі ставъ; що вінъ у огні опалювавсь, присмажувавсь, горівъ повелику й помаленьку, по дужу й по легеньку, поки ажъ опинивсь на свіжому містечку. Пригодайте, що тільки птиця хутко гору перелітає, риба бистро ріку перепливає, и тільки Купальський огонь міжно у метъ перестрібнути — то Остапъ чи малий часъ побивавсь — я то й не приможу вамъ оповістити: кільки разъ сонечко зіходило и западало — и зновъ — и новъ-и зновъ, а тежъ-кільки разъ місяць виносивъ золоті роги поки Остапъ збувсь своеї праці... Важка була! Я бачу ви розумієте яка, бо зітхаете, й собі й мині не жадаєте...

Отже жъ по усіхъ своихъ трудахъ та по усіхъ

пригодахъ, Остапъ повертається до дому.... Прохаєте оповістити вамъ усяку пригоду у подробиці—58
тоді! Се теперъ, у день, та й те поки ще не чули,
то прохаєте, храбруючи, а прийде ніченька, спа-
ти не будете—цуръ ему! лучше проте й не зга-
дуватъ!

Отже, кажу, по усіхъ своїхъ трудахъ та по
усіхъ пригодахъ, повертається Остапъ до дому, іхавъ
конемъ вороненськимъ.

Вінъ покинувъ свою хату, отця й неньку й мі-
сто ще молодикомъ—у такихъ літяхъ одинъ мій
родичъ ще страву у вухо заносивъ, не сила его ще
була, моого золотенького, у ротекъ вправити—а по-
вертається Остапъ вже мужнімъ козакомъ на тій
порі—якъ отъ знаєте нашъ сусідъ, що викохавъ
собі прегарного уса, на руці має перстень й шу-
кає,—такенъкижъ журливо шукає, коней строкатихъ
покупити.—Щирий козакъ Остапъ бувъ, и якъ
вінъ іхавъ воронимъ конемъ, дивитеся було мило...
не можу его хвалити, бо якъ хвалити, то й треба
до чогось прирівняти, а дочого жъ я козака, щи-
рого козака рівнятиму у світочку?

Повертається Остапъ до дому, и вже близенько бу-
ло ему до міста, вже знакомісеньки місця зъ усіхъ
боківъ показувалися и зъ нимъ віталися, вже мі-
сто мріло недалечечко. Вінъ підъїжджавъ дуже ра-
ненько, тоді якъ ще ми зъ вами спимо товстенькимъ
сномъ. Ранекъ тільки що зачервонивсь й зазоло-

тивсь, тильки ще найранніші й пташки щебетали, тильки ще найдбайливі люде обужалися. Чи хто зъ вась, діточки, доїздивъ рідненького містечка коли небудь ранкомъ ранесенькимъ до рідненької селидьби, згадуючи разомъ тодішні мислоньки свої й сподиванки, де тутъ плакалося й раділося, якъ прощалися и покидали и разставалися, усю добру и лиху годиноньку тодішню; чуючи разомъ якийсь жаль тронувъ серце й радощі, що серденько понімають, такъ отъ, якъ говорять, що одно око плаче, а друге сміється, якъ по передъ собою вбачаєте рідненьки місця? Эге! Лучалося вамъ тсе, кажете. А чи лучалося вамъ везти изъ собою визвоління своому народові? Ні-ні-ні. Усі ні? Ні. То жъ й незнаю чи добре ви вчуєте й вразумієте, що Остапъ на воронімъ коні чувъ й знавъ доїзжаючи, бо вінь візъ таке визвоління зъ собою... У тихъ пригодахъ та трудахъ, що ми про іхъ дуже балакати проти ночи не хотіли, Остапъ зібравъ собі гарне війско козацько по троху, и вже бувъ на поготові йти на Турка. Військо вже й посувало тудою просто, у Туреччину, вели его полковники хоробри.... не таки хоробри може якъ нашъ дядько полковникъ, що такъ дуже відъ его жасминними пахощами пахне, и зъ такою-то любою вінь дивится на свої новеньки жовтеньки рукавички якъ надіне іхъ, прибравши на який бенкетъ—не таки може, кажу, хоробри, а таки

собі добрі... Тежъ війско вели полковники просто
у Туреччину, а Остапъ частенько звертавъ у бікъ,
и скрізь занимавъ зъ собою молодь у війско. Одже
завернувъ и у свое рідне місто, де тежъ, мабіть,
не безъ знакомихъ въ его людей було

53
Тихо й рано було, якъ Остапъ уїхавъ у мі-
сто, такъ ще тихо, що его кінь вороний тупою сво-
єю обужавъ людей—відчинались віконечка де яки,
и виглядали обліччя—де яки знакомі Остапові, и
де яки ні—ті мабить що безъ него повиростали, або
побрались у міста зъ чужого якого селища.

Підъїхавъ Остапъ підъ своі ворота, до отця,
до неньки. Ненька зъ радощівъ великихъ, зъ вели-
кого свого кохання ажъ заплакала побачивши;
батько зъ великихъ радощівъ й кохання ажъ
всміхнувсь... Далі сусіди близькій й далекій прибі-
гли, скучилися, питалися... А Остапъ зъ усіма
вітається и до усіхъ одно говорить: „годі, годі, брат-
тя, у ярмі ходити! Годі, годі, браття, підъ нево-
лею сідити!“ И усіхъ кличе: „ходімъ, браття, за
край воювати! ходімъ, браття, визволятись!“

Часомъ людей тільки гарними словами вловляють,
що жъ то дією власною можна! Въ одинъ черкъ
коло Остапа зграю вироювалися молоді й старі
козаки й козачки й діти мали, й усі слухали, усі
згожалися. Ще гараздъ сонечко не підбилося у не-
бі, вже скрізь взброївалися якъ спроможность, ко-
ней виводили, сіdlали, — въ кого чого не було —

бігъ той, читаючи, шукаючи; козачки допомагали й кохали якъ мoga; діти клопоталися наче бъ імъ на Турка передъ вести йшлося.... Остапівъ батько, що все колись казавъ тільки: ге-ге! радъ би у рай та... теперки приберавсь наче справді до раю—од-молодівъ, одвеселівъ... Козакъ Пампушка, що вже десять роківъ лежавъ у зимку на печи, а въ літ-ку на лавці, що обдувся якъ баріло, а жінка его зсохла якъ тріска, ледві встігаючи ліпити для его смачні вареники, той самий козакъ Пампушка теперъ стоявъ на ногахъ якъ гора, и якъ часомъ на горі пташка сідить, такъ у его за плечима вбачалася маленька торбочка зъ сухорцями, якъ и въ іншихъ піснихъ душъ.... Кажу жъ бо вамъ, ще сонечко не зовсімъ запало за Могилу Кривуху, що зеленіє по за містомъ, а вже виправа козацька рушила зъ міста за Остапомъ, граючи кіньми, вибліскуючи зброєю; очи козацьки променіли одвагою, серця козацьки кипили гнівомъ мстивимъ...

Уявіти собі тильки то—ажъ за серце бере, а що жъ то було побачити то військо козацьке, якъ воно усе зібралося до купи та рушило за Остапомъ проти ворога!

Веде Остапъ військо день — степомъ зеленимъ та безкраїмъ — степова трава колисається, степові пташки щебечуть — щебетне пташка разъ чи другий голосненько—та й наче зтеряється голосокъ у тому степовому розлогому роздолі — вже зновъ

55

другий голосокъ щебетнувъ, и той такъ само зтесь
и несчислено тихъ голосківъ вчується й
пропаде, вчується й пропаде... Першого дня нічого
не перестрілося війську козацькому, и спокійний
бувъ відпочинокъ у ночі на степу. Другий день
тежъ усе тихо и спокійно, и усе степомъ руша-
ли, ажъ до вечіра. Одже й вечіръ. Тоді сама
весна пановала, и такий той бувъ вечіръ сильне-
рожевий, що ажъ усі козаки, молоді й старі, при-
томлені довгимъ походомъ порожовіли якъ заряниця:
молоденьки якъ заряниця ранкова світова, а старь—
якъ тая пізняя вечірня; и вже сонечко заховалося,
а мгла у степу не темніла, тільки рожовіла та ро-
жовіла, ажъ зорі, висипавши на чистімъ небі про-
зорімъ, показувалися тоді наче зъ серебра проме-
ністого. Стало військо одпочивати, и такенъки тихо
зробилося, якъ війскова хода стала и війсковий рухъ
спутили, що може коженъ козакъ помисливъ, що
тсе за вечіръ тихий, хочъ никто не казавъ — усі
сливе люльки запаліли; де хто придивлявсь въ да-
линю, якъ отаманъ де хто ще коло коня свого по-
ривсь, неподалечко десь у степу, де коні паслися....

Коли жъ прочувся Остапівъ голось й усі козаць-
кі голови піднеслися, усі козаки насторожилися.
„Панове-молодці! промовля Остапъ,“ щось відъ сходу
наче хмара наступає?

Усі очи козацькі вже у той бікъ вдивлялися.
Справді наче хмарило звідтіль.

Се Турчинъ, отамане! каже старий козакъ, и йде свого коня зъ попаса брати, отсе якъ часомъ вбачаючи стору овець, кажуть: се нашиі вівці, та й идуть по шапку та по батігъ загоняти. А молоді одного черку опинилися на коняхъ; вже військо зрівнялося, стало, полковники розказъ свій давали, отаманъ у передъ військо виїхавъ, ставъ.

Турчинъ близче наближавсь, и вже добрі очи то й розгледіли бъ у рожевій мglі, при тихъ срібрістіхъ пломенистихъ зоряхъ, чалми турецькі и хорохви и місяцеві ріжки на хороахъ—и козаківъ вгледено, отсе викликъ, вигукъ розкотився, и полетівъ турчинъ легкими кіньми на козаківъ—немовъ сарани на квити пишні... Козаки тежъ пустили коней, и почалося... Инший б'ється й рубається не відступаючи, якъ муръ, поки або впаде, або чисто коло себе вирубає й дване далі; інший немовъ птахъ, и одлетить й налетить зновъ, и зновъ отлетить и налетить, и зновъ, и зновъ, рубаючи; інший загнавсь ажъ у щирину вражу; де яки коні сами вже скачуть степомъ... Буються та буються, та буються, та все зъ гіршимъ опаломъ, наче бъ то живого житя у війску прибльшалося а не вменшало...

То рікъ приїздивъ вашъ братикъ зъ війська, та розказувавъ якъ вінъ бувъ у баталії, що у его самого—самісенького тільки й ціляно, у его усі кулі летіли й усі гармати палили й усі рушниці стріляли, и не мігъ вінъ умомъ знести якимъ дивомъ

дивнимъ вінъ живий та цлій вискочивъ... Огдже
може того вечора у степу й козацька баталія трохи
не така страшна була, якъ братікова... Полягло
тоді головами усякої віри—й турецької и козацької;
старого й молодого віку позгасало наче свічокъ хут-
ко й легко позадмуханихъ...

57

Б'єтся Остапъ и рубається, ажъ правиця ко-
зацька зомліває—одбився далеко відъ своїхъ,—
округи усе чалми—отъ коня підъ нимъ вороного
вбили—б'єтся Остапъ и рубається ще скочивши на
землю. Якъ круки налетіли на его турки зъ муш-
кетами, зъ шаблюками; якъ горохъ зъ мішка си-
плеться, такъ посыпалися на козака добитки смерт-
ні; оружже козацьке попцербилося рублячи—отже
й задзвеніло въ остатне, й розпалося якъ перего-
ріло—отъ козакъ зъ своimi тільки рученьками зо-
стався—отъ же его схопили, отъ кріпко та міцно
вінъ скручений, звязаний—отъ вінъ на коні пере-
кинутъ черезъ сідельце, и помкнувъ его бородатий
турчинъ степомъ—усе зникло зъ очей, нічого не-
чутно стало. У темно рожевій мglі, при зоряхъ
срібрістіхъ бачивъ Остапъ тільки обличчя боро-
дате зъ дужими, близкучими очима, а чувъ тільки
якъ бистрий кінь копитомъ землі доторкавсь несущ-
чись степомъ....

Далі вже Остапъ нічого добре, істно не памъя-
тавъ, а памъятає що, то якъ у сні, у дремлі—
отъ ніби кінь десь зупинивсь; отъ ніби его розкру-

тили й розв'язали й зомліле его тіло якъ морозомъ
58 й жаромъ узялося; отъ ніби якись улички вузеньки
й на уличкахъ якась дівоча постать—уся заверчена
у білімъ рубку; отъ ніби надъ его головою—то
жовта чалма й чорна борода, то зновъ чорна бо-
рода и зелена чалма, або червона, а то зновъ усе
коло его ажъ семіцвітне; то день горячий, то нічъ
тепла; то сонечко яснєє, то зорі розсипчасті...

Вінъ добре опам'ятоавсь у якісь тісній, тем-
ній келійці, на плетенці зъ соломи. Світъ божий
западавъ кружкомъ и якъ лампадочка світивъ
тільки одинъ кутокъ; коли світъ бувъ пломени-
стий, веселий—значилося Остапові, що въ людей
день, а якъ світъ западавъ тихий и легкій Оста-
пові значилося, що то нічъ землю поняла. Далі
Остапъ такъ собі вигодивъ, що у яку тамъ годину
у якому кутку ставши, бачивъ частинку неба яс-
ного й променя сонешного у день, а въ ночі—купку
зірочокъ, або рожекъ місяцевий кінчикокъ, або
крайчикъ повняка місяця. Найперши жъ річъ була
въ его—думати та гадати, якъ его тутъ визволитись,
якъ утекти, якъ військо зновъ зібрati, та зновъ
на ворога рушить. А який его сумъ понимавъ
та посідавъ часомъ, то й не сказати, а хочъ бы
хто й змігъ сказати, то незрозуміти! Скільки то
разівъ вже вінъ шторхавъ й спробувавъ стіни му-
рованій стелю низьку и долівку вільготну! Колибъ
же хочъ долото яке никчемне, хочъ паля яка

53

негодяша! Не було нічого. Отсе вінъ своими тільки власними руками, що день, що нічъ, що може година, шторхаючи стіну наче-бъ трохи поклонивъ ї. Отсе жъ діждавъ и того часу вінъ, що вже зъ муру примігъ вибрati два чи три каміня; отсе шість, десять,—отсе вже вінъ и на воді... Ця, бачте, невіра то й темниці до ладу не вміє змуровати—не те що ми, християне.... Отдже Остапъ на воді.—Нічъ. Бачить мури округи та дерева темні; чує джурчить десь близенько якъ би струмочківъ безъ лику. Попідъ мурами вінъ тихенько крадеться, ще й самъ не добре розбираючи кудою себе проводить. Усе муръ, усе темне дерево, усе водне джурчанечко.

Часомъ вінъ зупинявсь, прислухаючи, придивляючись—Коли жъ отъ місяць всвіщне ему постать жіночу, що поспішается тудою, звідки вінъ йде—и вона его забачила, зпершу наче злякалась, далі віби пізала, и отсе вже коло его, и откида рубокъ зъ лиця, и чує Остапъ любні слова й пізнає козачку дівчину съ русою косою, невільничку турецьку.

— Кудою дівчино? пита Остапъ. Втікаймо зо мною!

— Я йшла тебе ратувати—ось ніжъ, пила ось, гроши ось, намисто —втікай—втікай хутенько!

И вона усе давала ему, и ніжъ, и пилу й гроши, и намисто зъ шиї

— Втікаймо разомъ, говорить Остапъ

— Ні, ні, каже козачка—ні! Дівчина тобі руки й ноги зв'яже—втікай самъ! втикай! А мене приходить визволяти! Втікай!

— Тільки кажи мині, дівчино, чи давно ти у неволі? пита Остапъ.

— О давно, давно-давненько! Дівчинкою заполонена—досі служу невірному Туркові...

— Я згадавъ тебе, дівчино—каже Остапъ, се ти до мене колись руки простягла, просячи „рятуй“ се ти....

— А я не забувала тебе, козаче, промовила дівчина,— и не забуду—и ждатиму—приходить рятовати! —

— Прийду дівчино, вирятую мое серце! говорить козакъ....

— Тудою, тудою тобі лучче, вчила дівчина. Я проведу... Я проведу тебе, козаче!

И разомъ обойко перебігали вони темні сади, де рожеві квіти пахли й вода дзюрчала й разомъ никали попідъ селідьбами турецькими. Ажъ отъ шляхъ самий—далеченько селидьбі й сади позоставалися...

— Тудою, козаче! показала дівчина въ далекості, та ажъ похитнулася сама съ жалю

— Дівчино, ходімъ! каже Остапъ — на рукахъ тебе занесу на Україну!

— Ні, ні! одмовила дівчина.—Дожидатиму—приходить рятовати! Дожидатиму! Дожидатиму!

Та й легко и хутко зникла въ его зъ очей.

Втікає, втікає Остапъ. Втікає й битимъ шляхомъ и навпростеъ; часомъ день у горі у печарі лежить ховаючись; часомъ на дереві сидить стережучись та собі стежки обираючи; не ість, не п'є, не спить. Отъ же якъ сестричка менша виніженочка сплеснула у долоночки тричі за тими трома лихами „не ість, не п'є, не спить,“ и вжахнулася! Вона, що ій спатоньки любо, істоньки й питоньки мило! Эге! Остапъ у сего дізнавъ й довідавъ— начебъ уся его дорога полинемъ поросла, знаете полинъ, діточки? Гіркий, гіркий, гіркий такий дуже! усого жъ, кажу, дізнавъ Остапъ поки ажъ Україна рідна и кохана, свіжа й зелена приняла его до себе... Мабіть зітхнувъ вінъ тежъ легенько, якъ уступивъ на рідну землю свою.

Тихо у турецькому місті. Вечіръ пізній, місяць ясний. Хто відпочива, а хто роскошуэ.

Невільничка козачка не спочивала, ані роскошовала! стоіть вона край віконечка да дивиться очей незводячи усе туди, у той бікъ, звідкіль султанъ бородатий стережеться козаківъ— молодцівъ. Ні зъ кимъ розмовляти невільниці молодій, и не промовлять нічого устонька рожеві, та й безъ мови вичитується на дівочому личеньку усі дівочі мислоньки и думоньки, уся туга й смутокъ, й сподіванка й непевна надія и любий жаль... Козаче! козаче! коли жъ до тебе дівчина пригорнется? Де ти? Дівчина у неволі дожида та сумує, а невірний

панъ зъ дівочої туги глузу! Ой козаче! дежъ ти забарився? Чи тебе Госпідь допровадивъна Вкраїну?

Де ти, козаче? Де забарився? Де пробуваешъ? Чи дівчину памъятаешъ?

У который то вже разъ бідна невільничка питалася и побивалася, и жадала собі орловиі крила поленути — може часомъ тежъ тиху домовинку сопочити.

Тихо-тихо у турецькому місті. Вечіръ пізній, місяць ясний; рожеві квіти пахнуть; свіжі водотечі дзюрчать. Бідне серце дівоче усе такъ само прохає и терпить, думки такъ само роются й понимають...

Чого се разомъ обудилися Турки роскошелюби? Чого се біжать перелякавши? Козаки! Козаки набігли! Палють мушкети, курить димъ, горять дахи, руйнуються хати, стогнутъ люде — роскішної тиши якъ и не було; нечутно джурчання водного; пропали рожові паходи: місяць яснимъ світомъ освіщає запалене у диму та въ поломъю місто турецьке....

А якъ сонечко почало грати та вибліскувати у небі по надъ моремъ глибокимъ, по морі плили чайки козацькі, повертаючи до дому. Підбиті чи підстреляні козаки лежали чи сиділи; а ті козаченьки, що всякого лиха вхібнули, порались коло чаекъ своїхъ чи коло порубаного оружжа. Молодий Отаманъ сидівъ, задумався та дививсь у воду — багато, мабуть, мавъ вінъ собі мислонёкъ попередумувати! А дівчина зъ русою косою дивилась на его

любими очима карими та мабіть одну собі мислоньку мала, одну й думку думала....

63

Отсе вже й кінець.... Отаманъ Остапъ благополучно повернувсь на цей разъ зъ козачествомъ и зъ дівчиною на Україну... Отсе вже й кінець... Чижъ маємо ще згадуватъ объ тихъ козакахъ та туркахъ, що полягли рубаючись? Чи маємо думати, якъ тамъ плакала Турчанка яка, чи козачка? Чи маємо може припустити, що інший згублений, якъ би віку свого доживъ, то багато де ставъ би у пригді, де чому може бъ навчивъ багато? Де чому може бъ порадивъ велико.... Що бувъ вінъ злий чи добрий, хороший чи лихий живий, живъ собі, а теперка згублений? Вже усі ті що полягли, вони не устануть — нехай же надъ ними земля перомъ!

ДЕВЪЯТЬ БРАТІВЪ
И ДЕСЯТА СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ.

ИДЕСЯТА СЕСТРИЦЯ ГАЛЯ.

1.

Жила собі удова коло Київа на Подолі та не-
мала щастя долі: було гірке її життя. Терпіла вона
превелику нужду та вбожество. Жила удова коло
бучного міста, де бучні будинки громоздилися, де
ссяли та вибліскували церкви золотохресті, де
люди зъ ранку та до вечіра ворушилися й копо-
шилися, а такого вбожества безпомошного, яке
удова собі мала, то хоть би и у глухій глуші по-
шукати, тамъ де людського житла ані садиби не
знати, людського образу не стріти й голосу не
почути, а жити зъ птицю та зъ звірюкою, зъ де-
ревомъ та зъ камінемъ, зъ горою та зъ рікою, що
звірюка никає собі на здобичъ, птиця співа та ще-
бече, дерево шумить, камінь лежить, гори висяться,

ріки течуть, а нема тобі кому помогти, ані зарати; нема кому тебе пожалувати, ані тобою за-
піклуватись.

Мала собі удова дев'ять синівъ й десяту дочку, Галю. И вродилися ті дев'ять синівъ якъ дев'ять сколівъ одинъ у одного: голось у голось, волосъ у волосъ, тільки найменший синъ бувъ трошечки біліший, трошечки благішъ відъ другихъ, а усі вони такі свіжі, смілі, чорняві хлопці, ажъ глянути мило! И усі вони любили дуже, пестили и жалували сестричку свою малую, Галю, а найбільшъ усіхъ менший. И усіхъ братівъ любила дуже и жалувала Галя малая, а надъ усіма меншого брата. Було, що підуть брати у біръ по ягоду або по гриби й візьмуть малую сестричку зъ собою, то вже нікому не попустить менший братъ нести втомлену Галю, ані докого Галя не піде на руки відъ меншого брата. А якъ брати самі ходять часомъ гулять та забарятися та повернуться до дому пізно, усімъ Галя раденька страхъ, а до першого до меншого кінеться и ввіп'ється якъ п'явочки устоиньками и обів'ється наче хмеленонька ручечками. А зновъ якъ невгодять Галі брати, то Галя поплаче й погорює; плачучи й горюючи пожалится та й годі, а вже якъ менший братъ чимъ ії скривдить, такъ Галя й словечечка не зможе вимовити и втіче одъ усіхъ й скривається одъ усіхъ, й знайдуть ії потому, що вже силненько ридатиме—а ніхто тежъ слізъ не

утолить, ручечокъ не одтулить відъ личка, тільки
той меньший братикъ

Жила удова зъ дітьми у хатці—навіть би й хаткою
узивати не годилося хижкою, и стояла удовина хатка
на луці підъ горою, oddalікъ собі відъ усякого ин-
шого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій
луці. Зъ одного боку нависла гора камъяна надъ
хаткою, поросла лісомъ й неначе грозила: отъ якъ
схочу одинъ камінець покочу и тебе, хатинку, зо-
всімъ придавлю. У право мимо хатки звивався шляхъ
умісто—й який же тихий та пустий цей шляхъ мимо
удовиної хатки, и якъ же вінъ що ближче до міста,
усе люднішъ та грукотнішъ порошить й гурчить,
а тамечки, таменьки де вінъ вбіга на гору та де
вже улиці будинківъ купами до него приступають,
який же вінъ гучний та людний та порохний!

Той самий шляхъ звивавсь у ліво по луці мъя-
кий та зедений та й звивавсь зъ очей геть все по
тій же луці мъякенъкій. Відъ хатки узенька сте-
жечка перехрещувала сей шляхъ и бігла до самого
синего Дніпра.

Й певно що кожний кому лучалося мимо іхати
та хатку удовину бачити, то певно собі думавъ:
що то за малесечка хатиночка стоіть, якъ вона
у землю увійшла й покривилася; якъ віконечка ско-
силися й якъ дашокъ вбравсь у мохъ зелений
й въ сивий. И не огорожена хатинка, и нема сі-
ней ані комори, нема садочки ані города коло

неї, тільки стара тиха груша зъ зломленою верховиною. И дітей округи скільки! А колибъ же хто звернувъ изъ шляху й уступивъ у хатку, зобачивъ би той, що яка хатка миленька, яково у хатці живе, а зовсімъ вона порожня сливе. Нічого нема опріч лавочокъ, та узенької полочки, де стояла миска зъ ложками. Пічъ потріскалася й осіла; на припічку перевернений горщикъ; два кілочки у стіні, що на іхъ нічого не висить; стіль зъ росколиною упродовжъ посередині, що на ему нічого не стоїть; у куточку иконка зъ глаженимъ лицомъ, що повита сухими й свіжими квітками. А колибъ хто спитавъ діточокъ: де ваші сорочечки? де ваша одежинка? Дітки тому покажуть що іхъ сорочечки сохнуть онъ тамечки на березі, а іншої одежинки въ іхъ нема. А зімою ?А у холдъ, у морози? Зіма, холдъ, морозъ! Осе не гарний часъ! Тільки вінъ почина надходить, мати гіршъ плаче та усе перепитується: якъ то ми перебудемо? Якъ же то ми перебудемо! И нудно таєньки завсегди перебувати холодно, треба сидіти на печі піджавши ноги, а коли вибігти на луку та потанцовувати по снігу, то хутенько наче опарений вкинесся у хатку на пічъ и зновъ сидіти піджавши ноги. Играшка удокушну або тамъ яка друга докучи й обридне—ще тільки малую Галю трохи тішать й смішить, а усіхъ гніва та сердить; знакома казка про Иvasю нікого не поруша—

тільки малую Галю трохи; день такий въ бога коротенький, прудко вечіръ наступає у хатці темно робится. И сидять вони у темноті на печі, дожидають матіръ зъ поденщини и мовчать, тільки часомъ Галя пожахнется й пошептомъ питає: що жъ якъ кава прийде?—Не прийде, одказують ій усі.

—А якъ вовкъ присуне? шепче зновъ Галя.—О пожахачко! О, плохенька! кажуть усі, та усі близче скортаються до купи, а менший братъ бере Галю на руки.—А якъ вовкъ присуне? зновъ таки присіпается Галя, и усі на Галю похмуряются окрімъ меншого—менший тихесенько Галю заспокоює и Галя собі заспокоюється, ще часомъ й пісеньку заспіва про журавля „що цибатий журавель вінь до млина іздивъ, дивне диво бачивъ;“ и чує менший братъ, якъ цибатий журавель іде его и якъ дивле диво бачить; бо Галя співаючи, підъ свій співъ обома рученятами по обличчу ляска. Пісенька якось незаважливо ввірвется, цибатий журавель зостається на дорозі а Галя засипа въ меншого брата на рукахъ. Нудно—нудно! Холодно—холодно! Темно—темно! У скосяні віконечко видно луку підъ білимъ снігомъ. Білий снігъ то виблискує, то виблескъ тратить,—се місяць порина въ оболокахъ. Що отсе буде на далі: чи забліскотить білий снігъ ще лучче та засятне місяць зъ горями, а чи повалить свіжий снігъ, хуртовина заграє, забъє віконечко покосяні,

занесе стежечку, забаріть матіръ? И що мати принесе імъ?

69
Отъ по снігу рипить прудкая, слабая, непевная ступа, двері у хатку відчиняються —мати прийшла. Вона прийшла помучена, дуже змерзла—що вона принесла? Принесла хліба, картофлі, а коли ще трошки пшона на кулішъ, такъ вже й хватится заразъ дітямъ, що „отъ діточки, ми собі зваримо кулішъ,—и усі дождають кулішу, а Галя то вже завчасу сидітиме ізъ ложкою у руці та п'гуковатиме „мамо!“, и погукує та кеньки Галя наче вона сама одна має одвагу поспитати про те, про що усі піклують, и додає усімъ сили терпіливій дожидати. Після кожного огука вона пригортається до меншого брата, немовъ говорячи: якова твоя Галя? А братъ менший гладить її по головці и дає на догадъ, що славна Галя.

Запалена пічъ розгряється й тріщить, червоне поломъя грає на віконечку, зъ печнихъ розколинокъ виходять струмки диму—хатинка разомъ й світломъ-огнемъ посвіщається и димомъ сповняється, ясно видно помучену и стару, що порається коло печі, та неможна розглядіти по обличчю які собі думки має, який видъ—то здається що, вона всміхається и дбайливо поспішається та клопочеться, то зновъ здається, що душить її якась туга и чогось боязко ій, и що відъ тії душної туги такъ вона

метущітся коло печі, що не відъ диму въ неї и слеза біжить.

Діждалися—вечеря готова—Галя сміється й усі вечеряють и спати лягають. Огонь у печі по троху погасає, начесамъ почина дрімати, гасне зовсімъ—у хатці темнісінько, й усі засипають.

Ранішній холодъ не хоче ніякъ дати поспати, пройма и таки хоче побудити й таки обудить. Вже мати у печі запалила — дрова зновъ трищать, поломъя шиба, и димно у хатці; въ віконце світить ясне сонечко и блищить снігъ біленький. Отъ й сніданя імъ готове, й мати поспішається йти на поденщину, и приказує імъ бути розумниками, й иде собі.

У неділю, въ усяке свято імъ краще було: мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи, загорнувшись у її праховеньку кожушаночку и хочъ трудно, а усе таки можна було погуляти коло хатки—и вони усі гуляли по черзі—навіть Галя, що сама уся була може незавбільшки чобота. Потому мати імъ казки усякі розказувала а усякі бувальщини. И що жъ за такі славні часомъ казки, що то за смішні які! И дуже бъ багато вони сміялися й тішилися, колибъ імъ не мішало ненъчине обличчя—таке обличчя помучене та посмучене, дарма що вона не прискаржує нічого й сама зъ ними разомъ всміхається на усе смішне та потішне у казці.

Одного разу мати прийшла до дому й, входячи,
покликала старшого сина. Що, мамо? одказавъ стар-
ший синъ, и скочивъ зъ печи на зустрічъ ій. Що?
Що? Що? покрикнулі другі усі й посипалися зъ
печи якъ достігли грушки, а Галя простягала ру-
ченята до меншого брата й гукала вже: Кулішъ!
пішоняний кулішъ!—Ні, одказували брати, купчу-
чись, товплячися цікаві коло неньки.—Ні! Піждіть,
піждіть, моі голубята, промовляла мати, скидаючи
зъ себе одежинку пришрушену снігомъ та ледві
дихаючи відъ утоми.—Бублики! гукнула Галя трохи
не зъ певна й наче лякаючись. О! О! О! почулося
поміжъ братівъ, и що то у кожному тому О! було
дива та радощівъ!—Бублики жъ! гукнула Галя вже
сміло и у долонечки заплескала.—Галю! Галю! по-
слушай бо, промовивъ менший братъ,—слухай бо,
мама принесла чоботи!

— О чоботи! вигукнула Галя наче занеслася вже
у саме небо голубе та й счепила ручечки.

Эге жъ, се таки и були чоботи. Старі, прино-
шенні, маленькі чоботи зъ великими латками на
обохъ. Світе мій! Якъ же ті чоботи зъ рукъ до
рукъ передавалися! чоботи розглядали, чобітми
любовали, а Галя то ледві що не вицілувала чобітъ,
вона вже й устонька цяпочною склада, та засмія-
лася й не барячись хвилиноньки, пожадила собі у
чоботи вратися, и простягнула заразъ голісенькі
ніжечки обидві й на усіхъ дивилася радісно та жа-

лібненько такенъки, що у метъ ії вбрали у чоботи й постановили середъ хати немовъ гарне малюваня, тільки що зроду віку мабіть не було малювання зъ такимъ личенъкомъ сміючимъ, зъ такими очима танцюючими. Брати дивували, яка то Галя гарна у чоботяхъ, й мати хвалила тежъ. Нагомившись вже стояти, Галя сіла, та чобітъ не зняла и заснула у чоботяхъ, прибираючись на другий день рано—рано—рано—ранесенько йти далеко—далеко далеко—далеченько гуляти. Пішла бъ вона гуляти того таки самого вечора, колибъ не той вовкъ невірний зъ лісу, а що гіршъ—турбовавъ ії той кава навісний, що незнає вона навіть де вінь й сидить у світі—чи у лісі, чи підъ горою на луці, чи у Дніпрі у нурті—незнала, бачте, зъ якого боку его стерегтися й звідки его берегтися, а може вискочить вінь й скопить ії вespodівано—негадано.

Зъ сонної Галі тихенько менший братъ знявъ чоботи, и усі тоді по черзі почали іхъ приміряти и кожей казавъ, що ему чоботи якъ разъ, наче вліпли, хочъ добре вони пригодилися тільки старшому брату. Ему мати й принесла ті чоботи й принесла ему для того, що завтра хоче его забрати изъ собою у місто й віддати хазяїну у наймити.

До хазяїна! за наймита! Усі очі на его обернулися, усі серденятка издригнулися;—хто дивує, а хто засмутивсь; кого порушала надія на щось

дивнєє та чуднєє, а кого то жахъ затомивъ, що
тсе скоїтся; той у думці вже випроважавъ его,
другий зновъ вже прибиравсь его стрічати та
почути нечутого зъ роду, інший замисливсь якъ
то вони сами безъ єго житимуть... Мати смут-
ненька та трівожненька.. А старший синъ одказавъ
спокійненько на цю вістоныку: „Добре, мамо.“—Якъ
будешъ добре служити, моя дитино,—заслужишъ
собі ласку, вислужишъ заплату, каже мати.—Дасть
богъ милосердний, то погімъ собі й кожушокъ
справишъ... Добре, синочку?

— Добре, мамо!—одказавъ ій зновъ синъ.

— Хазяїнъ твій здається чоловікъ хороший буде, а
якъ що тамъ й випаде тобі у службі... яке тамъ
лихо—горе, то ти приймай за добре... Коханий,
ти перетерпи... Добре, синонъку?

— Добре, мамо!—одказавъ зновъ синъ.

Вже більшъ мати нічого не примогла казати,
голосу въ неї не хватило, неначе важка рука ду-
шила її, вона сиділа вже мовчки та тільки дивилася
на старшого сина, та усе тіснішъ та тіснішъ ду-
шила її, важка рука тая... А старший синъ заду-
мавсь и недбале, невважливе одказувавъ братамъ,
що товпилися у хатці, стукали дверима, по черзі
брали на себе чоботи, виходили у чоботяхъ гуляти
коло хатки, говорили про братову службу.

Місяць світивъ у повні, зорі наче палали, одна
зоря поломнішъ відъ другої, морозъ бувъ силний,

ажъ тріщавъ, снігъ хрускавъ підъ чобітьми на вдивовижу, на прочудо. Навіть самъ старший братъ, вже який хлопець нелегкоумень, та й той якъ узявъ на себе чоботи та вийшовъ—иде та усе оглядається та зупиняється разъ у разъ, наче его хто пита що·хвилинки: чий ти парубокъ—чий парубокъ у чоботяхъ, чий бо ти? Скажи, будь ласка!

На другий день морозъ такий самий що й вчора. Дерева тріщали на горі ссипаючи зъ себе иней, сонечко ссяло бліденько, наче зблідло собі відъ холоду, наче тежъ змерзло; а усі брати вибігли зъ хатки проводити старшого брата, що вбраний у чоботи та у велику хустку неньчину ишовъ у місто.

—Ходімъ вже, дитино,—промовила мати до старшого сина,—а ви, голубята, зоставайтесь здоровенькі,—каже вона до другихъ.

Вони пішли, а услідъ імъ кричали голосочки: и „бувай здоровъ“ и „вернися“ и „вертайсь хутче;“ а Гая, то вона тільки вигуковалась „братикъ мицій мицій братікъ!“ Усі танцювали на морозі поки зникли зъ очей вони, а затімъ повскакували у хатку на пічъ, и усімъ такенъки вже зробилось пусто-пусто безъ старшого брата—усі зажурилися й за-тужили: у Галі вже слізоньки капали.

— Й я піду у наймити каже одинъ братъ.

—Отъ якъ! промовила Гая; а слізочки закапали одна подругій швиденько.

—И я! И я! И я! кажуть усі брати у одинъ го-
лосъ. У Галі слізки закапали вже по три та й по
чотирі разомъ, гонячи одна дну.

—Ой лихо! покрикнула Гая. Усі підете! Усі мене
покинете! Й ти! И ти мене покидаешъ! Покид....

Та вже до меншого брата вона більшъ промовити
не здолала—затулила личенько обома ручечками
и гірко заридала.

—Годі, Галю, годі! кажуть брати ,слухай-но, що
тобі казатимемо...

Гая не слухала.

— Не плачъ, Галю! каже менший братъ, и бере
Галю до себе на коліна. Я наймуся у службу та
зароблю тобі чобітки—открий бо личенько!

— Не хочу чобітківъ! хлипле Гая—не хоче чо-
бітківъ, й личенька не отрива.

— Слухай бо Галю... Галочко! промовлявъ мен-
ший братъ отъ яка жъ ти недобра! Отъ якъ мене
красно слухаешьъ! Одна Галіна ручка одпала відъ
личенька й одне очко, повнісеньке слізою, зирнуло
на братіка, и риданя впинилося.

— Помисли лишень, Галю, коли ми усі підемо у
наймати, такъ усі чоботи собі покупимо, а тобі
вже найкращі—ми усі собі кожухи покупимо, а
вже тобі...

— И я піду у наймички! вимовила Гая, и друга
ручка одпала відъ личенька и оченятка вже весе-
ленько вибліскували у слізкахъ.

І порішили вони таєньки усі, щобъ йти у наймити; а поки наймитська служба, поки що, то було імъ страхъ якъ нудно сидіти на печі, і міцненький жаль посягавъ іхъ по старшому брату. Й усі вони дивилися по усіхъ бокахъ, або одно на дного, наче що загубили, безъ чого не знали, не вміли якъ его бути. Коротенький день прудко біжавъ, та імъ здавалося, що вінъ кільки разівъ повертає назадъ, поки таки діждалися вечора морозчого й мати прийшла. Якъ тоді сердечнітка усі не вистрибнули зъ грудей поки мати розказувала, що старший братъ у хазяїна, що ему такъ славно—буде спати вінъ у теплій хаті, и годуватимуть его добре.

—Чуєшъ? Чуєшъ? промовляли брати дно до дного. Отъ якъ ему буде! Отъ якъ виборно! „И Галя погукувала: „О славненько! о любенько!“

Та чогось у братівъ впали голоси іхъ дзвінкі, и Галя якось слабенько плеще у долоньки,— разъ тільки, а тамъ й стихла. И мати, хвалячи життя ёго, запиналася — слова мерли въ неї на устахъ, уста трохи трусилися. На вечерю бувъ кулішъ пшоняний, та ніхто до ёго й не доторкнувсь и нікого сонъ не змогавъ.

— Ви, діточки, не скучайте за братікомъ, почала була мати, та голосъ ввірвавсь и змеръ, вона влилася гіркими-гіркими и якъ посліплена наче слізми, тільки ловила дітокъ коло себе, скоплювала

та й поцілунками всипала та усе голо нішъ голос-
нішъ ридала.

72

Пішли дні за днями й часи за часами, попри-
викали дітки, що нема старшого братъ, та не пере-
стали про ёго думати, й сливе що годинки ёго зга-
дували то цімъ, то тимъ, то зновъ другимъ. Теперъ
вже усякі казки и бувальшини у свято вони по-
кинули, а розмовляли зъ мамою про брата — у
свято мама ходила ёго одвідувати и приносила одъ
їго вісти — усе вісти однакові, що здужає, що
служить... И це на усякі лади брали и на усякі
лади про се балакали: уявляли собі ёго хазяїна—
знали вони що хазяїнъ огрядний чоловікъ, кравець
сивий, ходить у синіхъ шараварахъ и у чорній
світці и писє самъ усякі кожухи й свитки; уявля-
ли собі хату хазяйську—знали вони що хата ха-
зяйська у три віконечка, підъ тісовимъ дашкомъ,
а у хаті по білихъ стінахъ висять образки — пти-
ці рябопірі, морський розбішка Турукъ у червоній
чалмі зъ кинжалама у правиці; уявляли вони собі
хазяйку — вони знали що хазяйка молоденька, и
усе сидить біля віконця та вишива собі очіпки
шовками та золотомъ. И чорну корову хазяйську
собі уявляли вони изъ рижимъ теляткомъ; а якъ
розмова заходила про хазяйські санки та про бі-
лого коня, такъ Галя починала розкочуватись зъ
боку на бікъ, наче вона вже сиділа у санкахъ, а
білий кінь швиденько візъ санки по грудовому шля-

шку. Вони прибералися, якъ літчко прийде, частенько ходити до брата, якъ тільки що весна дихне, піти єго одвідати. Эге жъ! підуть вони до єго, побачять єго й наговорятся зъ нимъ. Що то якъ хороше буде зобачитися! Що то якъ дожидать бридко! Що то яка зима укріпила холодна та лютая!

Отъ якъ у хатці на луці думали та гадали про старшого брата, и надъ усе у світі жадали изъ нимъ побачитися, и Галя таково вже частенько казала: „хочъ би однимъ очкомъ поглянути на єго“ що вже теперъ тільки вона намине „хочъ однимъ очкомъ“ усі знали на що „одно очко“ хоче глянути, й зітхали.

А тимъ часомъ хазяїни на старшого брата дивилися вони на его затимъ тільки, щобъ бачити чи справний вінъ, чи не пустуга, и жодного ему словечка не промовили oprіч якого приказу, грозби та лайки. И на плацу, коло криниці, де вінъ ходивъ що ранокъ й що вечіръ води брати, и де сходилося багато людей, рідко хто вважавъ на поважного, тихого хлопчика, що вінъ що день то робивсь похмурій та понурій, у латаній сорочечці у проховенькій світці не на его пошитій, у старенькій шапці, который терпеливо стоявъ на морозі пікучому, дожидавъ черзи собі води зачерпнути,— ніхто до єго не озивавсь.

Перша робота була ему у хазяїна воду носити зъ криниці. Въ досвіта его слали до тієї криниці

далекої підъ горою на плацу, коли ще усе місто бучне стояло у сивий имлі, люди не уявлялися, димочокъ не звивавсь и коли ще було коло криниці пусто — часомъ хиба стрічалася яка така наймичка гірка або дві, та и се дуже рідко. Їго відерце перше пробива лідъ у криниці, що у ночі замерза, и тащивъ вінь зповнені відра підъ гору. Притащивши дві відрі, котри хазяйка у той таки чась расплеска на вмиванячко, на свое чорнобриве личенько, на білі ручки, та зновъ зновъ туди й сюди єго по хазяйству, — вінь опять йшовъ по воду. Сиза имла рідшала, димочокъ де не де вже звивавсь, вже люде попадалися и коло криниці; вже товпилося, купчилося багато народу — треба дожидати черзи. Вінь стоявъ та дививсь якъ шпарко дбайливі городяночки поспішали заспавши, и гєнили одна одноє до криниці й відъ криниці, якъ йшли наймички, підъїздили бочки. Сиза имла зникала; зіходило сонечко й ссяло якими жъ то блискучими, холодними недружними ранками;—повертається вінь зъ повними відрами до хазяївъ. Тутъ ему треба було двіръ промітати, носити дрова зъ сіней до хати, побігти до сусіди ввечері спитати коли буде мученика Лаврентия — у середу чи у четверъ, бо хазяйка прибиралася на йменини до Лаврентия шевця; або побігти до сусіди Меласі позичити трохи дрізчей, бо хазяйка заходилася ставити пироги; або побігти на торгъ купить за шага

80
голокъ, коли хазяйка зломила голку — и багацько побігашокъ й пошарпушокъ треба ему було спожити. Та хазяйці можна було вгодити — була хазяйка весела, недбала молодиця, що якъ вона не хазяїнуvalа, такъ сидячи коло віконця шила та вишивала та приспівувала и поглядала зъ вікна на прохожихъ людей та на себе у дзеркальце, що умисне й висило тутъ проти неї на цвятаї

А хазяїну ье можна було вгодити, — хазяїнъ бувъ задирливий и вередливий чоловікъ, а до того ще окрутний чоловікъ. Жінку свою вінъ дуже любивъ, а тільки у ранці вінъ очі роскислить, то вже й почавъ зачіпати та задирати її, и доті не відчепиться поки ажъ жінка не заплаче або хочъ заходить на плачъ — тоді вінъ й довольний, скаже їй що вона ему мілішъ надъ усе у світі й пожалує їй обіцяє купити якусь тамъ витребеньку нову, — а що вже наймита маленького, то вінъ поїдавъ немилостиво. Тільки бъ забачивъ ёго, було за що пригрозити й прикрикнути, було за що й штовхнуть. Хлопець зъ роду не одказавъ ему слова гіркого, та ніколи тежъ не виговорювавъ й не повинувся—усе хлончикъ приймавъ мовчки. Здається що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більшъ, и цілісенький день вінъ не такъ широко працювавъ зъ кожухами та кобеняками якъ зъ тимъ, якъ би то лучче доняти терпеливого хлопця.

Минавъ день — який же холодний, блискучий,

81

вражій день! Отъ звечеріло. Хазяїнъ понісъ, ро-
боту пошиту, хазяйка пішла до сусіди посидіти,
поговорити, або до вечерні — наймитъ зновъ зъ
відрами по воду до криниці приходивъ. Вечорами
зграя коло криниці була гучнішъ ніжъ ранками.
По трудахъ дневнихъ й по роботі й по клопоті
знімався регітъ, заводилися голосні розмови. Тутъ
бачивъ хлопець, яъ інша весела дівчина и пруд-
кая, що не посмирили ії ані робота, ані труди,
щиро співала и підтанцювала, танцевали й під-
сіювали зъ відрами на плечахъ на огульну втіху
людську и на потіху; якъ возниці борються або при-
скають водою й лякають дівчатъ; якъ часомъ най-
мички розваживши ся сміялися тежъ й гралися міжъ
собою. Гомоніла зграя, поки сонечко не закочу-
валося, багряна зоря не кидала на все місто свій
багрець й морозъ не кріпчавъ—дзвінко й різко
одступовалися усі ступні по снігу,—ворігьми стук-
нули, у дзвінъ вдарено, визга полоззя й біжать
санки, й людський ґолосъ й собачий лай. И вечіръ
згасає—який же холодний, багряний, самотний ве-
чіръ!

У хаті свічка горить. Хазяїнъ шиє, якусь полу-
відъ кожуха строчить, хазяйка вишива круглењку
квітку на очіпку шовкомъ—сидять коло стола обое.
Наймитъ веде коня наповати, дає коню вівса й сіна
и корову заганя на нічъ, тежъ упертого кабана
заганявъ, приносивъ у хату дровъ на завтра, ще-

павъ тріски на підпалъ, вигрібавъ попілъ зъ печі, мазавъ хазяйські чоботи. А хазяїнъ усе шие, хазяйка вишиває и що небудъ росказує чоловікові про те, що бачила на торзі, що чула відъ сусіди—хазяїнъ прислуха мовчки, й часто оглядається на наймита, прикрикує, пригрожує, буває, що устававъ хазяїнъ, кидавъ роботу и каравъ наймита свого або за те, що погано мазавъ чоботи, або за те що двері недобре причиня... Потому зновъ сідає й шие, а хазяйка зиркнувши на хлопця, часомъ зітхнувши, зновъ почина росказувати далі. У хаті душно та гаряче; по розвішувані по стінахъ біліхъ рябопірі птиці здається сказилися відъ цієї духоти та жари—одні крила свої порозпростягали у роспачі та такенъки й зосталися—нема сили полетіти, нема сили й крила згорнути; другі зновъ у такій самій роспачі стулилися и нагогошилися. А морський розбишака турокъ той завсігди поважно й сміло дививсь зъпідъ своеї червоної чалми, держучи кинжала. Скільки то разівъ, якъ гасили світло й хазяїнъ зъ хазяйкою спокійненько засипали й товстимъ сномъ спали, потомленому побитому наймиту малому снилося, що усі ті птиці рябопірі зірвалися зъ стінъ и гучною, розпечливою зграєю вьються, буються, кружляють надъ его узголовьячкомъ усе прудче, усе важче, усе горячій, махаючи крилами пломенистими, усе відъ нихъ душній и разомъ наче повівъ віт-

ровий, наче вода плескає—зникають птахи усі—широке та глибоке море колисає и плеще у береги, на березі сидить турокъ въ червоній чалмі, держуясь за кинжалъ, дивлячись на наймита смілими й поважними очима и наче объ чимсь питаючи, въ далекості киваючи... Скільки то вже разівъ ему снилося, що зніма его щось у воздухи зъ птицями, що падає вінъ й розбивається. Скільки то разівъ у сні вінъ плававъ по голубому морю й тонувъ у глибі!

Зіма доходила кінця, та холоди ще сильні кріпили, и брати зъ Галею сиділи на печі піджавши ноги. Тихо було у вечері, коли вчулося ступа чиясь и щось мигонуло мимо віконця.

— Мама! покрикнула Галя.

— Ні, се не мама, одказали брати.

— О! шепотнула Галя — оченятка въ неї прибільшилися, а бровенятка вище знялися.

— Небійсь, Галю, промовивъ менший братъ, и усі вони виглядали зъ печі, витягнувши шиі. Одже відчинилася хатка—и старший братъ уступивъ.

Господи світе! який вигукъ, побачивши ёго! Якъ же до ёго кинулися! Якъ же за ёго вхопилися! Якъ же незнали що казати й про що спитати. Прудкі, несподівані радощі такенъки усіхъ обхопили, що у голові закрутилося, у очахъ усе округи заходило й затанцювало—усі обступили, ухопили старшого брата и більшъ чули що вінъ тутонькі,

ніжъ єго на вічі бачили, то й не вжахнуло нікого іхъ у разъ, що старший братъ смертно блідий, що волося въ єго попутане та попатлане, що коміръ у сорочці подраний, наче хто ухвативъ силоміць й порвавъ, що обличчя у старшого брата якось искажене и що вінъ пепромовить слова обіймаючись зъ ними усіма—тільки важко дихає. И Галя перша покрикнула: О який же ставъ ти білий! А який же ставъ ти *наймитъ!* Такий самий якъ колись я бачила по дорозі за хазяйськими волами ишовъ, такий самісінький!

И Галя своми жваненькими оченятками у іхъ питалася: чи ії правда?

Правда-правда. Зробивсь старший братъ білий якъ крейда й спражній наймитъ... Та чого жъ се коміръ розіrbаний, чогожъ се волося поклоччене? чого жъ се обличчя такъ показилося? чому се дихає вінъ тяжко та важко такъ?

Прудкі радоші прудко десь поділся, — усі очі впилися у старшого брата, усі дивилися на єго пильно й неспокійно, и теперъ вже бачили его добре.

—Сідай, сідай, братіку, сідай любий! ти втомився, коханий,—щебетала Галя, прихиляючи тихесенько старшого брата за руку, а благі оченята у тривозі перепітували усіхъ, що таке негараздъ або що таке зробити? якъ запобігти?

Старший братъ сівъ на лавці, а усі інші у

рядочокъ коло ёго. Галя коло ёго стала та дивлячись, та турбуючись и забула яково тімъ босимъ малимъ ніжкамъ холодненько стояти.

Старший братъ усе таки мовчавъ и дививсь у землю. А середній братъ ёго поспитавъ:—Якъ се ти до нась прайшовъ, брате?

— Хазяинъ мене прогнавъ— одказавъ старший братъ. Довгенько ніхто нічого не промовляль. Галя сковала личенько до старшого брата у коліна. — Вінъ тебе бивъ мабуть? поспитавъ зновъ середній.
— Вінъ мене давно бивъ, зъ першого дня— одказавъ старший.

— Чому жъ ти не втікъ відъ ёго, чому го заразъ таки не кинувъ, брате? зъ опадомъ та прудко промовивъ самий менший.

— Було бъ тобі втікти— ледві чутно щебетала Галя, не знімаючи головки зъ братовихъ колінъ, — Було бъ тобі до нась заразъ прибігти. Любий, любенький, любесечкий братіку!—

— Я хотівъ ще перетерпіти, хотівъ ще служити, одказавъ старший.

Такого - такого були прибиралися, якъ зобачяться, росказати старшому брату про те, якъ вони усі тежъ підуть у наймити, служити та заробляти, про те які въ іхъ тутъ були холоди та морози и якъ середній братъ трохи пожару не запаливъ, уявивши у пічі розпалювати та не слухаючи Галю, наклавши повну пічъ дровъ, и про те яка

Галя господиня вже стала й якъ варила імъ сама картофлю, и про те якъ Галя одного року перелякалась на віки, признавши стару грушу коло хатки за каву... Такого-такого хотіли роспитатися въ ёго, якъ вінъ що дня живъ, що бачивъ и щочувъ тамъ у місті, де таєньки людно и гучно за всігди... Та теперки не приходило нікому на думку ані росказувати, ані розпитувати: сиділи усі мовчкі та тихо, и усі дивились, якъ старший братъ, у землю. Галя не разъ не двічі підносила головочку зъ братовихъ колінъ, не двічі нетричі и ручечки у гору протягала, поки не опинилася у ёго сама на колінахъ, не обняла ёго за шию та не притулилася личенькомъ до ёго плеча. Тоді й Галя втихла — тільки часочкомъ тихенько міцнішъ пригортала до себе старшого брата ніжні рученятка.

Такъ вони сидячи діждалися ненъки. Ненька злякалася, зобачивши старшого сина, вхопила ёго и цілуючи притягнула до віконця и у жаху оглядала ёго и въ жаху питала: що таке сталося? Що тобі, дитино моя? Що? Коли? Якъ?

— Мене хазяїнъ вигнавъ, мамо,— одказавъ старший синъ.

Більшъ вона не питала вже нічого, тільки подивилась на ёго довше та міцнішъ ёго обняла та заплакала.

— Не плачь, мамо, каже старший синъ. Якъ

зайдеться хазяїнъ де, вишукается яка служба, я
зновъ служити піду.

— Охъ, дитино моя! дитино моя! — промовила
мати неначе серце въ неї розривали.

Потімъ вона зновъ єго притягнула до себе,
до вікна, зновъ на єго дивилася... Потімъ відъ єго
одхитнулася, одірвалася, затопила у печі, поста-
новила вечерю варити и зновъ до єго присунулася.
Вона росчісала спатлине волося, дала білу соро-
чечку, дала водиці вмитися — и коли вже вінъ си-
дівъ вмитий, росчісаній й у білій сорочці, вона
зновъ таки на єго дивилася — и усі дивилися на
єго. И вона и усі бачили, якъ вінъ привъявъ, и не
той ставъ, що колись бувъ.

Отъ и вечеранька на столі — усі сіли вечерати й
усі примічали, якъ вінъ по троху ість теперки —
й усімъ не смачила якось вечера. Мати очей зъ єго
не може звести, брати й Галя тежъ на его погля-
дають.

Смутно, страхъ якъ смутно було, а разомъ до
того якось мовъ би знайшовся скарбъ, що его було
треба, що бувъ вінъ дорогий — и хочъ смутокъ
крушить, а таки скарбъ тутонька, маємо его. Зда-
ється таке усі очі промовляли, дивлячись на стар-
шого брата, — и зъ такою думкою спати поля-
гали.

У хатці темно й тихо; въ віконечко скрять дві
пломенисті зірочки йскрясті зъ неба голубого и бі-

лий снігъ лисніть; у хатці дуже тихо й темно. И чує старший братъ, що хтось нечутно до его підійшовъ й надъ імъ схиливсь; вінъ пізнавъ руку, що доторкнулась до ёго плеча й шопотъ розібралъ. Мати схилилася, й мати питалася: Дитя мое — питала вона, — чи багато тамъ терпівъ?

— Эге — одказавъ вінъ тежъ пошоптомъ.

Довгенько нічого нечутно, мовъ усе змерло.

— Мамо! мамо! шепоче Галя, та ніхто Галі не чує такъ вже тихенько шепоче вона. Мамо! мамо! шепоче Галя усе тихшъ та тихшъ, та й змовкає.

— Охъ мое дитя кохане, — зновъ чутно мати шепоче. Ти мое безщасне дитя!

И зновъ усе наче змерло — тихо.

— Мамо! мамо! зновъ шепоче Галя, и зновъ Галі ніхто нечує й небачить ніхто доброго, журливого личенька.

— Чи въ тебе не болить де, синочку? Скажи мині, серденько мое, — пита ще мати.

— Ні, мамо, въ мене нішо теперъ не болить, а якъ хазяїнъ вишукається, я зновъ служитиму. Ти, мамо, пошукай мині служби, — просить старший синъ.

— Душе ти моя, серце ти мое! чується унятно, й наче бъ слова ті зъ самої души, зъ самого серця вишарпні, зъ болючаго серця й зъ болючої души, — тай остатні вже слова. Усе зновъ тихо й темно. Дарма Галя насторожає ушко и довго-

довго довгенько слуха й прислуха — усе тихо й
темно — й прислухаючи Галя сама зітхає.

П.

Зновъ почали жити та поживати зъ старшимъ братомъ у купі, та примічали, що старший братъ вже не той ставъ, що колись перше бувъ. Бувъ вінъ зъ роду поважній одъ усіхъ іхъ, похмурій, —теперъ ставъ вінъ ще поважніший, ще похмурніший. Кільки разъ питавсь вінъ неньки, чи нема де ему служби, кільки разъ й самъ ходивъ шукати й питати по місті, й усі дуже боялися, що зновъ вінъ піде відъ іхъ, та хазяїна усе таки не знайшloся, и потроху минувсь той страхъ й жахъ. Дожили вони зіму до кінця й першу весінню теплиню стріли зъ великою радістю усі. Хатка спустіла на цілі дні, й якъ тільки очима ссягнути широкої луки, усюди очі бачили удовинихъ дітей, що гралися та бігали, та тішилися тамечки.

Настало велике свято. Въ досвіта у Київі задзвонили у дзвони и народъ заснувавъ тудою й сюдою по усіхъ улицяхъ й проулочкахъ.

Удовині діти давно вже чули про те, що буде велике свято й чогось—сами вони не знали чого—дожидали собі відъ сёго свята. Зірвалися вони того дня до зорі світової и побігли усі гонячи до Дні-

90 пра вмиватися. Чистенько вмившися, вони жавенько повернулися до неньки, і стали проти неї наче у полку проти гетьмана, дожидаючи що іхъ вбере, и эй же богу моєму виборні се дев'ять хлопцівъ стояло: чорноброві, кучеряві, обличчя якъ то розсвітъ палають, очи якъ зорі ссяють и виборна се була сестричка Галя, хочъ у плохенький та у вишніваній сорочечці, хочъ у латаній та въ синій юпочці, хочъ у виношенній та у червоній стрічечці—босні ніжечки тільки диви затанцюють, а вічки то вже й танцюють, а головка такъ то швиденько вже поверталася до того й до того й до усіхъ, що ось, ось темні кучері вибуються зъ підъ червонеї стрічки —Галя сміється й погукує на братівъ и брати тежъ сміються до неї — найбільша менший братикъ, й сама удова всміхається.

Перше усого побралися вони до церкви. И веселенько було йти швиденько по дорозі, дивитися й по бокахъ й у передъ. Зъ за гіръ, зъ округи, зъ за темнихъ сосенъ, зъ за кучерявихъ дубівъ пробивалися рожеві промені усе пломеністій та червонішь; рослина лука усе далі та далі вирізувалося при розсвіті; Дніпро синій шумівъ й легкій туманець качавсь по падъ нимъ. Чутно, якъ зъ моцна бують у дзвони у місті й видно наче комашня, купки людей по улицяхъ.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла, збочившися, коло міскихъ брами.

На цвінтарю росли високи дерева, кленъ да береза — зъ за нихъ тільки видать було хрестъ похилий на бікъ, та тамки, де всохъ кленъ одинъ, крізь сухи віти вбачалося церковне віконечко, узеньке и довгеньке, й частинки сивої, мшистої стінки. Вони пройшли по узъ деревами до рундука, що шатавсь й подававсь підъ ногою, и уступили у перковцю.

Темна, стара церковка. Уся вона наче скорчилася відъ старости. Лики іконні якось страхъ якъ смутненько дивилися зъ стінъ — древні, стемнінні померклі лики, тоненьки воскові свічечки жовтеньки, палали якимъ съ поломъямъ пропаснимъ; кільки старенькихъ жінокъ молилося на колінцяхъ, усі вони завязані чорними хустками, усі зъ маленькими головочками, зъ зморщепими обліччями. Якась молода, ставна дівчина заплаканая, стояла прихиливши до стінки, пільненько дивлчись на свічечку, що жарко палала, та мабіть чуячи свое лишенъко, та думаючи про свою бідоньку; піпъ білий якъ молоко унятно щось читавъ та унятненько зітхавъ—усе якось було скорботненько й тихенько, смиренсько. Старший братъ задумався, други брати вгомовалися и Галя втихла, а мати якъ увійшовши впала на колінця такъ увесь часъ й зосталася молячися. Дітки подивилися на неї, зглянулися изъ собою, та й тежъ щиро почали собі молитися, наче объ чімъ-сь

благаючи, тільки сами вони не знали объ чимъ. Серденятко якось вхалося, мислоньки не збиралися до купи — вони ні про що не просили, а жадали вони — якъ вже жадали! жадали собі світу та веселенької радоші, та легенької втіхи.

Отъ вже по службі й вийшли вони зъ церковці зновъ на світъ божий. Сонечко вже зійшло й скрали росу зъ травиці й зъ дерева и забиралося у всі куточки й задовало у лицѣ золотимъ своімъ променемъ, ажъ замружувало очи. Удова зітхнула немовъ покидаючи яку важну думку, й глянула на дітокъ, а у дітокъ серденятки зновъ загралися й зновъ охопила іхъ надія на щось хороше.

Дві старенькиі жінки сиділи, одпочивали на церковному рундуцку и словце „ярмарокъ“ попало въ уха дітямъ — вони припинилися.

— Чудовий ярмарокъ сегодні, казала старенька й нещричасно дівилася проти себе у даліню.

— Эге жъ, эге! одказала друга кашляючи — люди вироюваються ще зъ вечора тудою.

Дітки изглянулися й всміхнулися наче говорячи: отъ воно й є! Не дурне жъ ми й дожидали чогось! Галя вигукрула: Мамо! ярмарокъ, ярмарокъ! О ходімъ, мамочко, ой ходімъ, сердечко, хутчій у ярмарокъ!

— Ходімъ, мамо, у ярмарокъ! Ходімъ, мамо, у ярмарокъ, почали проситися усі сини.

— Ходімте ходімте, моі голубята, каже удова.
Тай пішли усі у ярмарокъ.

Сонечко пломенисто гралося у небі, вітрець жванецько хитавъ деревами, що попадалися де не де по дорозі, й шумивъ у місціхъ садочкахъ; народъ гучно валивъ улицями; вози якось веселенько рипили одинъ по другому — ледві можна було пробитися, протискатися по міжъ рябенькою купою людською; — у голові ажъ крутилося. То мигоне проти тебе просто росшитий рукавъ тонкий, то ледві не зачепить тебе колесомъ; то одшахнешся відъ пари очей грізнихъ, то на шиї у себе чуєшъ морду волову; то рогами тебе зашторхне вінъ, то зновъ ти зашторхнувъ та покотивъ качаня капусти зъ чього-сь воза; то ти на когось натаркнувсь, то тебе сунули. Люде, обличчя, одежина, різного голоса птиця у садкахъ, квітки, кошики, сіно, риба, овощъ, дошки, веревки, деготь, ягода, віники — усе дівичина, мішається, миготить, зникає і зновъ показується проти очі. Поверхъ усего того, видається по вітру стрічки дівочи різноцвітні, квітчасті, білі намитки жиночі, сиві та чорні шапки козацкі, верховини високопокладеного воза, то бочками, то зновъ сіномъ зъ вілами торчма у ёму. А голосівъ тебе глушить, а слівъ та вигуківъ тебе повертає тудою й сюдою... Та що й казати! не

можна зроду вималювати словами, якъ воно бува: треба самому бути й самому бачити.

Нема жъ бо дива, що у вдовинихъ дітей очи розбіглися й серднятка швиденько билотилися відъ втіхи й що не можна було розібрati гараздъ чи то відъ переляку, чи то відъ радощi. Галля разъ у разъ гука та погукує. Отъ вони вже дочапали до самого плацу на другімъ конці міста, де ярмарокъ ставъ.

Тутъ вже Галля затулiti ажъ мусила вічки на який часъ, та й брати тежъ не знали де мусили дивитися напередъ, й навіть старший братъ бувъ зъ першу повразивсь. Тутъ вороха солодкихъ пряниківъ медовіківъ, вязки бубликівъ, гора й груда оріхівъ, сухихъ грушокъ, купи й кучи сластёнъ... Отъ-отъ чоботи съ червонімъ закотомъ, — таки сами чоботи якъ-якъ треба! Отъ й сопилка, що давненько вже такої бажалося! Отъ смушева шапка — краще вже цієї шапки й шукати нема чого! Отъ сива шапка ще лучча відъ чорної.—Мамо! мамо! жебоніла Галля, купи мині, охъ, купи мині хутенько того великого медовика! Охъ, я хочу того медовика дуже! Охъ, мамо, купи мині отъ таку хусточку! Охъ, отъ цю! цю! цю рябеньку, славненьку! Або цю червоненську! Онъ те намисто мині! Охъ, намисто мині!

И маленька пучечка Галіна показувала тудою й сюдою, кудою очки оманені оберталися та усе більшъ

та більшъ Галя охала й голоснішъ прохала й не-
чула якъ мати тихенько до неї промовляла: Нема
за що, Галю, нема за що куповати, дитино!

95

Менший синъ тежъ почавъ прохати: "Мамо! купи
міні шапку," и други брати тежъ просють: "Мамо,
чоботи купи! Мамо, свитку купи!" Хто червоного
пояса прохас, а хто крапового пояса хоче; той
показує на сластёни, а той тягне туда, де ціла ку-
па дітей оступила перекупку що спродає дудни та
сопилки — де сама перекупка, поважна молодиця
у зеленому очіпку шитому, грає на дуді поважно,
а що вже хлопці усі то надули щоки якъ мога й
якъ мога напілюють на усякий голося, пискъ й
скигъ. Не можу! не можу! каже удова усімъ діт-
камъ потихесеньку. Нема за що, дітки. Нема...

Сини змовкли й разомъ спинилися й подивилися
на матіръ й на старшого брата. У неньки облічя
наче бъ покорчувалося, і уста наче трусяться трохи
якъ вона вимовля: Не можу! Нема! й погляда на
іхъ на усіхъ жалібненько. Старший братъ стойте
й втопивъ очи у землю по своему звичаю, — та-
кий самий вінъ теперъ якъ тоді коли вигнаний по-
вернувсь відъ хазяїпа, — такъ same лице збліло,
такъ same уста стиснулися. Сини більшъ вже ні-
чого не прохали й якъ стали, то такъ й стояли,
мовчки дивлячися округи. Галя ще може двичи
покрикнула та охнула, та може кільки разъ пере-

питала — Чому? Чому нема? Коли спинивъ ії менший братъ.

— Галю! годі прохати! — каже пошептомъ.

Гая свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала: Чому?

— Не проси, Галю, — зновъ каже менший братъ, — нема за що куповати, — тільки турбуєш...

Гая втихла и зновъ було стрепенулася, и скинула на усіхъ очима й зновъ втихла.

— Не проси вже, Галочко! зновъ говорить менший братъ.

— Я хочу, шепоче Гая на одвітъ, низенько склонивши головку.

— Галочко нема! Нема — де взяти?

Гая піднесла головоньку — У! які жъ блискали у очицяхъ дві слези дужі! — подивилася на усіхъ своїхъ, й округи усюди, вже ледві чутно шопотнула: ой я хочу! й се въ остатній разъ. Пригорнувшись до меншого брата вже смиренсько стояла вона, прикусивши пучечку, а тамъ и другу, а тамъ й ободві разомъ, и усе те для того що бъ якъ не викотилися ті дві слези дужі, мимо волі, зъ оченятою.

Усі вони довгенько стояли межъ купами й зграями, що двигали, гомоніли, й рябіли — стояли вони та дивилися. Дивилися брати пильненько й наче бъ уперше бачили людське уbrаннe хороше й дістатокъ, и наче у перше почули на собі латані

сорочечки; наче у перше бачили вони людську
живавость, недбайливості й веселості и наче упершъ
пізнали свое турбованнє та вбожество.

97

А мати дивилася на іхъ. Вона озивалася до іхъ,
то зновъ безъ слова, безъ мови гладила по головці;
то зновъ посыдала близче пійти полюбовати тимъ
чи тимъ; то зновъ показувала імъ те або друге.

— Мамо, каже старший синъ,—ходімъ до дому!

Й усі діти почали прохатися:—мамо, ходімъ бо
до дому!

Галя тільки міцнішъ та міцнішъ прикушувала
свої пучечки маленьки.

— До дому? До дому? перепитала мати. Вже до до-
му хочете? Чи не погуляли бъ ви ще по ярмарку,
мої голубъятки? Чого жъ се такъ хутко до дому,
мої кохані? Та ви ще усого ярмарку не бачили....

— Дарма, мамо, ми до дому хочемо вже,—ка-
жуть въ одинъ голось сини.

— До дому? То ходімъ до дому, пташки мої! вимо-
вила вдова и ледві що вимовила, — то до дому
ходімте, мої діточки! Галічко! подай мині ручечку.
Може понести тебе, дочечко?

Галя простягнула рученьки до мами й якъ вже
на рукахъ була у неньки такенъки міцненъко обхоп-
ила ії за шию й сковала личенько на плечі.

И пішли вони усі до дому.

Купи людей усе рідшли, що далі вони йшли,
усе унятнішъ, (істнішъ) візрізнявсь голось відъ

голоса, гукъ відъ погука — усе було вільнішъ проходити по улицяхъ. Ось й кінець місту, — и вже зъ гори видко усю-весеньку луку зелену й пlesкаючого Дніпра синёго й за Дніпромъ гори — близкиі одна надъ одною зеленішъ, — далекіі одна надъ одною синішъ.

— Кажіть: діточки, чому таки мовъ невесели і ви? промовила удова.— Піждіть, моі любенькі, отъ Бігъ дастъ.. и недоказала, що Бігъ дастъ—чи то разомъ вона надію стратила, що дастъ Бігъ що небудъ колись, чи то вже дуже важко ій стало дожидати до того часу.

— Чімъ би я мала васть розважити хочъ крішечку мої дороги! промовила зновъ удова згодомъ.— Охъ, Боже мій! Боже ти мій милосердний!

И зновъ усі мовчки вони йшли. Усе ширшъ розлягалась та роздавалась лука передъ ними, усе чуттнішъ плескавсь та колисавсь Дніпро, а гори за горами все вище й далі знімалися: високо-високо и далеко-далеко! И такеньки вертаючись до дому зъ ярмарку зъ поузъ зграї живої, зъ порожнimi руками, брати дивились на ті високі та далекі гори и думали собі, що тамъ за тими високими и далекими горами, — що тамъ?

— Мамо, поспитавъ менший—синъ що се, який се шляхъ онъ тамъ-тамечки, по горі, въ гаю, и кудою вінъ звіається?

— Шляхъ той? Охъ, мое голубъятко, цей шляхъ

99

проводить тудою, де я зроду віку не бувала — у далекі міста й сели. Покійний вашъ батько, хай царствує! ізжавъ тимъ шляхомъ, якъ служивъ у війску й чула я відъ єго, що се шляхъ небезпешний. При тимъ шляху розбійники розбивають, — звіа-
єтся вінъ темнимъ непрогляднимъ боромъ, прово-
дить міжъ кам'янихъ, крутихъ гіръ... Було й слу-
хати якъ вашъ батько покійничокъ росказує, то
морозъ зъ за плечей бере.

— Чи на батька тежъ розбійники нападали, мамо? — спитавъ менший братъ.

— Ні, моя дитино, ні, Господь милувавъ. А отъ товариша его, якогось Ласуна, такъ напали и по-
лоніли его. И живъ вінъ, Ласунъ той, у іхъ у кам'яній горі, у пещері ажъ три дні, чи що.

— И що жъ вінъ тамъ у іхъ бачивъ ичувъ, ма-
мо? — спитавъ середній братъ.

— Чудове багатство вінъ тамъ бачивъ, моя дитино. Пещера тая у іхъ сповнена золота та се-
ребра, та дорогимъ каміньямъ самоцвітомъ. Зъ золота зъ серебра его тамъ смачненько годували
ї наповали, и спати его клали підъ одягала злoto-
ткани, на м'якенъкому пуху. И коні въ іхъ були
у золото въ серебро зашпані, ножи й шаблюки
всадені самоцвітомъ. Зъ роду віку нихто й не
снivъ такого багатства та роскоши, якова въ нихъ
тамъ, казавъ Ласунъ вашому батьку покійничку.
И звали вони Ласуна жити изъ собою: „Зоставайся,

Ласунъ, жити изъ нами“ говорили, „життя тобі буде хороше й привільне въ нась.“

— Що жъ Ласунъ? — спитавъ старший синъ.

— А Ласунъ бувъ й погадивсь и заставсь у іхъ, та коли заразъ напала его туга. Жалко стало жінку, дітокъ, свою хаточку, свого спокію. Ставъ вінъ у іхъ прохатися: „відпустіть мене, добрі люде, бувайте милостиві?“ — То йди собі! — Накидали ему повну шапку золота й серебра й пустили ёго. „И якъ пішовъ я прічъ відъ нихъ, казавъ Ласунъ вашому батькові, отъ вже мині якъ стало жалко іхъ кидати, хочъ плачъ!“

— Що жъ зновъ повернувсь до іхъ? спитавъ старший братъ.

— И бувъ повернувсь зновъ вінъ до іхъ. Та якъ позвернувъ назадъ, зновъ его стала посягати жаль по своему життю у семы і втрімавъ его. Та чи малий часекъ вінъ той Ласунъ мордовавсь, що й у печеру его тягне й до дому притяга...

— Що жъ, кільки разівъ вінъ вертавсь и де прийшовъ? Чи приставъ де? — питавъ старший братъ, и по ему добре було видати, що вінъ не повернувсь колибъ де пішовъ.

— Та вже таки кинувъ вінъ шапкою объ землю, занедбавъ усе золотий серебро, и до дому прийшовъ.

— Лучче бъ вінъ не кидавъ, а до дому бъ принісъ, каже середний братъ, а менший на Галю подививсь мовъ би подумавъ: отсе бъ було втіхи тоді Галі!

И Галя немовъ вразуміла, що подумавъ менший братъ,—вона всміхнулася такеньки, якъ всміхаються коли уявляють передъ собою якусь уявоньку дуже хорошу.

101

—Не годилося кидати—промовили усі брати зъ пожалемъ.—Або не брати, або вже не кидати—що небудь одне, каже старший братъ.

—А потімъ, діточки, говорить удова, потімъ той Ласунъ бувъ рибалкою при Дніпрі та упавъ у воду й втопивсь якось, казавъ вашъ батько покійний.

Пришли вони до дому й посидали усі підъ грушою коло хатки.

—И що жъ, мамо, спитавъ середний братъ, чи й досі ті розбійники тамъ засідають?

—Теперки не чути про іхъ нічого, мое серце,—одказала удова.

—Де жъ вони поділися, мамо?

—А хто іхъ зна, мій голубе. Чи вони перевелися чи пішли далі де, на краще привільле.... Охъ діточки, втомилася я дуже, кохані! Ляжу тутъ, чи ни засну коло васъ.

Удова лягla на траві й затулила була очи, та сонъ не змогавъ—очи усе одмикалися та на діточокъ пришивлялися, що тутъ сиділи усі задумані, поки ажъ Галя не поклала рученятъ ій на лицe, та не заспівала котка й голуба, прикликаючи сонъ та дрему.

Заснула удова, та й Галя й себе заколисала сво-

ею пісенкою, и впала сама коло мами у міцнень-
кому сні.

А брати сиділи та дивилися на високі, лісомъ
urosli, далекі гори—очей не звертали дивилися,
та часомъ поглядавъ старший братъ й на місто
веселе та гучне.

И такъ вони задивилися, такъ вони задумалися,
що смеркло, вони не завважили, й скаменулися
вже тоді, якъ Галя прокинувшись вигукнула: « Ой
якъ темно! Де жъ бо сонечко? »

Дні приходили й уходили. Багато ще святко-
валося свята, чи мало ярмарокъ ще становилося,
тільки що удовини діти вже николи більшъ свята
такеньки не дожидали, и николи у ярмарокъ вже
не прохалися й не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та брадячи
по лузі, дівлячись на гучне, бучне місто, та у
другий бікъ— на тихі високі уросли гаемъ гори,
на той шляхъ погохлий, що звіавсь й зникавъ
тамъ у густому гаю. И що вони росли та виро-
стали, то вони пильнішъ поглядали. И раненько
ранкомъ при світлому сонечку, и пізненько вве-
чері при зоренькахъ йскрістихъ, усе тудою іхъ
вічи.

А часъ спливавъ, и вони собі росли та виро-
стали одно одного краще та лучче.

И якъ дійшли вже вони літъ доросліхъ, старший
братъ ставъ ще понурій, сумній—такий задуманий

та мовчаливий; середний братъ, зробивсь ще цікавший—усёго питавсь та перепитувавсь, а менший братъ ще гіршъ палкий та спочуйливий—а усі брати зробилися неспокійні та недовільні. Мати побивалася жалуючи іхъ, Галя падала розважаючи іхъ, а вбожество ще скрутнішъ тіснило й давило. Ходили усі брати шукали собі роботи, служби й по місті, й по селахъ округа, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тільки що незнаходилося імъ праці й за малую заплату. И поверталися вони зъ тихъ пошуканокъ усе сумнішъ та смутнішъ.

Коли жъ й добра година—разомъ знайшлося служба двомъ братамъ—старшому й середнему. Пішли обое у наймити. Старший братъ пішовъ служити до молодого заможного хазяина баштанники, а середний братъ служити пішовъ до удовця старого хлібороба, обое недалечко вони занапостилися,—тутъ таки підъ містомъ наймитували. Молодий баштанникъ бувъ собі чоловікъ веселий та гордій та щасливий та немилостивий— себелюбець і самоправець. Мавъ вінъ й хату білу й жінку милу, й рідъ величний й усякий дістатокъ добрий. Баштанъ въ его великий, славний—людей шовно разъ й разъ й городянъ й селянъ—вінъ зъ жінкою своею ходить проходить та спродає, та гроши лічить та балакає й жартує зъ купцями своїми та погукує на наймита свого. Родючий баштанъ жов-

104 тіє динями, зеленіє кавунами и усякимъ овошомъ—
рябить людъ и купчится коло шалаша хазайского
наймитъ усімъ вслугує, подає,носить,возить, мете,
складає,—хазяїнъ шле его—вінъ йде и повертає—
хазяинъ ще нарікає; хазайка гонить—вінъ біжить
та назадъ поспішається—хазайка ще лас его; куп-
цямъ годить, чужимъ людямъ прислугує, то й ті
не приймають за добре, разу не подякують може,
николи за душу живу его не помислють. Ранокъ
ясний минувъ, день змеркъ горячий, вечіръ по
темнівъ свіжий, а сонъ не бере, нема спокію,
сумно та важко. Коли жъ відпустить? Коли вия-
снить? Чи коли згладиться зъ світу та кривда нерівна? Чи буде полегкость? чи не вменшится хочъ
мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хліборобъ бувъ собі тихий, роботяший чоловікъ
дбайливий, обережний—зناє вже вінъ якъ усвіті
жити має простий чоловікъ межи князі та силники,
то такъ вінъ й живъ собі и добре ему велося усе,
вінъ никого не зачепавъ й его никто не займавъ,
вікувавъ вінъ собі гарненько зъ дочкою своею
одиначкою. Господарствечко хочъ не яке тамъ
скарбове,—можна ему бъ ціну скласти—та таке
жъ то порядненьке, любеньке, що кращого й не
бажати.

—Чи вінъ добрий буде для мене? думавъ середний
брать, идучи поручъ зъ своїмъ хазяїномъ у перше
до хазайскої господи та говорячи про те, якъ хлібъ

родить.—Чи буде добрий? Походить на те. У світі жъ, кажуть, не безъ добрихъ людей ...

106

Дуже ему вподобалося хазяйське господарствечко якъ оглянувъ вінъ его; дуже присмненько було ему чути, що у хаті спіавъ голосокъ, а вітеръ заносивъ теплимъ повівомъ й співъ, й слова.

„Живъ би до віку такенъки, коли бъ мині такъ Богъ давъ“ подумавъ вінъ уступаючи у хату за хазяїномъ, де пісенка усе не змовкала, а чулося вже зовсімъ істно, и де стріла іхъ дівчина така якъ краля.

Вона й привіталася, и сніданне подала, и щось промовила, и про щось поспітала, и глянула и подякувала, та усе якось наче недбайливо, якось байдужливо, наче добродійка, наче госпоженька, й трохи замутила вона тимъ молодого наймита.

Та не таке ще споживъ вінъ, якъ послуживъ тамъ далі, та якъ стала ему дівчина за світло й за темність, — що якъ вона тутъ то усе ссяє й вибліскує, а якъ ії нема то наче хто сонце знявъ й зорі зібравъ та у кишеню поховавъ. Дізнавъ вінъ того, що якъ угонявъ три крохи въ одинъ, поспішаючися потомлений зъ поля хутче на добри вечіръ ій дати, а вона, одказуючи добрий вечіръ, й не оглядалася на его. Скоштовавъ вінъ и того, що якъ ранкомъ идучи на роботу припиниться, дожидаючись, сподіваючись, трусячись словечка любого, а вона минаючи его приказує ему

„Йди робити.“ Принявъ и того, що якъ у вечері сяде де та зажурится та задивится на її, вона его пошле десь потомленого, самотного, по якусь тамъ притху для себе.

Перемучивши днями, не поспавши ночами, одного разу наймить перестрівъ свою господиню кохану, та й сказавъ ій усю щиру правдоњку. Якъ же вона задивила, якъ же вона личенько свое вродливе одвернула відъ его! Якъ неласково почула, якъ вразливо озвалася!

„Не займай мене николи, наймиту“ промовила „Чи жъ я тобі рівня? Коли хочешъ въ нась служити, повадься слугою. Не говори до мене!“ А вінь таки занявъ, а вінь таки заговоривъ, та й мусивъ на віки попрощатись, — втративъ службу й повернувсь до дому, у хатку ненькину на луці, такий повернувсь не мовъ прибитий на цвіту. Розважала мати, жалувала Галя, брати моці додавали, и зъ усіма ціми ліками добрими проживавъ вінь не видужуваючи, та дожидаючи пока де служба ему трапиться.

А тимъ часотъ на баштані велико спродано овощу, и хазяїнъ свого наймита посила зъ возами у місто, розвозити спродане та збирати часомъ гроші незаплатені.

Тільки одного разу чи незлічивъ добре беручи, чи загубивъ якось везучи наймитъ, а хазяїнъ не долічивсь свого ліку й знявъ бучу: узвавъ и зло-

діемъ, й пройдисвітомъ, й голотою, — а хазяйка 102
собі підказує, та підгукує, та пищить, та вере-
щить. „Я більшъ въ васъ заслуживъ — візьміть зъ
моіхъ запрацованіхъ, та й не лайтесь“ каже най-
митъ. — Иди собі геть та й не вертайсь! гонить
хазяїнь. — Щобъ твого й духу невірнаго не було!
кричить хазяйка.

— Заплатіть мині — каже наймитъ.
— Заплатити? та я тобі, злодію, щербатої ко-
пійки не дамъ! Иди геть! пихає хазяїнь.
— Я на васъ суда шукатиму! — промовивъ най-
митъ.

— Суда на мене, ти! — скрикнувъ хазяїнь та й зареготовавъ зъ потіхи великої.

— Бачъ! вигукнула хазяйка, и хазяйчинъ регіть дрібненько розкативсь та втішненько.

Наймитъ пішовъ собі геть відъ нихъ та й тежъ засміявсь до себе, кепкуючи зъ себе, що заходився бувъ хазяїна засудити.

Питаня та жалування було доволі у дому, а ще більшъ вбожества та суму. Зновъ усі до купи зібралися дожидати терплячи, та сподіватися не маючи. Неспокійни, сумни ходили брати усі — найсумній усіхъ старший бувъ, найсмутнішъ середний. Галя вже не займала іхъ, мати не розважала — а у меншого брата то серце жалемъ сходило.

Коли одного вечіра старший братъ говорить усімъ братамъ: „Життя наше гірьке та вбоге. Що ви ро-

битимете? Я присягаю зеленому гаю! Чи ви мині,
Брате, товариши?“

Усі брати погодилися й казали: „Добре!“ А мати? а Галя?—схаменувсь менший братъ. „Чи за велику пораду ми досі були імъ?“ каже старший братъ. Брати товариши? не поступайтесь.“

Усі одкозали: „не поступимось!“

Увійшли вони у хатку — мати й Галя вже спали. Мати заразъ прокинулася почула и промовила: де діточки забарилися такечки? И Галя прокинулася, почула, що міцненько ії обиняли — то менший братъ обинявъ ії.

— Що? спитала Галя, серденько въ неї затрепеталося, почуяло що щось є — та менший братъ не сказавъ нічого й обинявши покинувъ.

— Мати! заговоривъ тоді старший — братъ, идемо ми шукати щастя та долі. Заставайсь здорована та не дожидай нась. Прощавай, сестро!

За цімъ словомъ вийшовъ зъ хати, а за імъ усі брати слідомъ. Удова тільки рученьками сплеснула та й упала зъ горя та зъ жаху. Галя зірвалася, побігла, догнала, ухопилася за меншого брата, не пускала й ридала, та й любимого братека вона не встрімала — рванувсь й втікъ вінь за другими, й тільки здалека вона ще почула его голосъ: прощавай Галю, прощавай!

— Усі пішли! Усі покинули! Пішли й не повертаються!

109

— Гукай, Галю, гукай голоснішъ! Прикликай! Зови? прохала удова наче несамовита.

И Гая голосно гукала й звала, та дарма разносивсь свіжий, розплачливий голосочекъ — на одвітъ тільки по узъ гіръ дзвінко відкликалося.

— Чуєшъ, Галю, чуєшъ гомінъ? Вони идутъ-идуть! промовляла разомъ удова.

Та се Дніпро гомонівъ плескаючи та дерева шелестили — нихто не йшовъ.

— Бачишъ, бачишъ, Галю, онъ тамъ—тамки—хтось стоіть! Се Ивась стоіть, а біля его — бачишъ? бачишъ Грицька? Біжи, біжи Галю тудою... Гая бігла тудою й сюдою по сей бікъ й по той бікъ, усюди де тішила й оманувала іхъ ночна тінь та мла.

И на світаннѣ занялося. Світаннѣ появило імъ яка лука зелена пуста й яки гори округи безмовні. Вони все таки дожидали, що вернутъся, та й обертали счи свої потомлені у всі боки.

И сонечко зійшло, та таке ясненьке, наче бъ то хотіло й мало вмисне для нихъ найлучче всвітити пусті шляхи округи. Вони усе таки дожидали — вернутся — вернутся. Та зъ того часу нихто вже до дому не вернувсь.

ІІІ.

Хутенько казка кажеться, та не такъ-то хутко діло робится. Багато минуло днівъ, тижнівъ, місяцівъ, та й літъ проминуло чи мало, що удова зъ Галею ще прожила та прогорувала въ убогенькій хатці на луці, усе дожидаючи, що повернутся любі сини, що повернутся брати милі. То усечувся імъ гомінь якийсь, ніби йшли по луці мякенький у вечері, а на світанню пробужавъ іхъ гомінь коло дверей — и поспішалися вони й трепеталися вони — та на луці округи усе пуст ввечері, й на світанню коло дверей нема никого. Пусто! Никого! Дарма Галя літала тудою й сюдою якъ тая ластівка, и удова вибивалася зъ сили своеї поспішаючи за нею — Пусто! Никого!

Эге жь! эге жь! пусто й никого! Й на який часокъ переставали вони пориватися, наче заспокоювалися, трохи набиралися терпливости.

— Галя,—говорить зновъ удова—чуешь гомоніть?

— Се Дніпро шумить, мамо!

— Ні, ні, Галю! Слухай бо!

— Дерева шелестять, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! промовить удова и зітхне й прошепоче: Боже мій! Боже мій!

А трохи згодить удова зновъ почина: — Галю! Га-
лечка! вийди, подивися, прислухай!

І Галя виходить, дивиться й прислухає. Не чут-
но нічого, не видно никого — тільки Дніпро шу-
мить да дерева шелестять.

Галя, що виростала, то усе вона розумнішь ро-
билася, — вже вона *каси* небоялася, ані вовка
широ робила; и коли вже теперки вона плакала
гірько, де небудь приховавшися, никто бъ ії не знай-
шовъ по плачу — вона тихенько-тихесенько вже
вміла теперъ плакати.

Жили вони такъ само єбога, якъ й першъ. Усе
такъ сама ходила удова на поденщину, та усе мен-
ша ій плата була, за тимъ що вона усе старіла,
слабіла, все тратила більшъ моць й прудкость.
Галя тежъ ходила на поденщину й тежъ по троху
заробляла, за тимъ що Галя була ще дуже моло-
денька, не вміла, не досвідчана. Рано-ранесенько
прокидалися вони й йшли у місто на работу. И,
кажу вамъ, николи вони не йшли не поглянувши
на шляхъ той, що звівавсь по горі гаемъ, не по-
стоявши на луці, дурно не піждавши. Не діждав-
шися никого, хибо часомъ пташка пурхне мимо,
не побачивши нічого, окрімъ тихъ знакомихъ ти-
хихъ гіръ та деревовъ високихъ, вони йшли. При-
ходили у місто и наймалися робити, де траплялося
й що Богъ насиливъ: води носити, городи полоть,
сікти капусту, хати білити — усе що, кажу, Го-

сподь імъ насиливъ. Цілій день вони робили — зри-
дко у купі, въ одній господі, сливе завсигди різно
по різнихъ господахъ, а ввечері сходилися на до-
розі до дому. Тоді жъ бо Галінь голосочокъ свіже-
кий дзвенить — Гала росказує, що бачила, що чу-
ла, що тамъ добре й що лихеньке ій здалося.

Удова слуха — часочкомъ сама що небудь про-
мовить про бачане, про чуте. Приходили до своеї
хатки до дому. Світла вони николи не світили —
місяць та зорі сяли імъ замісць світла. По тру-
дахъ дневнихъ не гараздъ частенько сонъ покоївъ
іхъ. Найгіршъ удову мучило безсоннє — вона
бралася плакати якимись скудними, старечими слізь-
ми, що відъ нихъ, здавалося, розірвется ії покру-
шоне старе серце. Гала обнимала ії и обойко
вони говорили й балакали, й обойко смутилися, й
обойко сподівалися на кращі часи, поки ажъ удо-
ва була втішена й починала засипати, а Галінь
сонъ розгулевавсь й мислоньки починали блукати
и роїтися коло усого доброго та одрадісного впе-
редъ себе далеко-далеко... Брати вбачилися зъ яки-
мись ссяючими обличчями, у якомусь вибліску и
усе округи тежъ сяло й блищало...

Жили вони жили, поки дожили до того часу, що
удова занедужала й звалилася.

Отъ тоді жъ бо пригодонька сталася: и робити
треба и нездужую не можна саму покинути. Тоді жъ
бо Галю показала, що за прудки въ неї ніжечки. Вона

наймалася за наймалішу плату, зъ такою умовлю
шо бъ одвідовати нездужую матіръ, та тричи або
й більшъ на день прибігала до хатки й поверта-
лася зновъ у місто. Та що далі то удова робилася
хволій, слабій, й Гая вже не відходила відъ неї.

Нездужа лежала тихенько, безмовненсько, усе сли-
ве затуливши вічи и походило, наче вона одпочивала
по тяжкій-тяжкій утомі й праці

Одного разу вона питає:—Галю! що тсе чи Дні-
про шумить?

— Ні, мамо, Дніпро не шумить — зима — Дніпро
підъ ледомъ.

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева въ инею.

А тоді саме зима була, біла, люта, кріпка зима.

Довгенько лежала нездужа не візмикаючи очей й
не мовлячи слова, та усе біліла, та усе слабіла.
И ледві чутно зновъ поспітала: „Галю, Дніпро жъ
бо не шумить — я не чую... шумить чи ні?“

— Ні, мамо

— Такъ се дерева шелестять?

— Ні, мамо.

Удова піднеслася, наче въ силу вібралися.

— Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько двери!

Стрічай хутко! Ось вони!

Та й разомъ зтративши остатню моць, впала
удова й очи затулила. Припадала до неї Гая й

кликала, та вона не відклинулася й очі її вже на віки склепилися.

Добри люди якось допомогли Галі поховати матіръ, й стала Галя жити сама одна, самотненька у своїй хатці на зеленій луці.

XVIII

Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную, сидячи вечорами підъ скосянимъ віконечкомъ, дивлячись на луку у сніговій пелені, білій та гладенький, безъ шляхівъ, безъ слідівъ округи, окрімъ тієї стежечки, що попоходила сама Галя ходячи на роботу.

Часомъ Галя заспіває пісенку якунебудь, що переняла роблячи зъ іншими веселими дівчатами вкупі. Заспіває Галя пісенку й довгенько співає, підперши втомленною рученькою свою самотненьку головоньку.

Часомъ ій здавалося, що отъ-сь зазирнувъ у її віконце, отъ-отъ хтось пробігъ мимо, отъ-отъ хтось стукнувъ,— се або місяць вирина зъ оболока, або вільний вітеръ пронесеться лукою, або морозъ вдарить. И Галя почала дожидати самотнimi вечорами коли місяць зазирне у віконце, вітеръ пробіжить мимо хатки, або морозъ постукає

и звікла дожидати сеєй приймати, наче гостей дорогихъ та любихъ.

115

И такенько проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, свіжая, квітуща. Лука зазеленіла, груша зъ зломленою верховиною біля хатки вбралася у листву й почала тихенько шелестити ранками, якъ ранковий вітрець повіавъ, й зашумивъ гай по горахъ округи, й засинівсь, й розливсь Дніпро. Й далеко заточивсь у луку розливнимъ затокомъ, й налетіли птахи зъ тепліхъ країнь, заспівали й защебетали. Одного вечора весінняго сиділа собі Галя коло віконечка у своїй хатці й співала. Вона була раденька, що весна настала тепла зъ квітками, та зъ пахучими зіллями, и для того вона голоснішъ й веселішъ того вечора співала. Коли разомъ щось мигонуло проти віконця—Галя глянула на небо — на небі мріли зорі ледвенько, — зновъ щось мигонуло та й заступило вже віконце. Галя побачила чоловіка, стрепенулася, злякалася и дивилася на єго ціліми очима.

Проти неї стоявъ молодий й хороший козакъ. Стоявъ й питавъ—Дівчино чи тією дорожкою у місто зійти?

— Тією самою, одказала Галя ему.

— И добре!—промовивъ козакъ. Та хочъ було „добре“ єднакъ же вінъ ще стоявъ підъ Галінимъ віконечкомъ, й то на неї задивлявсь, то зновъ у хатинку зазіравъ. Галінъ перелякъ минувъ, та сер-

денько билося відъ диву та відъ несподіванного, негаданного того....

— И я просто таки цією стежкою потраплю до міста? — спитавъ зновъ козакъ, постоявши.

— Просто втрапите.

Розпитавсь козакъ й проте, що просто трапить у місто, а все ще его ноги не несли відъ Галі ного віконця.

— Чи не буде ваша ласка, дати мені водички испити? — попрохавъ козакъ.

— Заразъ, одказує Галя, й заразъ дала ему водички у віконечко.

Козакъ испивъ водички.

— Спасибі, дівчино, каже, — Яка вода славна! Се зъ Дніпра берете?

— Ні, зъ криниці.

— А де жъ тутъ у васъ криниця?

И козакъ почавъ оглядатися та озиратися у вечерній млі та вишукувати криниці.

— Далеко, на луці, онъ тамъ підъ горою геть, показувала ему Галя.

— Чудова въ васъ лука ця — и Дніпро шумить й дерева округи й гори, свіжо, благодатно! Хороше мабіть вамъ тутъ жити?

Галі й самій разомъ чогось здалося, що тутъ й у правду життя таке, що й не прирівняти его до іншого, й Галя одказала козакові: — О, житти тутъ славно!

— А до міста, чи ви частенько ходите? — спитавъ козакъ.

117

— Що дня хожу.

— Що дня? На роботу чи що?

— Эге, на поденщину.

— Що жъ, роботи маєте до схочу мабіть? Добра робота?

И Галі зновъ здалося, що й справді робота добра, й Галя одказала козакові: О, добра робота!

— А чи рідъ въ васъ є у місті? — питавсь козакъ любознайка.

— Ні, въ мене никого нема у місті. Въ мене жадної родини нема. Я сирота.

— И сами живете тутонька?

— Сама живу.

Здається, такъ вже трошечки вони розмовляли и трохи дно дному сказано, а багато часу вплило. Зорі легшъ та легшъ усе мріли, наче входили усе дальшъ у сине небо; стало свіжать, зъ Дніпра потянувъ вітрець и зъ того берега перенісъ паходї тамъ квітущихъ тополей. Не козакъ й не Галя схаменулися, що вже близько світаннє, а надніпровська чайка попочула й пронеслась зъ кигикомъ по надъ Дніпромъ.

— Прощавайте! промовивъ козакъ.

— Прощавайте! промовила Галя.

И пішовъ козакъ шляхомъ у місто.

А Галя провівши козака очима, ще довгенько

118 проводила его мислоньками, поки ажъ забулася коротенькимъ сномъ до ранка тутъ таки коло віконечка, схилившися головкою на складені ручнята.

Якъ вона прокинулася пломеністий сояшний промень задавъ ій світомъ въ вічи несподіванно — вона проспала ранкову зорю — отъ тобі маєшъ! И Галя засміялася небувалому випадку, и почала поспішатися на роботу, й вмиваючись вона впустила кушнець зъ водою нечаянно, й ведра вивернула невмисне, и усе сміялася сама и зъ собою, затимъ, бачте, що усе якось виходило несподіванно, негаданно, нечаянно... разомъ... Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидче билося ії сердечко, а ще швидче вироювалися мислонки... Уявлявсь ій самотний, весінній вечіръ коло віконечка, своя самотна пісенка, весіння теплиця, й мла, й свіжисть, й зорі мріють... й разомъ заступлений світъ въ віконці й молодий козакъ,... такъ разомъ-разомъ... таєньки несподіванно!

Того дня Галі вилучилося робити на городі въ купі зъ другою молодицею, що вона зъ нею й першъ часомъ въ купі робила та балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу розділяла, лишенько тішила.

—Хочъ ляжъ тай вмирай! каже ця молодиця, якъ вони узялися полоти.

— О що се ви говорите, любочко! покрикнула Галя.

— Що жъ я говорю? Що є, те й говорю!

И справді ця молодиця не мала вже рясту то-
пти — суха, бліда, змождена.

— Ні, ні, каже Галя, ви не горуйте. Якъ
знати що вилучиться! Що буде, випаде упередъ!

— Що жъ буде? випаде? перехопила молодиця.
Нічого окрімъ біди та лиха!

— Ой ні-ні! покрикнула Галя,—усе може бути...
усе! Не дождаєшъ зовсімъ, не часпъ, не спишъ
и разомъ несподіванно-нечаянно....

И Галя покинула полоти и оглянулася округи,
наче отъ стріти готовенька щось несподіванне.

— Эге, буде тобі: лихо та ще зъ лишкомъ! про-
мовила молодиця.

— Чого-чого не бува! защебетала зн овъ Галя.
Усе вилучається! Усе може бути!

И Галя подивилася зъ усміхомъ на сонечко, що
тігaloся по надъ нею, наче думаючи: скотись ти за-
разъ на землю, яснеє сонечко такъ я не дивитиму
теперки,—навіть рученьки піdstавлю, не боюся!

А молодиця промовила:—Годі тобі, дівчина! Ти
расскажешъ такого, що на вербі груши, а на сосні
яблука ростуть!

И ввечері дома, сидячи коло свого віконечка, Га-
ля думала про те, що усе може бути й вилучитися,
що усего треба дожидати несподіваного та нега-

даного, и всміхалася, и здається одважно та веселенько дожидала усого того; та якъ уавилася висока постать по дорозі до хатки, Галю поняло гарячимъ наче жаромъ й зимнимъ холодомъ. И що близче підходила висока постать, то жаръ гарячий ії понімавъ, а холодъ зимнішъ. Й якъ учораший козакъ ставъ коло віконечка й казавъ ій „добрий вечіръ!“ Галя на одвітъ ему ледві вимовила свого доброго вечіра.

На цей разъ козакъ не питавсь дороги, а підйшовъ якъ знакомий, гуляючи, и повівъ розмову про те, що тсе за місто Кіевъ — красне та велике, й оповістивъ про те, що вінъ недавненько ще сюди приіхавъ зъ товаришами на дива усяки подивитися, розважитися и що дуже раденький зъ того, що приіхавъ...

Й справді вбачалося що козакъ раденький. И Галя раденька.

Потому вінъ оповістивъ якъ приблудивсь до зеленої луки уперше — товаришъ, бачте, позначивъ ему підъ містомъ де забачитись, та вінъ товариша, шукаючи, не знайшовъ — загледивъ луку, Дніпро — схотилося ему по надъ Дніпромъ, лукою пройтися, вінъ й пійшовъ, — и бачить хатка и подумавъ: чия се хатка тутъ стоїть? И почувъ Галіну пісню — слухавъ-слухавъ та й підйшовъ підъ віконечко....

И хочъ козакъ не ддавъ, що вінъ раденький, що

підійшовъ до віконечка, тільки сеє и безъ козаць-
кого слова вбачалося. И Галя раденька.

Потому вінъ оповістивъ, що вінъ тежъ сирота,
тежъ нема роду й плімъя, що вінъ козакъ зъ дале-
кого села Глибова, зовуть его Михайло Нарада —
тутъ вінъ спитавъ якъ зовуть дівчину, и дівчина
ему каже „Галею“ — що село єго велике й багате,
тамъ дві церкви въ нихъ, хати усе славні, у сплішъ
у поспіль сади; село на горі, а по підъ горою той
самий Дніпро шумить, що й по підъ Києвомъ; що
люде въ нихъ усе хороши і дівчата штучно та
гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала й пізненько вони
розсталися. И Галя не саснула цієї ночи, а проси-
діла до ранка підъ віконечкомъ й такъ ій істнень-
ко, наче у сні снилося велике біле село на горі,
у зеленихъ садахъ, дві церкви високи зъ золотими
хрестами, синій Дніпро по підъ горою; снилися
люди тамечки зъ такими то вже приманчивими об-
личчями, що якихъ вона николи ще не стрічала;
дівчата таки чепурні та любі, що такихъ вона
ще зъ роду не бачила. И наче весінній тихий, па-
хучий вечіръ й далеке село снилося ій безъ гоміну
безъ шуму — хочъ живе — и нічого не чутно було
ніде, ніде окрімъ, що билося свое власне сердечко
дуже.

Козакъ почавъ учащати що вечора и въ нихъ
велася мова й розмова трохи що не до світання.

Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко відъ церкви, зъ віконечокъ видко Дніпро и далеко гори округи й гаі, що у его садъ величенъкий, и має вінъ тежъ пасеку.

— И дізнала Галя тежъ усяи різні й многі тривоги та радощі, та тугу, та щастічко невідомісенькі ій до того часу. Зъ тієї години, якъ вона несподіванно принакомилася зъ козакомъ, Галя усе дожидала чого-сь особистого, сміло та весело дожидала вона, та разомъ же зъ тимъ далося на взнаки ій якъ дожидати сподіванаю. Зпершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, а тамъ вже незносно стало ій сидіти спокійненько, коли душа ії уся порушалася, серденько колотилося и духъ займавсь, захоплявсь — вона починала ходити та прохожати по луці, зривала квітки що пошадалися, зъ опаломъ впивала іхъ паходці, наче лікарствечко відъ нетерплячки — то вона йшла у цей бікъ, то у другий, то стояла на одному місці — поки ажъ козакъ Нарада не виявлявсь на дорозі.

Одного разу повернулася вона зъ роботи и застала козака вже на луці коло хатки, й заразъ вінъ до неї промовля: „я прибираюся до дому іхати.“

Галя збліла, спахнула й зновъ змертвіла, и нічого не примогла ему одмовити.

— Галю, будь мині жінкою та поідьмо ізо мною — каже козакъ.

И тоді Галя нічого не примогла ему промовити.

Та згодомъ за те жъ, якъ вона щебетала, пла-
кала й сміялася, червоніла й блідніла відъ свого
щастечка,

И у першу таки неділю після цего вечіра Галя,
у свіжому вінку, рука изъ рукою зъ козакомъ На-
radoю, пішла до церкви рано-ранесенько, безъ дру-
жокъ й безъ сватівъ, безъ роду й безъ друзівъ,
у двохъ сами, й повінчалися собі любенько.

И того вечіра таки недільного зъ Києва виїхавъ
славний новий візъ, запряжений двома міцними во-
лами. На возу сидивъ гарний козакъ молодий, що
ему мабіть добре було жити у світи, а коло его
близесенько-близенько сиділа модода козачка у білій
намитці — о, яка жъ хороша, щаслива козачка!
И поїхали вони шляхомъ до села Глибова.

V

По надъ Дніпромъ поузъ гіръ є багато камъя-
нихъ печіръ, й у одній такій печері зібралося девъ-
ять братівъ—молодцівъ. Хто лежавъ, хто сидівъ;
палилося кільки люлекъ... У! яки жъ округи скали
та шпилі! Дніпро проривається, розбиваючи кручи
міжъ нихъ й гручиє по каміню й високо прускає,
перелітаючи черезъ нихъ. Ясного неба одкидъ, у
его хвилі бьючій та стрібаючій, крутиться й вертит-
ся. Окрімъ ясного того неба у горі, да грукучого

Дніпра у низу, за шпилями-скалами округа видко
нъ вишку далеко темні гаї, що по позлочувани
вони йскрянимъ сонечкомъ.

Старший братъ й усімъ отаманъ сидить, люль-
ка его згасла й дивитя вінь у землю, и нема у
его лиці нічого, oprічъ обычайного суму та моці.

А інши брати не такъ: одинъ братъ гроши лі-
чить, а коло его другий дивиться неначе зъ гнівомъ,
неначе зъ погардою на іхъ; третий зновъ тежъ
дивиться и чи вінь сумнится у чімъ-сь, чи вінь у
чімъ съ кается, хто его зна; одинъ, здається, спить,
одвернувшись одъ усіхъ до стіни; другий лежить
дивлячись очима, закинувши руки підъ голову, мовъ
порішивши вже зъ усіми нудними, докушними дум-
ками на віки; двоє палють люльки, люльку за
люлькою, тільки вилітує йекра та димъ в'ється й
повіває своімъ звіемъ невеселі іхъ обличчя; самий
менший, (молодшій) сидить коло входа у печеру,
й зъ первого погляду на его видно й ясно, що
сповнена его голова кучерява смутнихъ мислонёкъ,
а серденъко біднесеньке сповнено туги та ще гірь-
кої притуги.

А у печері ані золота, ані серебра, ані каміння
дорогого. Гола, сіра це печера та й більш нічо-
го. Холодно тамъ, жостко, хруско тамъ прихили-
ти голову.

Вечіръ наступавъ тихий та рожевий. И усе по-
рожевіло: кременісти шпилі, грукучий Дніпро у

низу, далекі, темні гаї на верховинахъ гірнихъ
и прудко пролинувшая пташка по надъ Дніпромъ.
Лісова берізка легесенько зъ відкись запахла, и
очи не знаходили округи, де було ій тутъ зрости
ніжній квіточці на дикому каміню.

125

Середний братъ, що здавалося спавъ, разомъ
піднісъ голову й промовивъ:—Чи не пора?

Усі оглянулися й два голосі ему одказали:—Ще
не пора! ще рано!

Середний братъ змовкъ и зновъ одвернувся до
стінки, зновъ наче заснувъ.

Рожевий вечіръ розгоравсь та розгоравсь пло-
менистій, — потімъ почавъ темніти та темніти;
місяцъ вирізувався зъ за гори верха й забліско-
тили зорі на небі.

— Пора,—каже старший братъ й устає.

Въ одинъ метъ усі вони були на ході — печера
спустіла. Прудко, швидко пробираючися по шпи-
лямъ, по скalamъ брати зникли за ними.

Ідуть козакъ зъ козачкою до дому; о, весела,
весела доріженъка! Де глянути—усе цвіте й пахне,
про що здумати, усе любо та мило, та ясно!

Якъ теперъ усе добре: й згадувать колишни на-
пости й лихо, и забігти мислонькою у передъ у

пришлость одрадісну! Розмовляли вони про те якъ житимуть у купі, якъ господаруватимуть разомъ.

— Будемо жити сами двойко — каже козачка — авжежъ въ нась нікого нема!

И дві пароньки найщаслившихъ очей изглянулися изъ собою.

Коли разомъ щось болемъ кольнуло наче у серцѣ козачку — вона змінилася на лиці й промовила: А де мої брати теперъ? Де брати? Чи живеньки...

Та слёзи й побігли по ії щасливому личеньку. Теперъ було вже до кого пригорнутися, до кого головкою припасти. И наплакавши певними слёзами, козачка піднесла головку и зновъ промовила

— Николи ще я іхъ такъ добре не оплакала, якъ теперъ! — Якъ то іхъ богъ милує, Михайло коханий, а? — спітала вона й дожидала козакова одвіту, якъ іхъ Богъ милує.

Почалася въ іхъ тоді мова про братівъ, й усяки зданя, помислі й надії усяки певні уявилися... И въ пришлості палкая козачка поладила й погодила усе такъ, якъ бажалося ії душеньці, якъ жадалося ії сердечку. А козакъ на все согласний й на все довільній.

У такій мові вони невважливо іхали шляхомъ, не дивлячись округи, поки ажъ іхъ не повразило, що десь по близу шумить млинове колесо — огля-

нулися вони й забачили темні гаї зъ усіхъ боківъ, сонечко, що за іхъ заходило, й у право якийсь хуторець.

— Та ми се зъ шляху зблудилися, Галю! — кажеко-закъ всміхаючись. — Отъ тобі маєшъ! Дивись після того у ясні оченята, такъ й дорогу прогледишъ.

Ясні оченятка одказали ему такимъ поглядомъ, що вінъ зновъ забувъ про дорогу.

— А онъ дорога попереду, — каже Галя, по-казуючи вперідъ.

У переді лежавъ шляхъ Гузенький, мало ізжаний, такий самий на який вони зъїхали, попали сами не знали коли й якъ.

— Шляхъ є, та кудою вінъ проводить? — каже ко-закъ. — Треба підышати до того хуторця й поспи-татись.

Й козакъ, відрекаючись наперідъ дивитися у яс-ні оченята, звернувъ волівъ до хуторця.

Се бувъ маленький, вбогенький хуторець. У сю-ди, де тільки можна по землі, зарісъ вінъ червонимъ макомъ пломенистимъ: макъ поспіль вкривъ горо-ди коло кожнісенької хатки, спопчиками та жмут-ками рісъ при дорозі: то забираєшъ на дашокъ од-ною квіткою пишною, то цілою семейкою; то наче габою внизувавъ округи дашокъ, перериваючись де не де якъ порване кораливе намисто, й здалека вбогенький хуторець виявлявсь, не наче падавъ у неспалимому огню.

— О, який макче! покрикнула Галя. — Що жъ за писні маки! Я собі насію такого!

Підъїхавши до першої хуторянської хатки зъ краю, вони стріли молодицю зъ дитиною на рукахъ и поспитали, де шляхъ у Глибова.

— Не знаю такого села, нема,— одказала молодиця.

— А яки жъ коло васъ села? — спитавъ козакъ.

— Хрумово, Иваньково, Кривушино....

— А далеко Кривушино?

— О, далеченько. Лічать чоловіки більшъ якъ сорокъ верствівъ.

— А якъ туда проїхати?

— Та отъ цімъ шляшкомъ. Першъ ви приїдете у Хрумово, потімъ... Та тільки що цей шляхъ тепереньки небезпешний.

— Чому?

— Та чутно розбивають теперъ й ріжуть. Чутно недавненько багатий козакъ вбитий у яру.... Ну ну! ну жъ бо! — спиняла вона дитину, що тягнувсьдо волівъ — ну-бо! не пустуй,-не пустуй, бо занесу заразъ у яръ, вкину до розбійниківъ...

Та дитина мабіть була смілого одважного козацького роду — вона тільки почувши це засміялася й вхопила вола за роги.

— Малий козакъ та смілий, — каже Михайло.

Мати глянула на малого, смілого, й всміхнулася.

А Галіно сердечко, що ему усе, що стрічалося, що

вбачалося приповняло та прибльшало щастечка й
радощівъ,—Галіно сердечко до усіхъ озивалося.

— То прощавайте, спасибі вамъ, каже—Михайл
молодиці.—Прощавай, козаче, та рости,—каже до
дитини.

— Рости, любенький, рости! промовля Галя.

— Спасибі, щаслива дорога! одказувала молодиця.
— Вклонися, сину, вклонися!

Синъ не хотівъ вклонитися й угорнó дравъ го-
ловку у вишень, якъ мати нахиляла.

— Бачте який!—каже молодиця сміючися. И Ми-
хайло и Галя одказала ій всміхомъ.

— Такъ це шляхъ у Хрумово? спитавъ ще разъ
Михайл.

— Цей, цей самий. Тільки що ви не боїтесь
іхати. Говорять що небезпечине.... славлють....

— А усёго чижъ переслухати, що говорють та
славлють! одказує Михайл.—Не страхайте бо дори-
слого козака коли малий не боїтся!

Ще всміхи, ще вклони й пожаданя добрі — й
оть вже хуторець зникъ зъ очей зъ свома маками
червоними, й млинъ не шумить, й ідуть воли гаемъ,
то спускаючись къ Дніпру, чуячи его прохолоду,
то зновъ піднимаючись високо й прислухаючи тіль-
ки плески та леліня хвилі Дніпрової.

ї вікторії оляплюбди вт олівніонці вольнів
коханій ахъ ѿ саредця ольї—, діліподз
ольхм—жий ахъ по жтівасноєт ѿ—
ю ожіл—, ятоо ѿ брови левада П—. ірніголом

— Коханий, говорить Галя, а що якъ справді нападуть на насъ розбійники?

— Бойсся, Галю?—пита козакъ,

— Галя не боїтся, а якъ бо нападуть?

— Не бійсь, мое серце, то усе верзіння,—говорить козакъ. — Бувай собі спокійненъка, Галю.

— О ні, я не боятимуся, коханий. Я не боюся, одказує Галя.

Ї іхали вони далі темнимъ гаемъ, та усе, щасливі, розмовляли про щастечко. А гай усе темнівъ, и Дніпро усе шумивъ бистрішъ. Зпершу оступавъ гай шляхъ, й ідучи вони чули пахощи гаевихъ квітокъ, потімъ гай наче разомъ знявсь й по обохъ бокахъ висуються голе камінне а на нихъ, наче настремлені стріли, сосни чорні—а у низу назустрічъ імъ б'ється Дніпро, нагле завернувши свою хвилю круто у щelinу. Тільки що встигло мигонути проти очи імъ усе те, якъ на іхъ кинулася орда людей. Міцні руки опинили візъ, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя примогла тільки скрикнути; боротись почавъ козакъ...

Недовга боръба: хто-сь одинъ впавъ й застогнавъ, а за тимъ огульний вигукъ яросливий, й ко-

закъ зашатавсь й впавъ коло Галі. У жаху вона схопила єго и притулила до себе; у ляку чула вона, що тепла кровь поливає ій руки... 131

Уся орда побивалася коло вбитого товариша й чулися слова: „Не дихає! Мертвий!“ Й страшний плачъ чувсь, й глухе питання „де поховати лучче?“ и ступа у той и у той бікъ, пошукаючи, и рили землю й викидали землю зъ ями....

Нічъ минала, усе округи світліша. Кровь, що вливала руки, сякла, холоділа; здалека по за деревами копали яму й михшили люде — близько — нікого....

Та отъ хтось наблизивсь Ще у більшому жаху Галя міцнишъ притулила до себе козака свого, й поглянула... Коло неї стоявъ молодий паробокъ наче квітка въяла и, здвалося, жалко ему було Галі — та якъ зглянулися іхъ очи, вінъ затрепетавсь разомъ й хутко спитавъ: Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота, одказала Галя.—Я живу сама одна коло Києва у хатці, на луці... Ні, ні бо, не те... Я заміжъ пійшла и отъ мій козакъ...

— Галю!—промовивъ паробокъ, трохи не падаючи коло неї,—Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Охъ, братикъ милий! Се ти! Здоровъ бувъ! Здоровъ бувъ? Чому жъ такъ барився, довгенько не приходивъ?—Вона схилилася до его и багата й гаряче его щілавала, усе не пускаючи зъ

рукъ своего козака, а далі спитала: — А де жъ други брати? Чому се ви такъ довгенько не приходили? Де жъ брати?

Наче вменшився ії жахъ й страхъ; вона пильнішъ подивилася округи. Менший братъ покликавъ другихъ братівъ й вони прийшли зъ по за дерева.

— Се наша сестра Галя! каже імъ менший братъ.

— Се я, братики рідні! промовила до іхъ Галя— та вони чогось не підходили до неї вітатися, й старшого брата зовсімъ не було по міжъ ними. И обліччя въ іхъ таки страшні, таки чудні... жахъ зновъ напавъ Галю.

— Де старший братъ? спитала вона. — Де вінъ?

Жахъ усе більшъ та міцнішъ ії понімавъ й посягавъ, й зъ почину вона нічого не здолала зрозуміти — потимъ далі усе вже зрозуміла, усе побачила й розібрала.

Вона бачила старшого брата мертвого підъ дубомъ й знала, що забивъ его Михайло ії. Вона була на похороні й бачила, якъ старшого брата опустили въ купі зъ ії Михайлою у глибоку яму, всипану листьёмъ, и вона прощалася зъ обома... Та чудно якось усе змішалося въ неї у голові, й навіть якось чудно очи бачили й уха чули: то вона думала про іграшки зъ братами на луці, про покійну неньку—й нагле уявлялася у думці молодиця зъ дитиною смілою та веселою на рукахъ у вбогому хуторочку, що маєками закрасивсь, и усміха

ючись показувала шляхъ який; то й шла вона зъ церкви и прислухала Михайлова голоса, то Дніпро своїмъ плескомъ усе поглушавъ; то чулося ій стогнуть, бачилося голе каміне, темни гаї, — а разомъ вечіръ весінній, чаруючая, квітуща свіжість и въ далю-далі велике біле село на горі... то усе живе, одрадісне й дороге, — то усе мертвe, поховане дороге... Вона дожида - дожида до себе жониха, вигляда его, вловляє голоса его, а коло неї менший братъ разомъ знаходить, проти неї его вже мужне та знакоме любиме обличчя, и вона ему всміхається й дуже раденька... А отъ й усі брати сидять рядочкомъ на землі, тільки нестає старшого, нема старшого....

Нагле якийсь світъ наче—й пам'ять й розумъ, и жахъ зновъ напада, пійма й посяга, й въ жаху вона кидається бігти, и біжить-біжить до Дніпра, и у жаху вкидається у Дніпро. За нею брати по сліду — та Дніпрова хвіля вже далеко понесла сестру й розбила на гостре каміння, й дарма брати ходять по надъ берегами — у бистріхъ нуртахъ нічого не видно, опріч одкиду неба ясного, гаївъ та шпилівъ округа.

134 вівці він і от ділан схиль вівцівкою зовре
бенід от візот вівцівкою вівцівкою к наезд
-ото і візот от діланіктою вівцівкою східно
-во і — ініт пікет діланіктою вівцівкою вівцівкою
-вівцівкою вівцівкою вівцівкою вівцівкою вівцівкою
-вівцівкою вівцівкою вівцівкою вівцівкою вівцівкою

ВЕДМІДЬ.

Стояла собі у полі, коло гаю, одна козача пасека.
А вже ж мабіть усі знаєте, що тсе за річъ пасека?
Може довідувались часомъ тамъ меду, ажъ вамъ
бджоли... а то й медъ ииншимъ зновъ часомъ?

Ся пасека була огородена лісою зъ лози и въ
огородъ загородивъ козакъ ажъ сімъ високихъ, ста-
рихъ, коренатихъ дубівъ и вісъму вербу гіллясту
— хто побачить було вербу тую, то коженъ спи-
тає, якъ вона уросла тутъ сама, поміжъ дубівъ ве-
личнихъ, проста та весела, а верба що весни да-
вала віду, що хочъ сама вона поміжъ дубами, та
добре ій рости тугенъки, бо росла вона, угоняла
хутче козакова унука Михайла, — кажу *Михайла*,
бо вінъ не любить якъ хто его покличе Михалко
и не дочуває, хочъ у десяте гукніть, а якъ покли-
кати *Михайло* заразъ вінъ наче вродится по пе-
редъ вами у широкорукавій білій сорочці, у нез-

мірнихъ шароварахъ, у червоному поясі — у то-
му самому поясі, що вінъ его самъ купивъ у яр-
марку ажъ у Кролевці. Тоді жъ покупивъ вінъ
и чоботи своі зъ червонимъ закотомъ и ту шапку
чорну, що вінъ ії дуже прилюбляє, й омалененько
бере на себе и що якъ візьме ії, то дідъ сміється
и каже: „Гледи, Михайло, гледи! рознесуть твою
славну шапку лакомі бджоли на медъ!“ Білявенька,
русявенька босоніжка, Михайлова маленька сестрі-
чка Мелася якъ почує, що дідъ говорить и сміється,
заразъ собі тежъ піддзвонює... Тільки Михайло по-
сміху не потурає, низько насува шапку чорну на
чорні брови и похожає самъ отдалікъ, якъ гетманъ
по передъ ворогомъ.... Отсе жъ, кажу, якъ покли-
кати его поважненько „Михайло“, заразъ вінъ на-
че вродится и одтрушаючи свое чорнорусе волосіє
и поглядаючи своимъ хорошимъ поглядомъ, спитає
звичайненько: „Чого вамъ треба?“ и коли вамъ
діда треба, вінъ заразъ побіжить и приведе ста-
рого одъ вульлівъ, а коли вамъ треба сестрички
Меласі, вінъ примчить Меласю-сестричку — часомъ
Мелася буде соромитись и сковается у траві, або
за вулій — бо Мелася маленька якъ вузликъ и скрізь
може приховатись, а до того ще вона має надію,
що якъ собі затулить хочъ одне вічко (обохъ во-
на ніколи у світі не затулить, — хоче усе бачити)
— хочъ одне вічко затулити, то й не знайде ії ни-
хто — а Михайло таки відшукав и якъ не вгово-

рити йти доброхітъ — Мелася своєю волею живе — то схопить її та й принесе жваво й браво й сміючись, хочъ може Мелася й щипнула по дорозі... Чому ні? Одна люба, тиха дівчинка вкусила мене колись до живої крові, якъ я силомець піднесла її на руки.... Не гарно кусатися, не ма що казати, не гарно, та не гарно те жъ й силувати. Не ставъ би й Михайло сестричку кривдити, якъ би вона справді гнівалася, — ні, Мелася не зъ гніву такъ чи такъ боронилася, а тільки зъ самого сорому, бо страхъ була Мелася соромляжа, и якъ загледить чужого чоловіка, то не те що личечко, а и ніжечки, здається, малесечки порумініють втикаючи, и ви незнанте сами, що тсе втікло відъ васъ: чи зайчикъ стрібнувъ, чи пташечка пурхнула, чи дівчинка зникла, не можете ви собі виявіти істно, ані людямъ виписати добре, — а коли бъ же чули ви якъ Мелася вималёвує васъ и вашу одежину, и похідъ и поглядъ! Вона встигла васъ и зобачити и розгледіти, и такъ вималює словами, що у друге васъ пізнають усі у хаті коли увійдете: „а се той добродій, чи тая добродійка, що Мелася розказувала“. Хочъ се, бачете, трудно, а я таки вамъ радитиму зъ Меласею признакомитись, бо вона розумна дівчинка и багато де чого знає, и така ласкавенька, щой васъ де чому навчити. Якого пісень славнихъ вона співала, якого казочокъ поті-

шнихъ вміла, и не то що дорогу у Киевъ — знала
вона навіть кудою у Херсонъ братись.

Онъ Отсе жъ козакъ старий — звали его Загайний —
погородивши загородъ, постановивъ вульлівъ чи ма-
ло — було іхъ тамъ наче снопківъ на добрій ниві
— и вже не полічу мабіть скільки багато теперъ у
їго іхъ придбано, — мабіть багато та й преба-
гато, бо рої тамъ роїлися виборно такъ, що тіль-
ки не подивуйте у лиху годину, — виборно рої-
лися! Було разъ у разъ чути: рій! летить! відъ
 поля! відъгаю! То Михайлло скрикне: „рій!“ а Мелася
за нимъ якъ у дзвоники перебива: “рій-рій! рій-
рій!“ то зновъ Мелася зачастить: “летить-летить-
летить-летить!“ а Михайлло біжить вивіряти чи пра-
вда; то зновъ дідъ, плетячи кошикъ наче духомъ
вгадає, що рій надлітує, и йде его накривати...
Страхъ якого діла було у пасеці! У кутку дідъ
тамъ заплівъ хижку зъ лози, Михайлло покривъ ії
соломою гарно, а Мелася промела коло двери и
сказала: „отъ се вже й зовсімъ теперки!“ Дідъ на-
садивъ и калину и бузину и рожу гожу зъ Михайл-
ломъ, а Мелася насіяла всячини и усе принялося,
зійшло и проквітало одмішне и перемішне якъ у
празнику люди, на диво Меласі, що, каже, сіяла,
усе окромішне рядъ по рядочку, а зійшла така міша-
нина. Михайлло на сю річъ сестричку мовчить, бо
нехоче змогатись зъ дівчинку маленькою, мовчить,
та тільки дивится якъ рожа, хилячись зъ гіллячки,

наче питає, чого се такъ підкотивсь до неї, хоро-
шої, низенький василёчокъ, а василёчокъ низень-
кий, не вважаючи на питання викида квіточокъ не
въ свою силу василёчу, одбившися відъ свого ро-
ду, другихъ василёчківъ, що іхъ заступали задір-
ливі купчаки, листатий любистокъ тутъ побратавсь
зъ жменькою конопель, а конопля зновъ побра-
лася міжъ маки повні, а маки зновъ угнали у во-
лоський горохъ, а скрізь усюди колоски постирляли
житні, де одинъ, де два, а де й посемейкою, и вже
якъ де посемейка то й перенадила за собою и ко-
колю червоного и синіхъ волошківъ. Чи тежъ
мало зілля не сіяного, не проханого й не коха-
ного нагодилося у дідову пасеку — и надъ усімъ
літають бджоли гудучи. Славно у тій пасеці! Ді-
хать не надихатися! Легко—вільно! Куди глянешъ
усе поля широки, чисті, и по поляхъ дуби зрідка
дубъ одъ дуба якъ намети розкинуті проти сонця;
у село шляхъ звивається, а села самого не видати
за могилою стрімчастою, — видати тільки відъ східъ
сонця гай здоровенний, темний....

Славно було літувати у пасеці Михайлу зъ ді-
домъ и Мелася маленька покинувши мати зъ стар-
шою сестрою домувати, сама прителітилася до ді-
дуся и хазяйнуvala у его въ пасеці: співала пісень,
ходила по полю збирати полувиці, розбила два
горщятка и одну мисочку, тежъ бджоли доглядала
такъ що ажъ, незвичайні, кусали її и тимъ роби-

ди часомъ зъ любенького личенька невіть що: зъ 139
одного боку глянь—Мелася — ії щічка, ії вічко,—
а зъ другого боку глянь—якийсь дутикъ... Уста-
вала Мелася ранішъ одъ усіхъ и лягала одъ усіхъ
пізнішъ, бо пораючись у дідусквімъ хазяйстві, було
ій, вже казано вамъ, такого діла що ой-ой!

Отже одного вечора втомивши лежавъ Михай-
ло на траві у пасеці и дививсь у небо. Вже зорі
поскакували и тонесенький серпокъ місяцевій бли-
щавъ надъ дубомъ, ніби зачепивсь за кучеряву гіл-
лячку. Мелася тежъ втомивши лежала й вору-
шилася, дрімала й питалася, чого се досі діда не-
ма. А діда якъ нема то й нема, — и въ далині
не видко.

Пішовъ дідъ того вечора у село, та чого-сь дуже
довго забаривсь у селі, бо вже нічъ глуха, зорі
зорють, серпокъ високо підбився, Михайло заснувъ,
а діда усе нема! И не чути—усе тихо! Коли жъ
разомъ земля загула відъ гаю и щось важке на-
ближується до пасеки. Таке важке, таке важке,
таке важке, що й не зважити на вазі! Отъ воно—
отъ воно! пороніло лісу, суне поміжъ вульлівъ,
й вульля валить и квітки давить, и рожу и калину
ламле, и дуба кріпкого втрухнуло минаючи —
Господи світе! Що жъ ви думаете? Страшенній,
патлатий, важкий ведмідь одвідавъ!

Що робити Меласі? Дрімота одлетіла немовъ
спугана птиця, и ручечки у жаху, у страху сче-

пилися. Страшний—страшний гість! Нема порятунку! Братикъ Михайло коханий! Якъ тебе рятувати.

Махайло спавъ солодкимъ сномъ коло самої хижки, коло дверей, коли чує трепечущі малесеньки рученятка обвілися коло его, наче ципка хмільнонька, и голосочокъ шепоче: братіку! братіку! А що? спитавъ вінъ невідмикаючи очей сонливихъ.

— Ходи, ходи, братіку! О, ходи жъ бо ходи у хижку, бо я тутъ сама боюся—ходи, братіку, ходи!

И малесечки рученятка тягнули его сонного зъусієї своеї маленької сили, и слези палючі капали на его відъ жаху та відъ трусу, и сердечко маленьке колотилося коло его вірненьке та ширеньке, а вінъ сонний переступивъ два ступні ті у хижку безважливо, и зновъ припавъ сномъ поклонений. Вінъ не чувъ якъ трепечучі рученятка дурно мучилися и хрумтіли щобъ его піднести, и не чувъ тихенького, гіркого плачу.

А ведмідь наче господаръ посуга та оглядає де кращий вулій, солодший медъ, и якъ впавъ ему въ око такий, заразъ вінъ лапу патлату туди, видира и лакомится.

О Боже—Боже! Коли бъ же Михайло спавъ не прокинувсь, коли бъ же! що буде якъ вінъ проکинеться? Вінъ не послуха маленької, пійде на ведмідя... Боже—Боже! Заразъ ведмідь зъість ії—заразъ!—Чи жъ буде ситий, вінъ зъ неї? хочъ би-

ситий вінъ бувъ, та братіка не занявъ... Дарма
некай ії зъість—некай братіка не займає! 141.

Рученятка маленьки сцеплялися міцнішъ и слези
лилися ревнішъ.

А страшний ласачъ патлатий учища та й учища
медь собі по волі й по роздолі—часомъ подивится
на серпокъ місяцевий у горі, ніби кажучи: „ти,
серпху, добре мині світишъ“ часомъ ніби попри-
слукає: „здається мині дівчинка тутъ десь плаче...“

Лихо-лихо! якъ вже нерозбілось удребъязочки
маленькое сердечко, колотячись такеньки швидко
та довго!

Коли ведмідь кашлянувъ—ждати що зареве...
Ні! вінъ павъ долі, та якъ почне необачний па-
тлачу, викочуватись та ливалюватись по траві.

Маленьки рученятка вхопилися за сонного брата,
трохи не вломилися, а піднисли его трохи й су-
вули у хижку и зачинили тамъ.

—Що таке? Що таке? Скрикнувъ молодій казакъ
прикинувшись, може трохи и злякавшиясь, и потру-
шуючи двери Відчинить бо.—Що таке?

—Братіку коханий, нічого—се я—се я—одказу-
вавъ ему голосочокъ.

— Відчини бо, Меласю,—скрикнувъ зновъ Ми-
хайлло,—некай я дверей не псую!

И зновъ потрушує дверима.

— Братіку, каже маленька, братіку! и оглядаєт-
ся округи, и бачить ведмідь уставъ й слухає, и наче

чигає на неї и отъ наче засміявсь—щокнувъ зубами біліми.—Пусти—пусти Меласю! кричить Михайло, и двери відскочили, маленька якъ снопокъ впала—а ведмідь зновъ щокнувъ біліми зубами...

Тутъ такий розкотивсь викрикъ голосненький, та дзвінкий, та тонкій, що Михайло метнувсь назадъ, а ведмідь чимъ дужъ покотивъ до гаю, вгинаючи підъ ступою землю... И якъ Михайло схаменувсь и підвівъ малу сестричку и розпитавъ, вже небуло никого ані видко ані чутно, и дарма вони насторожали уха и здержувалися дихати, прислушаючи та сидячи у купі близенько. Тихо усе було. Місяць світить, зорі сяють.

— Роскажи жъ бо, Меласю, роскажи усе мині, усю пидробицю якъ було, — говоривъ Михайло до сестрички.

— Ні ні! О ще ні! ще боюся! одказувала Мелася,

— Яка жъ ти жахлива Меласю! — каже Михайло, всміхаючись.

— Ой-ой! Ой-ой! одказує Мелася й пригорта єтся ближче та тіснішъ, якъ до скарбу одрятованого, знайденого.

Місяць вже ледві легенько світивъ, зорі вже ледві помаленьку блискали, коли вони зачули пісню козацьку, наче дзвінокъ розбитий, або струну перебиту, и забачили у далині постать людську—се дідъ ишовъ та співавъ. Заразъ вони до его на зустрічъ, а вінъ сміється та й каже: а що; дітки,

знутилися мабіть безъ старого діда, ге? Сонъ ма-
біть неспокійний мали, ге? Не можна, не можна
було мині повернутись ранішъ, товариша давнёго
стрівъ—забарився...

143

И дідъ зновъ почавъ налашувати козацьку пісню

«Якъ були ми, козаки, на морі,
Якъ були ми, козаки па роздолі,
Унадились ми козаки до невірного турка...»

Идуши й киваючи головою съ права у ліво соб-
у повагу, та обриваючи козаківъ перебитимъ го-
лосомъ то у море, то у роздоле, або міжи турка
невірного.

—Діду! діду! каже Мелася,—въ нась ведмідь бувъ
— Отъ, діду, говорить Михайло, Мелася завіряэ,
що ведмідь бувъ у пасеці... Я спавъ міцно дуже
коли вона мене скопила, вкинула у хижку, й за-
чинила и перелякала... Кричу: випусти! не ви-
пуска,—мусивъ попсувати двери у хижці—виско-
чивъ, вона якъ скликне, якъ верескне, ажъ у очахъ
въ мене ясно зробилося—наче встрелили у вухо—
схаменувсь—бачу вона лежить въ мене підъ но-
гами—никого нема, вулы долі попадали, трава
помъята, кущи поламлени... Каже вонэ, прися-
гається, що ведмідь ніби бувъ.

Дідъ усе приспівувавъ зпершу та всміхавсь, а
якъ дійшло що „вулы долі, кущи поламлені“ то
дідъ промовивъ „гай—гай“ й придавъ ходи.

— А щобъ ти не діждавъ вже до віку меду й покоштовати, лихий патлач! — проклиналъ дідъ, підносячи та ставлячи вульлі якъ треба, — бачъ якого наробивъ клопоту та шкоди!“ — а Михайло, помагаючи дідові радивъ рушницю придбати добру на прийслі часи, и въ думці вже націлювавъ у ведмідя страшного зъ великою втіхою. А Мелася малесенька, ходячи за обома іми у слідокъ, у десяте оповідала якъ *той* усе трошивъ и валивъ, якъ покучувавсь и щокавъ зубами біліми, и якъ медь вчищавъ и якъ наблизувавсь — наблизувавсь... ближче — ближче.... а въ самої Меласі оченятка блищали й ссяли пломиністій ніжъ ті зірочки у небі, що вже іхъ вибліскъ згасавъ та згасавъ, бо вже починало дніти — хутко й стяга рожева запала відъ східъ сонця.

— Ну жъ Мелася! дівчина такъ дівчина на диво здана! — каже дідъ всміхаючись та глядячи у ссяюще личенько перемучене — Дарма, що зъ личенька спала, а справдешна козачка! Чи жъ не диво, що така цяпочка, хотіла ще брата бороніти та визволити проти ведміжого зуба! Чи жъ не диво, що така без силочка, прогнала й настрахала ведмідя страшного?

Перше то не диво здавалося Меласі, бо братекъ коханий й любий,.. якъ же его не бороніти? А друге, то мабіть уважала Мелася за диво потішне й не некчемне — бо якъ згадувала про его заразъ

чевроніла и заразъ сміялася веселенько и може
троохи хвастиливенько... 145

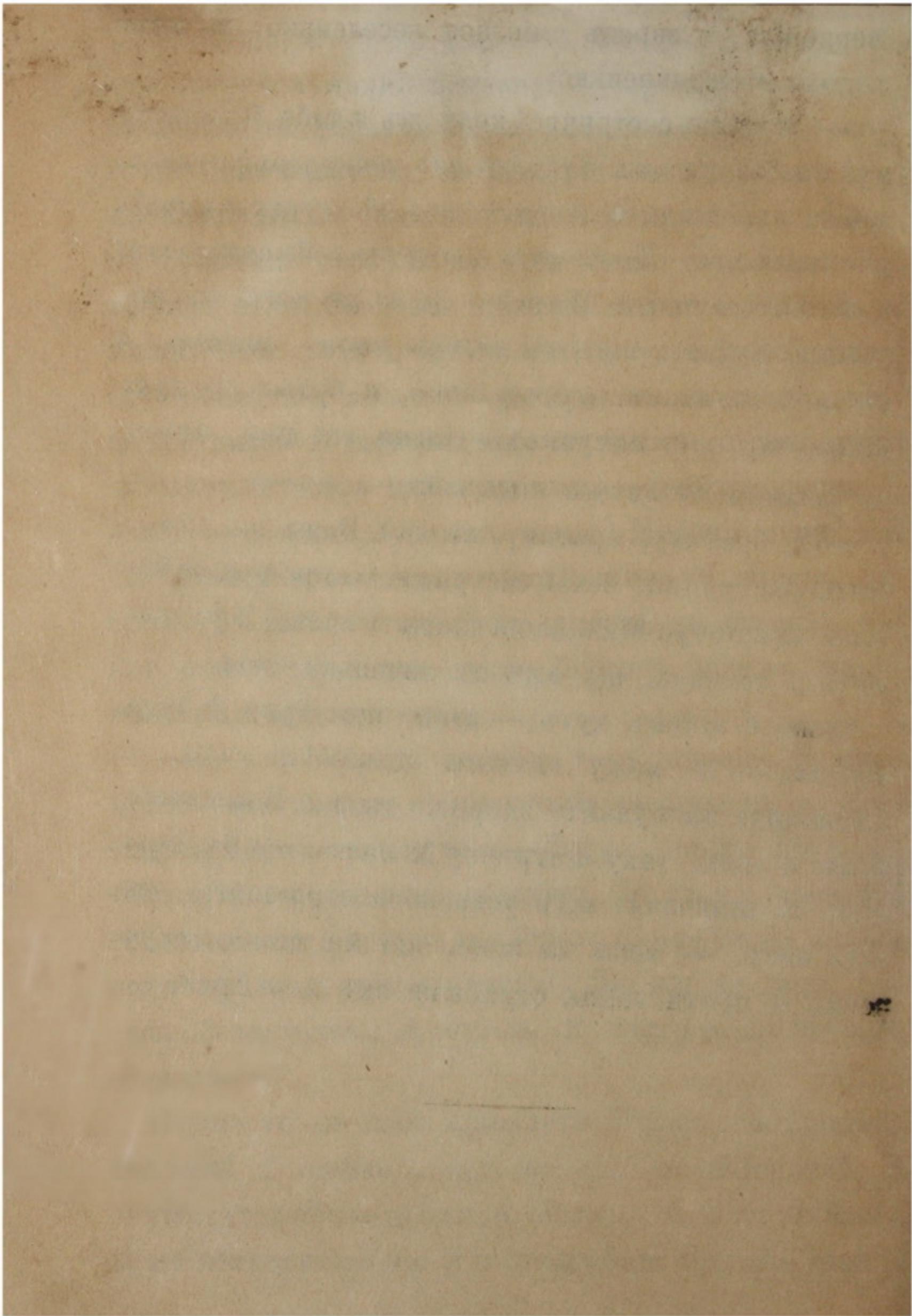
— Меласю сестричко! коли жъ я тебе боронити-
му? питавъ часомъ Михайло, якъ роспалений огляда-
ючись чи нема де чого страшнаго або труднога щобъ
его знівічити.— Коли мині доведется тебе визволяти?

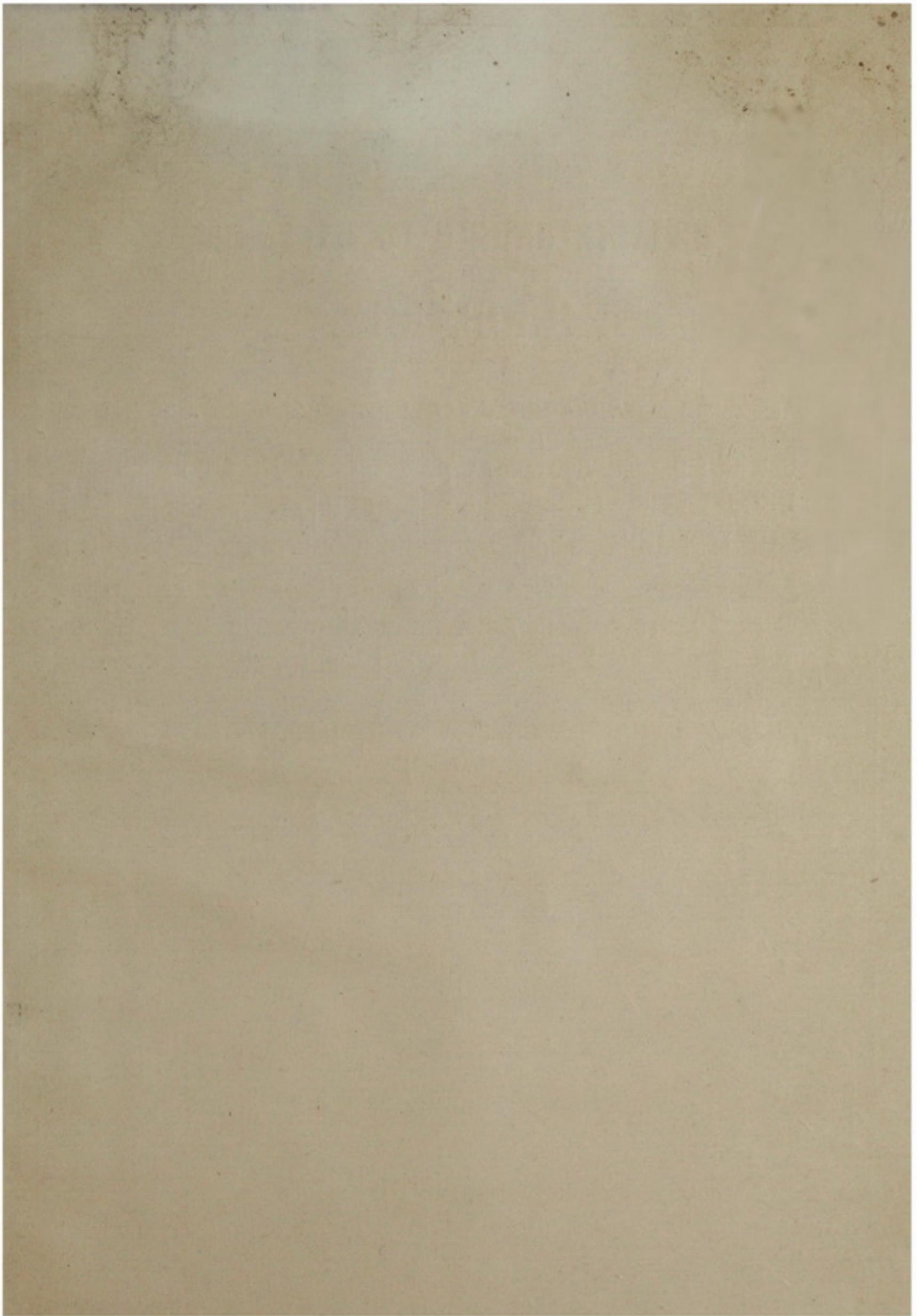
И лягавъ спати Михайло може не разъ зъ по-
тайною надію, що отъ ведмідь зновъ одвідає, и
въ ночі не спавъ, прислухавсь, и бравсь за руш-
ницю, що собі покупивъ—тільки ще досі, чутно,
не діждавъ патлатого вінъ гостя-одвідача.

— О, братику, братику, не дай Боже що бъ...
Мати-Заступнице нехай заступить!—промовляє Ме-
лася, якъ почує Михайліві слова ті палки і утрево-
житься такенки, що ажъ зъ личенька спаде.

Отже й кінецъ тутъ — дали що було й буде,
незнаю — не можу вламати незнаючи сама. —
Вибачайте та бувайте здорові, та дай Боже намъ,
вамъ й мині, таку сестричку Меласю, що бъ боро-
ніла та визволяла відъ усякого страшнаго вед-
мідя нась, — васъ та мене, що ми може змира-
ряємо й проти зайця стрибача якъ хоробрій....

ИЗДАНИЕ КНИЖНОГО МАГАЗИНА
ЯКОВЛЕВА.

У Аничкова моста д. Тулякова.

1. СКАЗКИ Марка Вовчка на рус. языке Ц. 40 к.
2. НЕВОЛЬНИЦА. Сказка Марка Вовчка на рус. языке Ц. 10 к.
3. РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПРЕДСТАВИТЕЛЬНОМЪ ПРАВЛЕНИИ
Д. С. Милля въ двухъ выпускахъ. Ц. обоимъ выпускамъ
1 р. 20 к., каждый выпускъ по 60 к.
4. ТЫСЯЧЕЛѢТИЕ РОССИИ. П. С. Павлова. Очеркъ русской
исторіи. Ц. 50 к.
5. ОБЪ ИСТОРИЧЕСКОМЪ ЗНАЧЕНИИ ЦАРСТВОВАНІЯ БОРИ-
СА ГОДУНОВА. Павлова. Ц. 70 к.
6. КРАТКАЯ ГЕОГРАФІЯ РОССІИ, для народныхъ школъ.
Ц. 12 к.

Au 15765

+